

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Avtor: PRIMOŽ CIRMAN

Mentor: dr. MITJA VELIKONJA

Somentorica: dr. MELITA POLER KOVAČIČ

**MIT VODJE SLOBODANA MILOŠEVIĆA V
SRBSKEM TISKU**

Diplomsko delo

Celje, 2003

KAZALO

UVOD	4
1. STRUKTURA ANALIZE TISKANIH MEDIJEV IN METODA	6
1.1 OBDOBJE PREUČEVANJA	6
2. OPREDELITEV TEORETIČNIH KONCEPTOV	8
2.1 MIT IN MITOLOGIJA	8
2.2 MIT VODJE IN MITOLOGIJA TOTALITARIZMA	10
2.3 SVOBODA TISKA IN ODNOS DRŽAVE DO NJE	14
3. "DUH OSME SEJE" V SRBSKEM TISKU	17
3.1 »REKONSTRUKCIJA REDAKCIJ«	18
3.1.1 POLITIKA – KLJUČ DO NADZOROVANJA »RESNICE«	19
3.1.2 »POTEMKINOVE VASI« NEODVISNEGA TISKA	21
3.2 VZROKI USPEŠNEGA "PREVZEMA"	23
3.3 ROJEN JE PROPAGANDNI APARAT	25
3.3.1. DEFINICIJE PROPAGANDE	25
3.3.2. TEHNIKE IN OBLIKE PROPAGANDE	27
3.3.3. VPLIV MEDIJEV NA OBČINSTVO	29
3.4 VSEBINSKE SPREMEMBE V SRBSKEM TISKU V DRUGI POLOVICI 1987	31
3.4.1 SISTEMATIČNA NACIONALIZACIJA IN POPULIZACIJA MEDIJSKEGA DISKURZA	31
3.4.2 NOV NAČIN (DVOSMERNE) KOMUNIKACIJE MED VODSTVOM IN »NARODOM«	32
3.4.3 IZKLJUČITEV OPOZICIJE IZ TISKA	33
3.4.4 PROSTITUCIJA ZGODOVINE	34
3.4.5 «USODNE» IN »VEČNE« TEME NA "AGENDI"	34
3.4.6 USMERJENOST NAVZVEN - USTVARJANJE MITA O SRBIH KOT ŽRTVAH	35
3.4.7 »RETORIKA SOVRAŠTVA«	35
4. GRADNJA DEJAVNIKOV MILOŠEVIĆEVEGA KULTA OSEBNOSTI V SRBSKEM TISKU	36
4.1 MANJ RAZVITA DEMOKRATIČNA TRADICIJA IN INSTITUCIONALNE STRUKTURE, POMANJKANJE ZAVEZUJOČIH PROCEDURALNIH POSTOPKOV	37
4.2 TEŽNJA PO KONCENTRACIJI POLITIČNE IN DRUŽBENE MOČI NA VRHU	38
4.3 OBDOBJE KRIZE V DRUŽBI	39
4.3.1 GOSPODARSKA IN POLITIČNA KRIZA	39
4.3.2 MITOLOGIJA KRIZE V POLITIKI IN MEDIJIH	40
4.4 NAVEZAVA NA UVELJAVLJENI (OBSTOJEČI) TEREN POLITIČNE KULTURE, PREPRIČANJ, PREDSDOKOV, STRAHOV, UPANJ, ...	42
4.4.1 "BOJ ZA ENAKOPRAVNOST SRBIJE V JUGOSLOVANSKI FEDERACIJI"	43
4.4.1.1 Mit o ekonomski podrejenosti SR Srbije znotraj SFRJ	43
4.4.1.2 Mit o politični podrejenosti SR Srbije znotraj SFRJ	44
4.4.2 SRBSKA SLOGA	45
4.4.2.1 »Homogenizacija« z »dogajjanji 'naroda'«	45
4.4.2.2 »Človek sprememb, ki mu neskončno verjamemo«	46
4.4.2.3 Prezrta »dogajjanja naroda«	49
4.4.3 MIT O OGROŽENOSTI SRBOV V DRUGIH REPUBLIKAH IN POKRAJINAH	50
4.4.3.1 Hrvaška	51
4.4.3.2 Bosna in Hercegovina	52
4.4.3.3 Mit o načrtnem preganjanju Srbov s Kosova	53
4.4.3.3.1 Travma v srbski mitološki zavesti	54
4.4.3.3.2 Medijski pogromi nad Albanci	55
4.4.3.3.3 »Druga vrnitev na Kosovo« v tiskanih medijih	58
4.4.4 "VELIKA SRBIJA"	60
4.4.4.1 Zgodovina velikosrbske ideje	60
4.4.4.2 Akademija odpre Pandorino skrinjico »starih demonov«	61
4.4.4.3 Jastrebi s peresom in puško	62
4.5 VODITELJEV AFIRMATIVNI ODNOS DO PRETEKLOSTI	64
4.6 NAVEZAVA NA EPOHALNE, VELIKE STRATEŠKE PROJEKTE V DRUŽBI	65

4.6.1 NEOMEJENE ORGANIZACIJSKE IN DUHOVNE SPOSOBNOSTI VODJE KOT POGOJ ZA <i>URESNIČEVANJE</i> PROJEKTOV	65
4.6.1.1 Strokovnjak, domoljub, lepotec in »čovjek od akcije«.....	66
4.6.1.2 „Čudežno“ otroštvo	68
4.6.2 REFORME.....	69
4.6.2.1 Kadrovska reforma.....	70
4.6.2.2 Gospodarske spremembe.....	70
4.6.2.3 Politične in kulturne spremembe.....	72
4.7 NAVEZAVA NA OBSTOJEČO RELIGIJSKO TRADICIJO, STRUKTURO IN DINAMIKO.....	72
4.7.1 SIMBIOZA VODJE IN CERKVE.....	73
4.7.2 SRBSKI CERKVENI TISK IN MILOŠEVIČEV KULT VODJE.....	74
ZAKLJUČEK.....	76
POVZETEK.....	78
VIRI IN LITERATURA:.....	80

UVOD

Večernje novice: *“Kako se lahko manipulira z narodom in kako se narod lahko zlorabi?”*

Slobodan Milošević: *“Z dezinformacijami, demagogijami, izsiljevanji in podtikanji. To lahko natančno vidite pri tistih, ki z narodom manipulirajo.”*
(intervju s srbskim predsednikom, januar 1989)

Maja letos je na Mednarodnem kazenskem sodišču za vojne zločine storjene na območju nekdanje Jugoslavije pričal francoski strokovnjak za področje medijev Renaud De la Brosse. Za sodišče je pripravil tudi skoraj sto strani obsegajoče poročilo z naslovom »Politična propaganda in načrt za nastanek 'Vsesrbske države'«. Še zgovornejši je bil podnaslov njegove razprave: »Posledice uporabe medijev za ultranacionalistične cilje«. Vest o njegovem pričanju pred haaškim sodiščem je skoraj obšla slovenske medije – na teletekstu nacionalne televizije so jo uvrstili nekam na dno rubrike z novicami iz sveta, skoraj neopazna pa je bila tudi za natančnejše bralce slovenskega dnevnega časopisja. Medijem so pač vedno, tudi v zvezi s sago o Miloševićevem sojenju v Haagu, bolj zanimiva »spektakularna« sooočenja nekdanjega srbskega »vožda« s kolegi, ki so mu pred poldrugim desetletjem delali družbo na maratonskih sejah. Nepregledni kupi dokumentacije haaškega tožilstva tako ali tako v širši javnosti ne zanimajo nikogar, z izjemo pravnikov.

De la Brossejevo pričanje je kljub temu po mojem mnenju eden najpomembnejših delov haaške nadaljevanke o Miloševiću. Vodja haaških tožilcev Geoffrey Nice je namreč s povabilom francoskemu medijskemu strokovnjaku na pričanje svetovni javnosti dal vedeti, da so bili za Miloševićev vzpon in obstoj na oblasti ter predvsem kasnejšo, po drugi svetovni vojni najbolj krvavo morijo na tleh Evrope, odgovorni in krivi tudi srbski mediji. Vse do zdaj so se ti svojemu delu krivde nekako izogibali, potuho pa so jim dajali tudi nekateri medijski strokovnjaki v Srbiji in izven nje, češ da naj bi bila med pisanjem hujskaških člankov in vojnimi zločini velika razlika, na čelu srbskih medijev pa naj bili takrat Miloševićevi ljudje, ki jih zdaj ni več.

Ravno to je bil poglobitni razlog, da sem si za temo svoje diplomske naloge izbral relativno neraziskano področje vloge srbskih medijev v pri Miloševićevem obstoju in vzponu na oblast. Da bi se izognil vsem nevarnostim preobsežnosti naloge in ker sem glede medijev tako službeno kot čustveno vezan na tisk, sem pod drobnogled vzel le srbske tiskane medije. Želel sem dokazati, da so ti v takrat še Socialistični republiki Srbiji v štiriletnem obdobju med 1987 in 1991 odločilno pripomogli h konstrukciji mita vodje Slobodana Miloševića in da se je prvi

človek v Srbiji njihovega pomena še kako zavedal. Prav zato si jih je že pred formalnim prevzemom oblasti v Srbiji začel podrežati tako, da je na položaje direktorjev, urednikov in novinarjev nastavljal preverjene in njemu zveste ljudi iz beograjske »podružnice« Zveze komunistov Srbije. V štiriletnem procesu gradnje Miloševićevega in programsko vzporednih mitov so bili po mojem mnenju ravno tiskani mediji najučinkovitejši dejavnik in »voždovo« namočnejše orožje.

V nalogi sem svojo hipotezo podkrepil s študijami drugih avtorjev, predvsem odličnim zbornikom »Srpska strana rata«, govori Miloševića in drugih politikov tistega časa ter njihovimi spomini, citati iz časopisnih člankov in celo z izpovedmi nekaterih nekdanjih članov srbske Službe državne varnosti. Neposredne in posredne dokaze za hipotezo sem skušal vpeti v širši kontekst takratnih družbenih in političnih razmer. Menim namreč, da omenjenega štiriletnega obdobja ne gre preučevati izolirano, zgolj ob listanju starih časopisov, ampak da so ti, zdaj že porumeneli listi, del nekega vzorca, ki je prevladal v Srbiji konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Prav ta vzorec je po mojem mnenju že od vsega začetka načrtno vodil v vojne zločine, zato so zanje (ne)posredno odgovorni in krivi tudi srbski (tiskani) mediji.

1. STRUKTURA ANALIZE TISKANIH MEDIJEV IN METODA

Pri preučevanju vloge srbskega tiska v začetnem Miloševićevem obdobju sem največ pozornosti namenil njegovim »najglasnejšim« predstavnikom: dnevnikom *Politika*, *Politika Ekspres* in *Večernje novosti* ter revijam *Duga*, *Ilustrovana politika*, *TV novosti* in *NIN*. Skupno sem preučil ali prek knjižnih virov dobil vpogled v okoli sto člankov vseh novinarskih žanrov, tako informativnih (vesti, izjave, poročila) kot interpretativnih (komentarji, intervjuji, reportaže). Pri preučevanju in ovrednotenju njihove vsebine sem uporabil modificirano metodo analize tiskanih medijev¹ z naslednjimi koraki:

1. splošen pregled srbskega tiska v drugi polovici osemdesetih in začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.
2. izbor 110 novinarskih člankov ali njihovih odlomkov vseh žanrov, intervjujev, feljtonov in prispevkov v pismih bralcev.
3. analiza njihove vsebine.
4. strnitev splošnih vtisov in primerjava s teoretičnim modelom propagande in vedenjem o nastanku in vzdrževanju mita vodje.
5. izbor ključnih citatov.
6. izpeljava zaključkov ob vnovičnem primerjanju s teorijo.

Pri slednji fazi in predvsem ob pojasnjevanju konteksta obstoja in dela tiskanih medijev v Srbiji sem se zaradi lažje preglednosti s uporabo zgodovinsko-analitične metode trudil slediti kronološkemu teku dogodkov.

1.1 OBDOBJE PREUČEVANJA

V svoji raziskavi srbskega tiska sem se osredotočil predvsem na prvo obdobje Miloševićeve oblasti, ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, ko je v srbskem tisku prišlo do radikalnega preloma, tako v vsebinskem kot kadrovskega smislu. Odločil sem se za preučevanje štiriletnega obdobja, ki se je začelo 18. januarja 1987, ko je bila v Politiki

---

¹ Pri analizi propagandnega aspekta vojne v Bosni in Hercegovini sta kompleksnejšo obliko izbrane metode uporabila že Bašićeva in Malešič.

objavljena »humoreska« »Vojko i Savle«², s katero se je v srbskem tisku na najbolj podel način začel »diskurz obračuna«.

V tem obračunu so bile kasneje »diferencirane« in »rekonstruirane« redakcije domala vseh pomembnejših tiskanih medijev. Kot konec obdobja sem zaradi različnih vzrokov in dogodkov določil čas med marcem in julijem 1991, ko:

1. se dokončno oblikuje medijski prostor (Bandur, 2001: 43)
2. je nedotakljiv kult vodje prvič javno napaden; 9. marca 1991 so bile v Beogradu opozicijske in študentske demonstracije proti Miloševiću, na isti dan pa je prenehala izhajati zloglasna Politikina rubrika »Odjeci i reagovanja« (odmevi in reakcije), v kateri je tri leta »govoril narod«. Slednji zato ni bil več poklican k besedi, saj se njegov pomemben del z vodjo ni več slepo strinjal – med drugim tudi Srbska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Srbska pravoslavna cerkev (SPC), radikalni nacionalisti, del političnega vodstva hrvaških Srbov in »spreobrnjeni« direktor Politike Žika Minović, ki je moral po študentskih demonstracijah marca 1991 zapustiti svoj položaj.³

V Srbiji se takrat oblikujejo tudi civilna gibanja, ki želijo prekiniti ideološko vplivanje na medije. Poleg študentov, ki zahtevajo konec pristranskega poročanja medijev in državne cenzure, svojo deklaracijo izda tudi Parlament jugoslovanskih novinarjev, ki nastopi proti preobrazbi starih monopolov nad tiskom, odpuščanju novinarjev in menjavanju urednikov zaradi političnih in drugih neprofesionalnih razlogov in izbiranju direktorjev medijskih hiš po političnem ključu (Bandur, 2001: 43).

3. se pisana beseda umakne orožju; 27. junija 1991 tanki JLA vdrejo v Slovenijo, julija pa se z barikadami v okolici Knina začnejo prvi oboroženi spopadi tudi na Hrvaškem.
4. poobudo v grajenju kulta vodje prevzamejo elektronski mediji; ljudje želijo »videti«, kaj se dogaja na kriznih območjih, zato RTV Srbija postane simbolni »absolut«. Medijski analitiki

---

² *Satira zelo nizke kakovosti, po mnenju nekdanjega novinarja Politike Aleksandra Nenadovića »psevдохумореска«, je napadala nepokornega akademika Gojka Nikoliša, kritika enostrankarskega sistema. Nihče od novinarjev pravzaprav natančno ni vedel, kdo je bil avtor »humoreske«, zato je sedemindeset Politikinih sodelavcev dva dni kasneje v protestnem pismu zahtevalo javno opravičilo družini Nikoliš in prenehanje vmešavanja »zunanjih sil« v urejevanje časopisa. Tudi posebna komisija Zveze komunistov Politike ni ugotovila, kdo je avtor besedila in po čigavem nalogu je to našlo prostor v časopisu (Popov, 1996: 586). Novinar Slobodan Ikončić je nekaj let kasneje ugotovil, da je lahko do tolikšnega števila informacij o Nikolišu prišla le Služba državne varnosti (<http://www.nin.co.yu/2001-02/15/16650.html>).*

³ **O kakšnem pozitivnem »duhu sprememb« ali celo »proevropsko usmerjeni civilni družbi« med naštetimi skupinami in posamezniki seveda ni bilo govora. Ključna sta bila le gola pragmatičnost in borba za vpliv in oblast. Vse našete »opozicijske« skupine so se namreč 1987 javno postavile na stran Miloševića, od njega pa so se šele po slabih treh letih začele javno odmikati spričo njegove »neuresničitve srbskih zgodovinskih ciljev«.*

veliko vlogo v balkanskih vojnah pripisujejo tudi radiu, edinemu mediju, ki ga je moč spremljati v strelskih jarkih.

2. OPREDELITEV TEORETIČNIH KONCEPTOV

2.1 MIT IN MITOLOGIJA

Mit je po Velikonji (1996: 23):

- sveta zgodba o nastanku, kozmogonija (prehod iz kaosa v urejenost)
- pripoved o nadaljnjih usodnih in daljnosežnih dogodkih, ki skupnost obvladujejo tudi sedaj. Obravnava torej tudi osnovni zaplet, zlom, travmo, ki se je bila zgodila davno v preteklosti; nanjo potem na različne načine odgovarjajo vse naslednje generacije

Mit homogenizira skupnost navznoter in navzven. Klasificira skupnost in generira komunikacijo, ki jo deli na razumljivo in nerazumljivo. Iz nereda ustvarja kozmos in osmišlja svet; ustvarja smiselno zgodbo iz ločenih dejstev, ki se mitu prilagajajo. Pri mitu partikularno postane globalno, posebno pa splošno. Kolakowski trdi, da je mit pomemben zaradi smiselnega dožemanja izkustvenega sveta. Po Barthesu je mit politična zgodba, povedana na nepolitičen način, po Magrisu pa presežek in hkrati primanjkljaj resničnosti. Njegovo funkcijo vidi v spreminjanju naključnosti eksistence v esenco.

Mit "politizira" in "poetizira", njegova resnica pa je binarna. Je subjektiven in objektivni inna ta način dvojno vpet v skupnost. Mit »izbere« subjektivno resnico (politično zgodbo), ki jo razglasi kot celoto, absolutno resnico in jo tudi sankcionira. Tolmačenje mita je obenem njegovo konstruiranje. Gre za nedokončano zgodbo preteklosti, ki jo narekuje, dopolni obljuba prihodnosti. Ohranja in osvaja; doseže, da "vsakodnevna sedanost" postane tista "nujna" oz. "večna". Odtod njegova funkcionalnost, praktična usmerjenost in uporabnost v povsem različnih družbenih razmerah. Njegova dvojna sestava mu omogoča, da je lahko apologija ali kritika obstoječega, slepo potrjevanje ali kategorično zavračanje sveta okrog sebe.

Mit v sebi skriva nikoli dokončan proces, kar ga vseskozi dela novega in aktualnega, uporabnega v vedno drugačnih razmerah. Izhaja iz davnine in obvladuje sedanost ter si prek njiju prizadeva zaježiti tudi prihodnost. Vanj se verjame brez utemeljevanj, dokazov ali prepričevanj. Mit je beseda, ki se udejani, in dejanje, ki se ubesedi. Za pripadnika matične

skupnosti je nekaj najbolj samoumevnega in najpomembnejša resničnost, saj je interpretativni presežek nekega (zgodovinsko resničnega) dogodka, ki ga v končni fazi lahko popolnoma predrugači, izkrivi (Velikonja, 1996: 23 - 27). Pri mitih gre za izrazito kozmične in kolektivne usode, ne pa za tiste posameznih osebnosti (Meletinski, 1985: 229). Mit vedno ponuja spremembo in vizijo, posameznika pa odvezuje vsakršne individualne krivde.

Za družbo je velikega pomena⁴ tudi mitologija, Pomeni ji namreč izvir, prvo resnico, s katero lahko razloži vse, in zadnje zatočišče, v katerega se lahko vedno zateče. Je njena najtrdnjša, navidez nezavzetna utrdba, ki omogoča obrambo pred perečimi dejstvi in ščiti zaloge pomena. Če pade to utrjeno obzidje, z njim umre vsakršno nadaljevanje, upanje in nenazadnje življenje. Mitologija je namreč trdni branik duha in bivanja, ki obvladuje dejanskost. Ponuja totalni pogled na svet: je gospodujoča razlaga, miselni oklep, v katerega so združeni funkcionalni, spoznavni, čustveni in drugi elementi; v nepredirni in nadčasovni enotnosti so tako povezani posameznik, skupnost in kozmična sfera (Velikonja, 1996: 11, 12). Sodobna mitologija je nevprašljiva, samoumevna, nezavedna sveta zgodba določene skupine, ki govori o nastanku in obstoju, usmerjena pa je k praktičnemu cilju. Je podstat vsakega političnega diskurza. Bajeslovna (samo)predstava je neminljivi del vsake družbene konstrukcije realnosti, neukinljivi sopotnik vsakršnih razlag sveta. Dogajanj v družbi ne moremo nikoli dovolj razumeti, če ne poznamo njene mitologije (Velikonja, 1996: 12). Mitologija nastaja v družbi in se v njej obnavlja z vsakodnevnim odločanjem za neko stvar in občasnim potrjevanjem te zavesti. Sestavljajo jo mitske zgodbe in motivi. Zgrajena je na koheziven, sistematičen in dinamičen način. Mit v njej se stalno nadgrajuje in spreminja. Mitologijo sestavljata dve vrsti mitov, ki nastopata skupaj :

- tradicionalni (»poetizira«; baza; sestavljajo ga starodavne zgodbe, usmerjen je v preteklost, je konstanten, avtoritaren, konzervativen, pomirjen s svetom, usmerja, socializira, delo neznanih avtorjev, zadovoljen, nagala obveznosti, odprt in nedokončan)
- ideološki (»politizira«; nadstavba; inovativen, osvajalen, usmerjen v diktat, napada obstoječi red, nezadovoljen, delo znanih avtorjev, usmerjen je v prihodnost, narekuje, resocializira in obljublja; ko se spoji s tradicionalnim mitm, govorimo o neki novi mitologiji)

Za sodobne mitologije je značilno:

1. majhnost mitov
2. utemeljenost na novih osnovah

---

⁴ *Mitologija ima v družbi integrativno (homogenizira navznoter), spoznavno (pojasnjuje, urejuje in izključuje druge) in komunikacijsko (»mitske« besedne zveze) funkcijo*

3. novi mediji prenašanja
4. večja realističnost mitov
5. manjša usodnost mitov
6. spremembe med naslovniki mitskih zgodb
7. nove kombinacije mitskih zgodb z različnih področij

2.2 MIT VODJE IN MITOLOGIJA TOTALITARIZMA

Mitologija totalitarizma temelji na nekaj prepoznavnih elementih, povezanih v nepredirno konstelacijo: o družbi kot skladnem in urejenem organizmu, avantgardi posvečenih in novi *heroj-arhiji*, egalitarizmu, izenačevanju politike, družbe, naroda, vodilne stranke ter vodje, in to brez kakršnegakoli preostanka, poudarjanju slavne preteklosti, nenehnem izrednem stanju in občutku ogroženosti, preloženi gratifikaciji, torej naknadni nagradi za sedanje odpovedovanje, "vakcinaciji", mesijanski viziji in kultu vodje oz. njegovi metafizični karizmi. Krajše rečeno: totalitarizem temelji na idelani podobi enotne družbe brez razcepa (Salecl, 1991: 68); pooseblja pa jo prav njen voditelj. Med njim in množicami na ne bi bilo motečih posrednikov in nikakršnih razhajanj. Usoda voditelja je hkrati tudi usoda države ali naroda (Velikonja, 1996: 34, 45 - 47). V totalitarizmu je posameznik tako razbremenjen odgovornosti, saj edini pravi "moralni subjekt" postane skupina (Cassirer, 1967: 285 - 288). S triumfom represivne egalitete pride v družbi do likvidacije zavesti, zakrnitve refleksije (Horkheimer, Adorno, 1989: 26). Značilnosti totalitarizma so tudi mesijanska vizija (gluha teleološka zazrtost v obljubljeni prihodnost, deterministični optimizem, odrekanje *danes* naj bi pripomoglo k blaženemu *jutri*), specifične oblike "čiščenja" (mučenje in uničevanje), spogledovanje s slavno in junaško preteklostjo in prepredenost političnih programov z estahološkimi in apokaliptičnimi vsebinami (Velikonja, 1996: 45 - 48).

Voditelj, posvetno veličanstvo, lahko nastopa v več komplementarnih podobah na podlagi katerih ločimo štiri arhetipe mita vodje (Girardet, 1986: 70-80):

- ARHETIP CINCINATA: voditelj je zaščitnik, stari zaslužni borec, ki je znova angažiran, da restavrira *age d'or* in njene vrednote. Simbol tega arhetipa sta žezlo in pravica.

- ALEXANDROV ARHETIP: voditelj je mlad, hraber vojščak, nezaustavljiv bojevnik, ki ga odlikujejo hrabrost, nezaustavljivost, elan, ambicioznost. Simbolizira ga meč, s katerim razbija okove in pobija nestvore.
- SOLONOV ARHETIP: voditelj je utemeljitelj reda in zakona, zato tudi simbolično drži roko na utemeljujočem besedilu. Solonov arhetip zakonodajca, tvorca stabilne politične kulture, zaznamujeta odločnost in gotovost.
- MOJZESOV ARHETIP: voditelj je prerok, ki oznanja novo dobo, ki utiri zablodelo kolo zgodovine v pravo smer. Njegova osebna usoda je identična z usodo njegove skupine. (Velikonja, 1996: 35).

Vsi štirje so prikazani kot zagrizeni borci in odrešitelji, ki se uspešno zoperstavljajo zli usodi v mračnih časih in ki težave in sovražnike triumfalno premagajo. Na neko zgodovinsko osebnost - v različnih časih in v različnih skupinah – je obešenih več nasprotujočih si naličij: je slavljen ali osovražena, je oboževana, zasmehovana ali ponižana, povzdignjena ali namerno pozabljena. (Velikonja, 1996: 35)

Kulta osebnosti, ki ima razsežnosti oboževanja antičnih in srednjeveških vladarjev, se ne da preprosto odpraviti le kot prisilnega, konformnega ali demagoškega. Proces heroizacije (Girardet, 1986: 81, 82) implicira določeno adekvatnost med obravnavano zgodovinsko osebnostjo in trenutnimi potrebami družbe oz. vladajoče mentalitete. Zgodovinar Jože Pirjevec ugotavlja večščino predstavljanja z več obrazi pri predsedniku Miloševiću, *zaščitniku srbskega naroda*, ki zna zadovoljiti tako preprosto množico kot intelektualce (Pirjevec, 1995: 385). Voditelj prevzame nase vso konstelacijo dotedanje zgodovine in se prikazuje kot napovedani odrešenik, kot črednik, ki naj mu poslušni sledijo. Zgodovinska veda pozna nepregledno število primerov cesarizma, samozvanih izvoljencev boga, ljudstva ali zgodovinske usode. N. Frye pravi, da je pomen boga ali junaka v mitu v tem, da s pomočjo takih likov – človeku podobnih, a vseeno nadnaravnih moči – postopno nastaja vizija vsemogočne človekove skupnosti onstran indiferentne narave (Frye, 1991: 33).

V kultu voditelja so na različne načine in različno učinkovito povezane različne perspektive (Velikonja, 1996: 35 - 42):

1. božja; voditelj lahko vedno računa božjo pomoč, saj naj bi bil sam bog, od boga poslan ali pa izvrševalec njegove previdnosti. E. Durkheim zatrjuje, da so občutja, ki jih ljudem vzbujajo osebe na visokih družbenih položajih, zelo podobna religioznim. Reference ostanejo enake kot v davni preteklosti, ko so vladarja imeli za boga, za božjega miljenca ali za najvišjega svečenika. Vladarjeva oblast naj bi izhajala neposredno od boga: zato je bila volja prvega vedno tudi volja drugega (Dugandžija, 1980: 188 – 210). Zanimivo je, da so bili v srednjeveški Srbiji skoraj vsi vladarji po smrti avtomatično povzdignjeni v svetnike.
2. znanstvena; zanimivo je, kako voditelje poleg tesne zveze z bogom odlikuje tudi znanstveni um: prikazani so kot vrhunski misleci, znanstveniki, pronicljivi teoretiki in praktiki svojih idej. Vodja v sebi združuje poleg borca in odrešenika še učitelja. (...) Njihove umotvore so objavljali v visokotiražnih (...) delih. Dokaz, da niso izpustili peresa iz rok niti tedaj, ko so morali držati meč...
3. zgodovinska; voditelje povezujejo z največjimi osebnostmi nacionalne in tudi širše zgodovine. Neki ameriški analitik je pred leti Slobodana Miloševića ozbačil za “jugoslovanskega Lincolna”, Njegovi domači privrženci ga kličejo “balkanski Napoleon” ter “car z Dedinja” ali “odrešitelj z Dedinja” (Velikonja, 1996: 41). Imenovali so ga tudi “drugi Tito”. Tudi zmerjanje politikov in državnikov ali njihovo ironiziranje je lahko zgodovinsko osnovano (balkanski Hitler). Novi voditelji radi privzemajo gste in podobe iz življenja sojih velikih zgodovinskih vzornikov.
4. osebna; njihove dejanske in mitsko elaborirane usode so si praviloma povsem izključujoče, saj so njihova dejanja reinterpreterana, izvzeta iz konkretnega konteksta in historičnega sosledja. Sij karizme jih naredi nepomembne (Velikonja, 1996: 35, 36). Začetnik nove ureditve pridobi naziv “oče”, saj se očetovsko postavi na prizorišče zgodovine.

Sodobni mit voditelja⁵ ima naslednje značilnosti:

1. Navezava na zgodovino (uporaba logike »glej nazaj, da boš gledal naprej« se kaže v nastopanju z atributi arhaičnosti, upodabljanju v svetlečih uniformah in srednjeveških

---

⁵ Da je Milošević mit vodje ustrezal večini značilnosti sodobnega mita o voditelju, dokazujem na kar nekaj mestih v četrtem poglavju.

pozah, povratku v tradicijo, utrjevanju karizme v medsebojnem druženju, navezavi na šport in tehniko itd.)

2. Navezava na religijo (vladar je božji miljenec, svečenik ali bog; impregnacija z biblijsko mitologijo)
3. Navezava na znanost (voditelji se kažejo kot vrhunski znanstveniki)
4. Družinska naveza (»očetje naroda«)
5. Neomejene organizacijske in duhovne sposobnosti (voditelj naj bi v javnosti izpostavljala različne funkcije, ki jih obvlada)
6. Neposredna zveza s svojo skupino (kult vodje se velikokrat razvije do te mere, ko se država ali družbena skupina v celoti poosebijo z voditeljem)
7. Prizemljitev mitske podobe voditelja (voditelj ni nekdo, ki izstopa, ampak povprečnež. Ni več »nad nami«, ampak eden izmed nas. Na eni strani ga obdaja sijaj, po drugi strani pa je prvi med enakimi. Goji dvojni imidž v skladu z logiko: "Poglejte me, prav takšen sem kot vi!" Sodobni voditelj je razcepljen v tem, da je z drugimi enak in obenem boljši.
8. Čudežno otroštvo (zatiranje in mučenje slednjega že v ranem otroštvu in kasnejša »samorešitev« iz »pekla«)

Za nastanek mita vodje so nujni naslednji dejavniki⁶:

- a) manj razvita demokratična tradicija in institucionalne strukture, pomanjkanje zavezujočih proceduralnih postopkov
- b) težnja po koncentraciji politične moči na vrhu
- c) obdobje krize v družbi
- č) voditeljev afirmativni odnos od preteklosti
- d) razvejan in učinkovit propagandni aparat
- e) navezava na obstoječo religijsko tradicijo, strukturo in dinamiko
- f) navezava na epohalne, velike strateške projekte v družbi
- g) navezava na uveljavljeni (obstoječi) teren politične kulture, prepričanj, predsodkov, strahov, upanj,...

---

⁶ *Natančneje analize dejavnikov, tako v teoriji kot v srbski praksi sem se lotil v četrtem poglavju, , z izjemo dejavnika razvejanega in učinkovitega propagandnega aparata, ki sem mu posvetil tretje poglavje.*

2.3 SVOBODA TISKA IN ODNOS DRŽAVE DO NJE

Termin svoboda izražanja, eden izmed temeljev demokratične družbe, v sebi združuje svobodo informiranja, svobodo sprejemanja in sporočanja informacij ter svobodo komuniciranja, razvil pa se je iz svobode misli in svobode tiska. Svobodni mediji naj bi kot svojevrsten trg za izmenjavo idej in mnenj⁷ v družbi bdeli nad delovanjem oblasti in opozarjali na njene napake. Prvi pogoj za njihovo dobro opravljanje funkcije "psa čuvaja" pa je svoboda tiska, ki mora biti po Keaneu (1992: 25 - 28) v demokratičnih družbah nujna zaradi štirih temeljnih in zgodovinskih argumentov (pristopov, teorij):

1. teološki pristop; kritizira državno cenzuro v imenu sposobnosti mišljenja, saj je ta človeku dana od Boga in jo uživa vsak posameznik. Cenzura je nedopustna, ker ovira posameznika pri svobodnem mišljenju, preudarnosti in njegovih odločitvah (Keane, 1992: 25).

2. teorija o naravnih pravicah; upravljanje tiska morajo voditi pravice posameznikov. Po Tindalu je omejevanje tiska v nasprotju z naravnimi pravicami, posamezniki pa so upravičeni, da svoje naravne pravice, med njimi je tudi svoboda tiska, svobodno uporabljajo proti oblasti. Svobodni tisk naj bi opozarjal državljane pred morebitnimi bližajočimi se "nevarnostmi"; le tako naj bi bila mogoča vladavina prava.

3. utilitaristična teorija; državna cenzura javnega mnenja je dovoljenje za despotizem in nasprotje večanja sreče vladanih. Dober politični sistem mora postavljati na čelo vlado, ki se s sredstvi civilne družbe trudi za srečo ljudi, in varovati državljane pred grabežljivostjo oblasti. Pri slednjem je še posebej pomembna svoboda tiska kot protiutež despotski vladi, saj nadzoruje vladajoče.

4. J. S. Millov (1994: 80, 81) pristop doseganja Resnice prek neomejevanje razprave med državljani. Bistveni del koristnosti nekega mnenja je njegova resnica, zato obstajajo trije glavni razlogi, zakaj je svoboden pretok mnenj prek tiska tako pomemben:

- mnenje, ki ga vlada ali civilna družba utišata, ker naj bi bilo napačno, se lahko izkaže za pravilno,
- tudi če se mnenje izkaže za napačno, pogosto vsebuje del resnice,
- tudi ko je mnenje resnično, lahko brez kritike preraste v predsodek.

Države, ki so poskušale nadzorovati ali preprečiti objavljanje in širjenje vesti o delovanju

---

⁷ *Sogovorniki oblasti in hkrati njeni nadzorniki.*

vlade, so bile že v preteklih stoletjih označene za despotske: »Eno od temeljnih načel despotskega načina vladanja je obdržati ljudi v nevednosti o dogodkih v svetu nasploh in še zlasti o dogodkih v njihovem okolju" Keane (1992: 34). Tako je postala ideja aktivnega državljanstva - državljanov, ki iščejo informacije o delovanju vlade in jih širijo prek množičnih medijev - ena izmed temeljev uresničevanja svobode tiska. Danes je to načelo zelo občutljiv del modernih demokratičnih družb, zato se vlade poslužujejo novih tehnik upravljanja z uradnimi informacijami in mnogo bolj sofisticiranih oblik nadzorovanja medijev (Bandur, 2001: 21).

Keane (1992: 92 - 103) loči pet temeljnih načinov vmešavanja državnih institucij v delovanje in poročanje medijev:

1. Izredna pooblastila; z njimi vlade želijo ustrahovati ali vsaj neposredno podrediti del medijev. Pri tem uporabljajo dve tehniki: vnapiješnje omejevanje (vsi formalni in neformalni postopki, s katerimi preprečijo objavo kakega gradiva) in cenzuro po objavi (deluje med prvo objavo in distribucijo gradiva).
2. Državna skrivnost; izgovor oblasti, s katerim poskuša prikriti nekatere informacije. Termin 'strogo zaupno' kot način varovanja nacionalne varnosti najpogosteje uporabljata policija in vojska.
3. Laganje, ki je v preteklosti sodilo med politične vrline, se je v zadnjih desetletjih oblikovalo v dve novi obliki: dajanje informacij prek predstavnikov za odnose z javnostmi in razvijanje bolj uglajenih oblik laganja - novinarji dobijo podatke 'off the record' ali 'iz dobro obveščenih krogov', pravi vir pa ni naveden.
4. Državno oglaševanje ali prikazovanje pozitivnih plati političnih voditeljev prek intervjujev ter poročanje na podlagi izjav vladnih predstavnikov je način, s katerim se poskuša izvršna oblast zaščititi in legitimirati. *Po mojem mnenju so se v preučevanem obdobju moje naloge jugoslovanske državne in srbske republiške institucije ravno na ta način vmešavale v delovanje medijev.*
5. Korporativizem; proces državnih ukrepov, s katerimi država prenese obveznosti na interesne skupine ali organizacije, ki so zadolžene za oblikovanje in izvajanje javne politike. S tem se del civilne družbe politizira, politika podružblja in oblikuje neka širša mreža, ki ima nadzor nad informacijami, pomembnimi za državo.

Svobodo tiska in govora sta konec 18. stoletja prvi zapisali virginijska deklaracija v Združenih državah Amerike in francoska deklaracija o pravicah človeka in državljana. Ta v 11. členu določa, da je "svobodno komuniciranje ena izmed najdragocenejših človekovih

pravic, kar pomeni, da lahko vsakdo svobodno govori, piše, tiska, a je pri tem odgovoren za zlorabo te svobode". Opredeljena je tudi pravica do obveščanja kot pravica do komuniciranja med ljudmi in ne le kot pravica do obveščanja in do obveščenosti (Vreg, 2000: 210). Sicer pa so se komunikacijske pravice razvile šele v dvajsetem stoletju kot tretja generacija človekovih pravic.⁸

Poglavitni mednarodni dokument, ki določa pravico posameznika in državljana do sprejemanja (pasivni vidik) in razširjanja informacij (aktiven vidik), torej pravico informiranja, je Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki jo je generalna skupščina OZN sprejela 1948. leta: "Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, všteti pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimkoli sredstvi, ne glede na meje." Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic v prvem odstavku 10. člena govori o pravici do svobodnega izražanja in obveščanja: »Vsakdo ima pravico do svobodnega izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen ne preprečuje državam, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij.«

Uresničevanje teh svoboščin po Mednarodnem paktu o človekovih in državljskih pravicah vključuje tudi odgovornosti in dolžnosti, zato je v drugem odstavku ta pravica na račun državne in javne varnosti vendarle omejena: »Izviševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podvrženo obličnostnim pogojem, omejitvam in kaznim, ki jih določa zakon in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali zločinov, za zavarovanje zdravja ali morale, za zavarovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, zato da bi preprečili razkritje zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva.« Pravica do svobodnega izražanja je tako danes v Evropi temelj demokracije, prvi pogoj za uživanje drugih pravic in svoboščin, ki iz nje izhajajo, zato mednarodni akti in deklaracije državam (med podpisnicami velike večine je bila tudi SFRJ) nalagajo obveznosti zagotavljati svojim državljanom to pravico, ki je zapisana v ustavah in drugih zakonskih predpisih. Ta svoboščina je bila tudi del jugoslovanske ustave in več drugih zakonskih aktov. a je režim kljub temu našel načine, kako v nekaterih primerih svobodo izražanja skorajda popolnoma izničiti (Bandur, 2001: 27).

---

⁸ Prva generacija zajema politične, druga socialne, ekonomske in kulturne pravice, tretja pa pravice človeka do miru, razvoja in ekološkega ravnovesja, pri čemer izpostavlja pravico do komuniciranja – vanjo sodijo pravice do izražanja, obveščenosti in sodelovanja pri upravljanju množičnih medijev (glej Vreg, 2000: 213).

3. "DUH OSME SEJE" V SRBSKEM TISKU

Osma seja Centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije (CK ZKS) je bila v marsičem prelomna za novejšo srbsko politično zgodovino, saj je na njej frakcija beograjskega partijskega komiteja pod vodstvom Slobodana Miloševića »obračunala« z zmerneži Ivana Stambolića in jih prisilno politično upokojila. Dogodki septembra 1987 so neizbežno vplivali tudi na srbski tisk, pomena tiska in javnosti pa sta se zavedala tudi voditelja obeh frakcij, poimenovanih tudi kot »stare« in »mlade«, v ZKS. *»Javnih glasil je vsak dan več in dosegajo čedalje večje število ljudi,«* je že šestnajst mesecev prej na seji predsedstva CK ZKJ ugotavljal Stambolić. Skoraj preroško je uvidel, da *»naša glasila niso le množični mediji v ožjem pomenu besede, le posredniki in prenosniki sporočil, ampak tudi politična moč, ki lahko deluje tako napredno kot reakcionarno«* (Stambolić, 1987: 208). Izrečene misli je samo nekaj mesecev kasneje njegov »naslednik« začel uresničevati v praksi.

Stambolić je menil, da se *»svoboda tiska ne more določati z neupoštevanjem družbeno potrjenih meril«*: *»Ker tisk, radio in televizija na javnost večkratno vsak dan vplivajo na javnost, ne smejo biti samostojna sila in jo morajo pri svojem delovanju upoštevati.«* Kako ironično so že dobri dve leti kasneje izzvenela njegova opozorila: *»Smo v času velikih skušnjav za javna glasila in novinarje. Nekateri od njih zato podlegajo izzivom nepreverjenih virov informacij, komercializaciji ali celo vrednotam, ki se niti v težjih časih niso javno ponujale. To je najbolj vidno v revijalnem tisku, v katerega vedno pogosteje prodirajo antikomunistične ideje s prevlado nacionalizmov. Komunisti v javnih glasilih morajo ščititi javnost pred manipulacijami, dezinformacijami, polresnicami in senzacionalizmi.«* (Stambolić, 1988: 209)

Milošević je o pomenu tiska in medijev nasploh spregovoril že na sami seji: *"Osma seja je posebej uveljavila pomen javnosti in demokratičnosti v političnem delovanju. Do zdaj so bile seja o mnogih vprašanjih in problemih zaprte, o njihovem delu in sklepih pa je bila javnost obveščena le prek sporočil za javnost. (...) Položaj na Kosovu bi se težko razvil v kontrarevolucijo, če bi najširša javnost v Srbiji in Jugoslaviji vedela vse o tamkajšnjem položaju in bi lahko pravočasno reagirala na dogodke ter vplivala na izbor ljudi, ki bi stanje izboljšali«* (Milošević, 1987: 175). V nekaj mesecih pred in po osmi seji si je Milošević ravno

s svojim »izborom« ljudi in »pravočasnim reagiranjem« uspel prisvojiti večino srbskega tiska in ga spremeniti v njega povzdigajoč propagandni aparat.

3.1 »REKONSTRUKCIJA REDAKCIJ«

Prve uredniške spremembe v »Miloševićevem« duhu so se sicer začele že več kot pol leta pred osmo sejo. Prva žrtev je bil štirinajstdnevnik *Duga*, ko je ob nekajmesečnih pritiskih Izdajateljskega sveta zaradi revijinega domnevnega »nasprotovanja politiki ZKJ in diskvalificiranja Tita«⁹ odstopil dotedanji glavni urednik Grujica Spasović. Poleti 1987. je *Dugo* začel urejevati Ilija Rapačić, ki je v revijo prišel iz Miloševićeve beograjske partijske organizacije, nove valilnice »uredniških« kadrov, v »polemikah« o vsebinskih »odklonih« v *Dugi* pa je tudi aktivno sodeloval. Prva zamenjava urednika v katerem od visokonakladnih časopisov je potekala po scenariju, značilnem tudi za vse kasnejše zamenjave: uredništvo medija je najprej prišlo v navzkriž s partijskim organom, zadolženim za »informiranje«, zaradi »vsebine in sporočil v nasprotju s politiko ZKJ. Ker so ga hkrati začeli napadati še drugi tiskani mediji¹⁰, je moralo pod splošnim pritiskom kolektivno odstopiti, zamenjala pa ga je, brez upoštevanja kakršnihkoli strokovnih kriterijev, ekipa iz »nadzornega« partijskega organa¹¹. Že v prvih številkah po prevzemu se je nova uredniška politika spet vsebinsko prekrivala z novimi političnimi smernicami v Srbiji (Milivojević, 1996: 664 - 666).

Spremembe v *Dugi* je Milošević komentiral 18. februarja 1987, na seji beograjskega partijskega komiteja: »Zamenjan je glavni urednik Duge, položaj pa se ne bo spremenil, dokler se redakcija Duge ne bo zamenjala v širšem smislu.« Napovedal je »radikalne politične in osebne diferenciacije v srbskem novinarstvu« in poudaril, da se »ne bo zadovoljil le z novimi uredniki, ampak šele z rekonstrukcijami redakcij«. Naslednji v vrsti za spremembe je bil tednik *NIN* in njegov urednik Mirko Djekić: »Pogovarjamo se o novem glavnem uredniku *NIN*-a; ne glede na rešitve, ki jih bomo sprejeli, težav v *NIN*-u ne bomo rešili, če ne bo prišlo do resne rekonstrukcije.« (Mimica, Vučetić, 2002: 49). Djekića se je Milošević uspel znebiti

---

⁹ O kritikah revije s seji sveta je v sami *Dugi* nekajkrat pisal namestnik glavnega in odgovornega urednika Ivan Mrđen (Milivojević, 1996: 664).

¹⁰ Pri menjavanju glavnega urednika Duge je neposredno sodelovala Politika kot posrednik in razlagalec režimskih stališč.

¹¹ Nekdanji predsednik predsedstva SFRJ Borisav Jović (1995: 31) v svojih spominih poudarja, da je bilo ključno pri Miloševićevi izbiri ljudi njegovo osebno zaupanje: »Ni bilo pomembno, komu so zaupali ljudje in če je bila ta oseba poštena, pametna in delovnih navad. Pomembna je bila le zvestoba te osebe Miloševiću in njegovo zaupanje vanjo«

še, ko je direktor časopisno-založniške hiše Politika, izdajateljice *NIN*-a, postal njegov oproda Živojin Žika Minović.

V naslednjih mesecih so najbolj brani srbski časopisi in revije dobili nove uredniške odbore. Urejevanje dnevnika *Politika Ekspres* je Milošević zaupal enemu svojih najzvestejših mož, Slobodanu Jovanoviću¹², nova urednika pa sta dobila še dva pomembna dnevnika, srbske *Večernje novosti* in vojvodinski *Dnevnik*. 1990. je Miloševićeva oblast na Kosovu ukinila edini albanski dnevnik *Rilindja*, na cesti pa je ostalo dvesto njegovih novinarjev. Čistke so zajele tudi lokalno raven. V Pančevu je tako policija, po nalogu takrat mestu vladajoče koalicije med Socialistično stranko Srbije in radikalci, z fizičnim vdorom v redakcijo prekinila delovanje uredništva časopisa *Pančevac*, ki je bilo protivojno nastrojeno in je vseskozi opozarjalo na vojno hujskaštvo v Miloševićevih govorih (Šušak, 1996: 540). Vsega skupaj je bilo v dobrih treh letih »patriotskih« čistk v srbskem tisku zamenjano približno 70 urednikov časopisov in revij.

3.1.1 POLITIKA – KLJUČ DO NADZOROVANJA »RESNICE«

Razmišljanje samega Miloševića in njegove skupine je bilo organizirano usmerjeno k enemu cilju: hkratnemu ustvarjanju vtisa o demokraciji in svobodnih medijih ter uničevanju slednjih. Simbol resnega medija v Srbiji je bila *Politika* (Mimica, Vučetić, 2002: 46), zato je bila, glede na zaupanje ljudi že tradicionalno visoko uvrščena med nacionalnimi institucijami, prva izbrana za »voždovo« propagandno glasilo, za glasilo srbske elite, ki se je vključila v boj za "prodor resnice o Srbiji", o njeni "tragičnosti" in boju za "biološko rešitev srbskega naroda". Kar se je od nje pričakovalo in s čimer je ta pričakovanja zadovoljevala, je presegalo naloge nekega, četudi velikega in starega, časopisa (Nenadović, 1996: 583). *Politika* po mnenju srbskih medijskih analitikov ni bila le sredstvo v rokah močnih političnih in ideoloških mehanizmov, ampak se je razvila v institucijo z misijo, neke vrste sveta knjigo, v katero se je verjelo do zadnje črke. Ocenjevali so jo kot "močnejšo od zakona", "osvetljevalko", "voditeljico na čelu kolone", "duhovno nosilko resnice, pravice in napredka", "resnični izvor navdiha" itd..

Ob branju *Politike* so se oblikovale generacije, ki so tisto, "kar piše v časopisu", uporabljale kot neposredno navodilo za razmišljanje in delovanje (Perović, 1996: 113, 120, 122, 126). Že

---

¹² Jovanovića je za uspešno opravljeno delo v Politiki Ekspres Milošević nekaj let kasneje nagradil s položajem direktorja jugoslovanske tiskovne agencije Tanjug.

od svoje ustanovitve v začetku 20. stoletja je bila *Politika* največji, najvplivnejši in najuglednejši srbski časopis. Pri tem ji značaja nista dajala tradicionalno visoka naklada ali pregovorna strokovnost dela, ampak dejstvo, da se ji je enostavno najbolj verjelo. Imela je največji vpliv na mnenje politično-kulturne elite, zato so bile ravno bitke za vpliv nad *Politiko* za uporabo in tudi zlorabo njene medijske pozornosti velikokrat odločilne v novejši politični zgodovini Srbije v vseh treh Jugoslavijah (Nenadović, 1996: 583, 584).

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so se novinarji *Politike* znašli med kladivom in nakovalom: želeli so slediti načelom objektivnega obveščanja v skladu z bleščečo zgodovino časopisa, obenem pa sta na njih pritiskala še vedno zelo žilav stalinistični dogmatizem in vse močnejši agresivni nacional-šovinizem (Nenadović, 1996: 585). Nazorsko polarizirano uredništvo so po objavi »satire« »Vojko i Savle« pretresale afere, vse manj pa je zaradi posegov s samega političnega vrha Srbije imelo tudi avtonomije pri odločanju. Usoda *Politike*, najpomembnejšega srbskega časopisa, kot zaupanja bralcev vrednega medija je bila zapečaten. Po znameniti osmi seji CK ZK Srbije¹³ septembra 1987 je bilo že iz same vsebine časopisa jasno, da se je podredil ideološki opciji formalno-politične legitimizacije velikosrbskega nacionalizma in samemu Miloševiću kot neizpodbitni karizmatično-kulturni figuri v vrhu vladajoče politične oligarhije (Nenadović, 1996: 585). Direktor časopisne hiše in glavni urednik časopisa *Politika* je v eni osebi postal Živojin Žika Minović, ki je na čelo časopisa prišel iz (Miloševićevega) beograjskega komiteja ZK Srbije, kjer je bil predsednik Komisije za informiranje¹⁴.

Minović, tako kot Milošević še nekaj let nazaj goreč »nasprotnik nacionalizma«¹⁵, je že januarja 1988, le tri mesece po osmi seji, ob 85. obletnici *Politike* izjavil, da »narodov časopis nima pravice misliti drugače kot narod« (Nenadović, 1996: 596). To je bila nekaj mesecev kasneje ideološka podlaga za uvedbo zloglasne rubrike »Odjeci i reagovanja«, v kateri je s pismi »bralcev« na najradikalnejši način »spregovoril« ravno »narod«, ki je poleg vsega

---

¹³ Marković trdi, da je Miloševićeva frakcija na osmi seji uspela zmagati z obilno podporo medijev, predvsem *Politike*.

¹⁴ Ikončić trdi, da sta po 1987 minister za notranje zadeve in šef SDB podarila direktorju *Politike* pištolo, čeprav bi »bralci težko vedeli, kakšne so njegove zasluge pri obrambi države«. Ravno SDB naj bi tako imela pri vodenju *Politike* poleg Miloševića samega največji vpliv (<http://www.nin.co.yu/2001-02/15/16650.html>).

¹⁵ Jeseni 1986 je na skupni seji dveh ideoloških komisij CK ocenil nacionalizem kot »največjo nevarnost« in obsodil »podžiganje sovraštev med Srbi in ostalimi narodi« ter »antialbansko (...) in antihrvško razpoloženje (Nenadović, 1996: 596)

prevzel v svoje roke tudi novinarstvo. V svojem štiriletnem vladanju je Minović med drugim zamenjal tudi uredništvo tednika *Svet* in ukinil reviji *Mladost* in *Student*¹⁶.

3.1.2 »POTEMKINOVE VASI« NEODVISNEGA TISKA

Miloševićev režim je zelo dobro razumel eno temeljnih pravil uspešne propagande - da se nasprotnega mnenja ne sme slišati prek komunikacijskih kanalov, ki dosegajo množice. Ravno zato je načrtno omejeval obseg dosega neodvisnega tiska in onemogočal vsakršno kritično razpravo v javni sferi (De la Brosse, 2003: 79). Neodvisni tisk v Srbiji je po ocenah poročila Evropske komisije v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja zasedal le dobro desetino nacionalnega medijskega prostora, predvsem po zaslugi samoprikazovanja Jugoslavije kot demokratične države. Oblasti v Srbiji so zato neodvisnemu tisku, rajši kot da bi ga popolnoma ukinile, »odstopile« simbolično vlogo, ker so hotele s tem preslepiti mednarodno skupnost in pokazati, da je »v Beogradu več demokracije kot v Zagrebu«. Obenem pa so neodvisni tisk s finančnimi in pravnimi pritiski še naprej na vse načine onemogočale¹⁷. Skoraj devetim desetinam vseh prebivalcev Srbije so bili poleg državnih elektronskih medijev »Miloševićevi« tiskani mediji edini vir informacij. Dostop do drugačnih tiskanih informacij je bil omejen izključno na mesta, kjer je vedno revnejša intelektualna elita nemočno opazovala, kako država njenemu tisku pod pretvezo sankcij ukinja papir ali kako drugače onemogoča, medtem ko je bil na podeželju Miloševićev medijski monopol popoln. Po Souléjevi gre ravno v tem podatku iskati enega izmed razlogov, zakaj je ruralna Srbija dolga leta tako zvesto podpirala »vožda«.

Represije nad neubogljivimi novinarji, redakcijami in mediji¹⁸ je Miloševićeva oblast izvajala na več načinov (Bandur, 2001: 56):

1. fizični obračuni (aretacije, policijske preiskave, nasilje skrajnežev in umor glavnega urednika *Borbe* Stanislava Marinkovića)

---

¹⁶ Uredništvo te mladinske revije je namreč 1989 večkrat objavilo stališča in mnenja dr. Dimitrija Rupla.

¹⁷ To tezo odlično razloži novinarka Veronique Soulé v članku »Serbie: la difficile survie de la presse indépendante, objavljenim 10. 6. 1996 v reviji Libération.

¹⁸ Najpomembnejši neodvisni tiskani mediji sta bili reviji Republika in Vreme ter dnevnik Dnevni telegraf, Danas, Borba in kasneje Naša borba.

2. psihološki pritiski (verbalni napadi, "javni linč", anonimni telefonski klici, odpuščanje »čez noč«, zastraševanje, grožnje, odpovedi najetih prostorov in kasneje težave s pridobivanjem akreditacij)

3. pravni mehanizmi (državno prevzemanje medijev, prepovedi delovanja neodvisnim medijem, omejevanje uvoza papirja za tiskane medije, kaznovanje po Zakonu o javnih glasilih in Kazenskem zakoniku SFRJ z odvzemom premoženja brez predhodnega sodnega postopka za objavljane »neresničnih« informacij, administrativne ovire pri registraciji medijskih podjetij, zakonska prepoved tuje pomoči)

4. ekonomski in finančni pritiski (manipuliranje s cenami papirja in tiskarskih uslug, visoki davki)

Na drugi strani so bili »zvesti« novinarji temu primerno tudi nagrajeni. Po trditvah nekdanjega operativca Službe državne varnosti (SDB) Bože Spasića si je napredovanje na boljše plačana delovna mesta prisluzilo kar nekaj novinarjev – nekdanji novinar *NIN*-a Milorad Vučelić naj bi zahvaljujoč dobremu prijateljstvu s šefom Službe državne varnosti (SDB) Jovico Stanišićem prišel na čelo srbske televizije, njegov redakcijski kolega Stefan Grubač in novinar *Politike Ekspres* Dragoljub Milanović pa sta »po objavi nekaterih člankov v interesu SDB« postala urednika v največjem režimskem elektronskem trobilu. Ljiljana Bulatović iz Sveta je postala urednica v izdajateljskem oddelku *Politike* (<http://www.nin.co.yu/2001-02/15/16650.html>).

Eden najbolj znanih primerov medijske represije nad opozicijskim tiskom je bila ukinitve časopisa *Novine* že po prvi številki, ker je bil v njem objavljen članek, ki se sprašuje, zakaj »Mirjana Marković določa pravila na beograjski univerzi«. K »voždovi« ženi je moral na zagovor tudi prvi srbski medijski mogotec Slavko Ćuruvija, nekdanji obveščevalec SDB, ko je njegov *Dnevni telegraf* objavil članek z naslovom »Milošević nima pojma, kaj se dogaja na Kosovu«. V kasnejšem atentatu ubit Ćuruvija takrat zaradi tendenciozne narave časopisa¹⁹ še ni imel težav, imel pa jih je nekaj let kasneje s prepovedmi in pregoni, nesoglasja z režimom pa

---

¹⁹ Naslov je bil izvlečen iz konteksta v pogovoru z zveznim javnim tožilcem Vukašinom Jakanovićem, ki se je prav tako moral »udeležiti« zagovora na Dedinju. *Dnevni telegraf* naj bi se po Ikonićevem mnenju sicer držal načela veliki naslov – majhna novica, veliko podatkov pa naj bi vseeno dobival od Ćuruvijinih zvez med nekdanjimi sodelavci SDB. Ćuruvija je v časopisu pisal feljtone skupaj z nekdanjima sodelavcema Borom Sušom in Slavkom Ćukom.

so ga verjetno stala tudi v skrivnostnem atentatu odvetnega življenja (isti vir)²⁰ Tudi *Borba* se je režimu z dostojanstvom obveščanja in novinarsko profesionalnostjo upirala do 1990., ko je bil umorjen njen tedanji glavni urednik Stanislav Marinković.

3.2 VZROKI USPEŠNEGA "PREVZEMA"

Vplivni množični mediji so bili tako brez zagotovljene avtonomije počasi instrumentalizirani in spremenjeni v trobilo vladajoče ideologije, ki se v novih razmerah ni razlikovala od javnega govora. S tem sta režim v Srbiji in njegov vodja dosegla enega izmed primarnih ciljev vsake totalitarne oblasti: z nadzorom medijev sta sistem in njegov prvi človek prodrli tudi v vsakdanjo življenje svojih državljanov. Novi nomenklaturi so vladavino nad medijsko sceno 1987 in kasneje²¹ omogočila naslednja dejstva (Milivojević, 1996: 662):

1. enostrankarski politični sistem; v času uredniških »pučev« je imela glavno besedo v Srbiji še vedno Zveza komunistov, ki se je kasneje preimenovala v Socialistično stranko Srbije (SPS). Prve večstrankarske volitve so bile v Srbiji šele decembra 1990, ko so bili vsi pomembnejši oblikovalci javnega mnenja že dobra tri leta v rokah največje stranke.

2. šibak (post)socialistični komunikacijski sistem; od druge svetovne vojne naprej se je v Jugoslaviji uveljavil komunikacijski sistem, ki je ohranjal idejo "družbe brez konfliktov" ("harmonije")²², zato navajen svoje omejene in pasivne vloge, bil je namreč popolnoma podrejen ideološko-političnemu podsistemu, ni znal odgovoriti na nove izzive. Splichal (1992: 33) je takšnemu razmerju med državo in mediji nadel ime leninistični model - revolucionarna ali "razkrivajoča" propaganda je osnovna *"komunikacijska praksa, ki vodi k priznavanju in organiziranju človeških sil kot družbenih sil"* (Splichal, 1992: 160). Raymond Williams vpelje pojem avtoritarnega modela medijev *"z majhno skrbjo za občinstvo in medije"*, po Thompsonu (1994: 24) pa je *"glavna naloga takšnih medijev podpirati obstoječ politični sistem"*.

Ob odsotnosti medijske avtonomije se je v Srbiji avtoritaren model medijev neopazno, s kontinuiteto istih obrazov na oblasti, razvil v paternalistično-komercialni model, ki temelji

---

²⁰ Dosjeji SDB pričajo, da so njeni agenti Čuruviji nekaj let vseskozi sledili.

²¹ Po oceni Snježane Milivojević je Miloševićeva oblast v obdobju »utrjevanja« režima neposredno nadzirala vse vplivnejše medije.

²² Na zahodu se je v času po aferi Watergate dokončno uveljavila aktivna vloga medijev kot "psov čuvajev".,

tako na državno-partijskem političnem sistemu in planski ekonomiji kot na samoupravnem pluralizmu predvsem nepolitičnih interesov in tržni ekonomiji. Medijski sistem zato dobi nekatere civilnodružbene značilnosti (Splichal, 1992: 34). Nove vladajoče stranke (v srbskem primeru "očiščena" Zveza komunistov) prevzamejo stare oblike nadzora nad mediji in jih preoblečejo v antikomunistično in nacionalistično ideologijo. Model je zaradi uradno dovoljenega, a obenem močno reguliranega, oglaševanja tudi "komercialen".

3. državno lastništvo in politični nadzor medijev; uredništva v Srbiji so bila neposredno odgovorna partijskim odborom za informiranje in ideološkim komisijam, ki so v tiskane medije potiskale svoje ljudi. Nadzor nad mediji je bil v službi populariziranja oblasti, ki je tako občinstvo »varovala« pred škodljivimi mediji. V javnost niso prihajla mnenja drugačna od uradnih stališč, ker je oblast uvedla preventivno cenzuro in strogo zakonodajo²³. Prav zaradi tega je bil značilen pojav tudi nedodelanost novinarske stroke. Z Memorandumom SAZU je nacionalistična retorika neovirano prišla s strani političnega podsistema v medije (Marković, 1996: 639, 640), njeno gonilo pa je bilo Kosovo. Z Miloševićevo idejo "hitrega" reševanja kosovskega vprašanja so pobudo v nacionalizmu od akademikov prevzeli politiki, nacionalizem pa je zato na velika vrata, skozi njim podrejen komunikacijski sistem, vstopil v javnost (Marković, 1996: 639, 640).

Za drugačna mnenja ni bilo prostora, saj je režim kmalu spoznal, da je mogoče opozicijske časopise prisiliti k samoukinitvi na prefinjen način: nezadostna domača proizvodnja rotopapirja za tisk in določen režim uvoza je provladnim časopisom zaradi državnega monopola nad tiskom, distribucijo in uvozom papirja omogočal obstoj ob veliko manjših stroških od neodvisnih časopisov in revij, ki so tisk in papir plačevale trikrat dražje (Malešič, 1997: 54) in vnaprej, pod pogoji edine srbske tovarne papirja Matroz iz Sremske Mitrovice, ki je papir dostavljala selektivno. Neodvisni časopisi svoje cene niso smeli povečevati, saj jih je določala vlada (Bandur, 2001: 42).

Poleg tega je bil novinarski poklic v Srbiji konec osemdesetih let razmeroma dobro plačan le v provladnih časopisih, medtem ko so bili kvalitetni novinarji prisiljeni zapuščati neodvisne medije zaradi visokih fiksnih stroškov izdaje in zato posledično slabših plač (Malešič, 1997: 54). S tem je padala tudi kvaliteta neodvisnega tiska, ki primanjkljaja nastalega ob dragem tisku ni mogel nadoknaditi zaradi nerazvitega tržišča, skromnih dohodkov iz oglaševanja in nizke kupne moči prebivalstva.

---

²³ 133. člen zveznega kazenskega zakonika je določal od enega do deset let kazni za ogrožanje temeljev bratstva in enotnosti, političnega sistema, voditeljev ali vladnih agencij, varnosti in zaščite države.

4. (ne)pismenost prebivalstva; ob odsotnosti natančnejših raziskav srbskega medijskega trga konec osemdesetih let obstaja podatek, da je 1989. časopise v večinoma še vedno slabo urbanizirani Srbiji bralo le 2 % ljudi, saj je bila v revni državi slabo razvita tradicija bralstva, obenem pa je bil nemajhen delež prebivalstva slabo ali celo nepismen (Perović, 1996: 120), zato tudi ni bilo vplivnejše kritične javnosti ali javne scene nasploh; obstajala je le široka medijska publika, ki je v nekem trenutku delovala kot mobilizacijsko jedro celotne populacije (Vučetić, Mimica, 2002: 71).

3.3 ROJEN JE PROPAGANDNI APARAT

3.3.1. DEFINICIJE PROPAGANDE

Hipotezo, da so bile vsebine srbskih tiskanih medijev, ki so v drugi polovici osemdesetih let prišli pod neposredni nadzor Miloševićeve klike, v svojem bistvu klasična propaganda, lahko dokažemo tako, da jih primerjamo s teoretičnimi koncepti, modeli, tehnikami in oblikami propagande. De la Brosse (2003: 10, 11) v svojem poročilu Haaškemu sodišču uporablja tri definicije propagande:

- a) Propaganda so aktivnosti namenjene »obdelovanju« mnenja sprejemnikov zato, da bi si ti delili čimveč političnih in družbenih idej in tako podpirali določeno politiko in vlado.
- b) Propaganda teži k vplivanju na mnenje in obnašanje v družbi na način, da ljudje prevzamejo »ponujena« mnenja in vzorce obnašanja.
- c) Propaganda je jezik za množice, njegove besede ali ostale simbole pa prenašajo množični mediji. Cilj propagandista je vplivati na odnos množic do zadev, ki so predmet propagande ali ji podvržene.

Vreg (2000: 116) definira propagando kot »namenski, sistematski poskus oblikovanja zaznav, spoznanj, mnenj, stališč, vrednot in vedenj sprejemalcev propagandnega sporočila«, politično propagando pa opredeli kot »obliko komuniciranja, s katero sporočevalci ali druge skupine zavestno, namensko, načrtovano in organizirano oblikujejo propagandne projekte in sporočila, s katerimi oblikujejo in nadzorujejo mnenja in stališča ciljnega občinstva oziroma vplivajo na spremembo njihovih stališč«.

Malešič, ki je propagando opredelil kot "načrtno, namerno in sistematično dejavnost, usmerjeno k formuliranju zaznav, manipuliranju z dejstvi in organiziranju obnašanja, da se naslovniki nanjo odzivajo v skladu z nameni njenega avtorja - propagandista" (2000: 27), ji je določil naslednje značilnosti:

1. propaganda v navezi z ideologijo (nacionalizmom in religijo)
2. rutinske laži in "diskreditacija vira" (neresničnosti v poročanju, lažne novice in načelno zavračanje vseh informacij, ki prihajajo iz "nepravih" virov)
3. kolektivna in selektivna izguba spomina ter (de)konstrukcija nacionalnega spomina s "pravo" verzijo zgodovine
4. klasična (težka) propaganda, anti-propaganda, dihotomija "mi" - "drugi" (poudarjanje "sebe" kot žrtve in "drugih" kot krivih, absolutizacija sveta na "dobro" in "zlo", poenostavljanje s stereotipi,...)
5. uporaba jezika (nastanek »nacionalistične« terminologije)
6. ikonografija in skladnost vizualnih in besedilnih informacij (časopisni članki opremljeni z ustreznimi čustva vzbujajočimi simboli in fotografijami ali celo slikami)
7. kontekst propagande, javnost, propagandist in struktura propagandne organizacije (Malešič, 1997: 179 in 2000: 27)

Đorđe Pavićević (1999: 102, 103) krivi medije za to, da je politiko v Jugoslaviji zamenjala sila – najprej subtilna, nato še oborožena. Po njegovem so bili prazno mesto upravljanja, prazen ideološki prostor in razvita propagandna struktura idealne okoliščine za boj za moč, v katerih so se glavni akterji polastili medijske propagande. Množični mediji postajajo namreč v sodobni družbi vse bolj ekskluzivni in monopolni posredniki komuniciranja med državo in javnostjo. Oblast poskuša to moč izkoristiti in jih uporabiti kot sredstvo legitimacije svojega delovanja. Najboljši način za to je propaganda, čeprav je prva funkcija medijev nadziranje delovanja vlade, vladajočih in opozicijskih strank. V tem okviru imajo mediji po Vregu ambivalentno vlogo, saj morajo odsevati in braniti voljo javnosti, hkrati pa ohranjati dobre stike z vlado in njenimi institucijami, ki so vir pomembnih informacij (Vreg, 2000: 86). Mediji v Srbiji teh dveh nalog zaradi hudih pritiskov režima niso mogli izpolnjevati, ampak so se razdelili na dva pola. Prvi, provladni mediji, so bili sredstvo politične manipulacije in širjenja propagande, tako rekoč vladni agenti, skozi katere je oblast pošiljala sporočila javnosti in si poskušala krepiti položaj, hkrati pa diskreditirala opozicijo in medije, ki so jim nasprotovali. Nastali položaj je onemogočal objektivno obveščanje javnosti. Režim je svoje

medije podpiral finančno in politično. Komuniciranje je postalo sredstvo izvajanja in utrjevanja oblastništva, ki je svoje cilje dosegalo s psihično, ideološko, ekonomsko in sodno prisilo. S tem je izgubljalo naravo menjave sporočil in odnos dialoga med enakopravnimi partnerji ter postalo sredstvo manipulativnega delovanja politične moči - spremenilo se je v popačeno komuniciranje, v model enosmerne komunikacije, kjer se uveljavljata taktično komuniciranje in volja po zmagi (Bandur, 2001: 39 - 32).

Pogosto ima največjo propagandno moč prav voditelj, kot se je zgodilo tudi v Srbiji. Ljudje so se množično udeleževali Miloševićevih mitingov resnice in tam potrpežljivo čakali na njegove besede. V množici se namreč, kot piše Pečjak (1994: 52, 53), občutek enotnosti z voditeljem, gibanjem ali idejo še poglobi. Govorniki, ki so ponavadi tudi voditelji, imajo pri tem pomembno vlogo. Srečanje z njimi povzroči nezadržni izbruh čustev, zlasti v kriznih razmerah pa se potreba po identifikaciji še poveča, kar je eden izmed razlogov za porast nacionalizma po padcu SFRJ. V množici se povečuje tudi konformizem, ubogljivost, uniformnost, sugestibilnost in vznemirjenje (Pečjak, 1994: 53).

3.3.2. TEHNIKE IN OBLIKE PROPAGANDE

Vsaka dobra propaganda naj bi upoštevala šest pravil (De la Brosse, 2003: 18 – 26):

1. poenostavitev (kratki in vsakomur razumljivi stavki, uporaba čustev in simbolov, poudarjanje pozitivnih lastnosti in ciljev propagandista in stigmatizacija »drugega«, teorije zarote)
2. prelaganje krivde na nasprotnike (uporaba logika v stilu »za vojno je kriva druga stran, mi pa se lahko ubranimo le z napadom, saj za lastno preživetje nimamo druge izbire«)
3. uporaba novic za lastne cilje (uporaba citatov izven njihovega konteksta, pretiravanje ob dobri in molk ob, za uspeh propagande, slabi novice)
4. neskončno ponavljanje sporočil (sistematično »puščanje sledi« v podzavesti prejemnikov, podkrepitev sporočil z novimi »dokazi« in »odkritji«)
5. naslonitev na mitsko in zgodovinsko osnovo (obujanje starih predsodkov in sovraštev)
6. ustvarjanje nacionalnega konsenza (uporaba »band-wagon učinka«, ustvarjanje splošne sprejetosti mnenja v družbi z zunanjim bliščem in znanimi osebnostmi kot vzornimi primeri, marginalizacija in preganjanje drugače mislečih kot »izdajalcev«)

Osnovno pravilo propagandnega delovanja po Vregu (2000: 120) je, da je propaganda

idejnopolitično ekskluzivna, enosmerna, programsko ter ciljno monolitna in želi prevladati v političnem prostoru oziroma postati totalitarna. Za uresničitev svojih ciljev uporablja prikrita sredstva, aktivira mitsko zavest posameznikov in je v svoji črni obliki nasprotje človekovemu racionalnemu mišljenju. Na podlagi tega loči tri vrste propagande:

- a) odprto in neposredno propaganda, kjer so cilji že od začetka znani,
- b) posredna propaganda nastaja v okoliščinah, ko obstaja odpor do propagandnega delovanja, cilj ni deklariran, ampak propagandist le ustvarja psihološke razmere za sprejetje sporočila in
- c) odložena (difuzna) propaganda, kjer ustvarja propagandist ugodno psihološko vzdušje za propagandno akcijo.

Vid Pečjak (1994: 129, 130, 136 -141) navaja odprto propagando, kjer so cilji jasni, in prikrito, ki ustvarja primerno klimo za množično akcijo, cilj pa ostaja neznan. Po njegovem morajo biti propagandna sporočila opazljiva, dostopna, privlačna, razumljiva in prepričljiva, k temu pa dodaja še posebne propagandne tehnike, ki vzbujajo čustva - taka propaganda je namreč najbolj učinkovita:

- tehnika emocionalnih sendvičev (propagandist najprej poda močno čustveno vsebino, potem sporočilo, ki je bolj ali manj razumljivo, nazadnje pa spet čustva.)
- tehnika čustvenega prenosa (sporočilo pove skupaj s samo pozitivnim oziroma negativnim vidikom zgodbe)
- tehnika čustveno nasičenih besed (propagandist pojme okraši s pridevniki, polnimi čustev)
- tehnika stereotipiziranja (propagandist pri sporočanju uporabi stereotipe)

Jowett in O'Donnellova (1992: 8 - 13) ločita tri poglavitne oblike propagande:

- bela propaganda (prihaja iz vira, ki je pravilno identificiran, informacija in sporočilo sta resnična.)
- siva (ponuja prilagojeno resnico - praviloma uporablja točne podatke, vendar so skrbno izbrani glede na namen sporočila in ciljno občinstvo; neprijetne stvari zamolčijo, prijetne poudarijo, pogosta so pretiravanja. Vir ni nujno naveden pravilno, pa tudi točnost informacij je vprašljiva.)
- črna (vir je lažen, širi laži in poneverja. Načelo cilj posvečuje sredstva je vodilo te vrste propagande.)

3.3.3. VPLIV MEDIJEV NA OBČINSTVO

Množični mediji imajo po McQuailu (1994: 65, 66) posredniško vlogo med objektivno družbeno realnostjo in osebnimi izkušnjami. Tako so lahko:

1. okno, ki širi obzorja in omogoča, da sami opazujemo dogodke brez vmešavanja drugih,
2. ogledalo, ki zrcali družbo, vendar ponavadi z določeno stopnjo izkrivljenosti,
3. filter, ki namerno ali nenamerno izbira in odstranjuje določene vidike izkušenj,
4. kažipot, ki aktivno kaže pot, nas vodi in svetuje,
5. tolmač, ki razlaga in daje smisel dogodkom, ki so drugače nepovezani in razdeljeni,
6. pregrada, ki opozarja, da lahko mediji prikrivajo realnost – s tem, da prikazujejo s pomočjo propagande izkrivljen pogled na svet

Mediji imajo torej vidno vlogo v družbi in prek nje delujejo na posameznike, ki iščejo v njih informacije, osebno identiteto, izkušnje, integracijo in družbeno interakcijo ter zabavo (Bandur, 2001: 40) - to so tudi glavne funkcije množičnih medijev v družbi po McQuailu (1994: 7):

- informacijska (oskrba z informacijami),
- korelacijska (prostor med posameznikom in družbo),
- stalnostna (ohranjanje dominantne kulture in poudarjanje določenih norm),
- zabavljaška (vir zabave in sprostitve, manjšanje družbene napetosti),
- mobilizacijska (z zavzemanjem določenih političnih stališč mobilizirajo posameznike za aktivnejše vlogo v družbi)

Množični mediji so torej sredstva organizacije sveta gledalcev, saj predstavljajo določene vidike življenja na določen način, druge pa izpuščajo, zaradi česar za občinstvo in s tem tudi državljanke ne obstajajo. Mediji tako legitimirajo ene in marginalizirajo druge identitete ter mobilizirajo določeno razumevanje sveta - na ta način se razlike spreminjajo v družbene hierarhije (Luthar, 1996: 183). Ena izmed glavnih funkcij medijev, ki ustvarja tak učinek, je tako imenovana agenda setting funkcija. Mediji namreč z obravnavanjem določenih tem definirajo družbeno realnost: Tako po Lutharjevi (1996: 191) torej bolj *"vplivajo na sam način organizacije sveta kot pa na to, kaj občinstvo misli o nekem izseku sveta, o neki*

konkretni temi, osebi itd. S stališča posameznika na ta način delujejo kot sredstva identitetne eksistence.» (Luthar, 1996: 191).

Mediji ponujajo občinstvu pogled na svet in način razumevanja sveta. S tem se v ljudeh poleg objektivne realnosti oziroma realnosti vsakdanjega življenja in subjektivne realnosti oblikuje še simbolna realnost, ki jo, kot že rečeno, konstruirajo mediji. Težava pri tem je le, da ne ponujajo celotne slike sveta, ampak le določen izsek. Režimski mediji v Srbiji so predstavljali dogajanje doma in po svetu v skladu s političnimi cilji oblasti, medije, ki pa so poskušali pokazati še drugo stran, je oblast na različne načine ovirala pri delu (Bandur, 2001: 35). Končni cilj Miloševićeve propagande, kot tudi vsake druge, je bil vzpostavitev legitimnosti tistega, ki jo sporoča, v očeh prejemnikov na kakršenkoli način. Propaganda namreč postane škodljiva, nevarna in kazniva, ko na totalitaren način razširja stališča v naspotju s spoštovanjem človekovih pravic in mednarodnega prava (De la Brosse, 2003: 11, 12). Zanimivo je, da je bila SFRJ²⁴ v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja ena izmed podpisnic Mednarodnega sporazuma o državljskih in političnih pravicah,²⁵ ki v dvajsetem členu navaja, da *»mora biti vsaka propaganda, ki spodbuja vojno, zakonsko preganjana*«. Tudi Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije²⁶ v četrtem členu poziva države, naj *»obsodijo in zavrnejo vso propagando in organizacije, ki poizkušajo opravičiti ali spodbujati rasno sovraštvo in vsakršno diskriminacijo*«. Obenem naj bi vsakršna rasna ali druga diskriminacija in nasilje povezano z njo v vseh državah podpisnicah postala *»kaznivo dejanje*«.

Rezultat uredniške "čistke" v Srbiji, dokončane konec 1990. leta, je bil tako popoln uredniški nadzor Miloševićevega »štaba« nad najpomembnejšimi srbskimi časopisi, revijami in založniškimi hišami. »Miloševićevi« časopisi so v skupni nakladi milijon izvodov »pokrivali« 90 % srbskega trga tiskanih medijev, tako »resne«²⁷ kot »rumene« časopise. Dejstvo, da je bilo v teh devetih desetinah medijskega občinstva zajeto bralstvo različnih spolov, izobrazb in premoženjskega statusa, je po mojem mnenju dokaz načrtnosti in sistematičnosti celotnega procesa »prevzemanja«²⁸.

---

²⁴ Ob Miloševićevem prihodu na oblast je bila Srbija seveda del SFRJ, torej je njen podpis posledično obvezoval tudi največjo republiko.

²⁵ Generalna skupščina OZN ga je sprejela 1966. leta.

²⁶ Generalna skupščina OZN jo je sprejela 1965. leta.

²⁷ Ker je eden najpomembnejših kriterijev za uvrstitev časopisa med »resni« tisk njegovo resnicoljubno poročanje, je vsakršno uvrščanje katerega izmed »Miloševićevih« časopisov ali revij v to skupino nesmiselno. V srbskem primeru sem »resni« tisk opredelil le v nasprotju do »rumenega«.

²⁸ Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je kljub skromnim raziskavam časopisnega trga veljalo, da so najbolj izobraženi pripadniki z višjim in srednjim premoženjskega statusa brali Dugo, ki je

Tabela 1 – »Miloševići« tiskani mediji 1989:

	ZALOŽNIŠKA HIŠA	PERIODIČNOST IZHAJANJA	GLAVNI UREDNIK	NAKLADA V IZVODIH
POLITIKA	POLITIKA	dnevnik	Žika Minović*	160.000
POLITIKA EKSPRES	POLITIKA	dnevnik	Slobodan Jovanović*	150.000
ILUSTROVANA POLITIKA	POLITIKA	tednik	Mirko Bojić, Rade Šoškić*	250.000
VEČERNJE NOVOSTI	NOVOSTI AD	dnevnik	Rado Brajović*	200.000
TV NOVOSTI	BORBA	tednik	Žika Srečković*	200.000
NIN	POLITIKA	tednik		140.000
DUGA	BIGZ	štirinajstdnevnik	Ilija Rapačić*	110.000

*Član beogradske partijske organizacije

3.4 VSEBINSKE SPREMEMBE V SRBSKEM TISKU V DRUGI POLOVICI 1987.

Pri proučevanju skupnih vsebinskih smernic večine srbskega tiska po 1987 sem se odločil izpostaviti naslednje značilnosti, med katerimi sem najpomembnejšo, njihovo načrtno gradnjo kulta vodje, uvrstil v posebno poglavje:

3.4.1 SISTEMATIČNA NACIONALIZACIJA IN POPULIZACIJA MEDIJSKEGA DISKURZA

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so bile medijske vsebine, založniške dejavnosti, gledališki repertoarji, množična kultura, športne prireditve, zbiranja na javnih mestih in parole na njih vse bolj podrejene nacionalizmu. Nova politična in družbena elita je pospešeno gradila in »ponovno vzpostavljala« nacionalno identiteto. Prebujen nacionalizem je v tem obdobju igral eno od svojih tradicionalnih vlog – definiral je kolektivno nacionalno zavest, ki je imela

---

izhajala v latinici, najmanj izobraženi in najrevnejši pa so izmed publikacij v tabeli najraje posegali po TV Novostih, tedenski prilogi Večernjih novosti.

primat nad vsemi oblikami neodvisnega mišljenja. Vodilni srbski politiki so takrat javno pozivali k »nacionalni mobilizaciji« in »strnitvi vrst vseh Srbov«. Kolektivna nacionalna stališča, ki jih je oblast v Srbiji glasno definirala, so nemilostno tlačili vsako individualno mišljenje in pravice (Mimica, Vučetić, 2002: 12 -14). V skladu z nacionalistično retoriko je Miloševićeva elita prek medijev formulirala tudi krizo v Jugoslaviji in pri tem uporabljala več načinov:

1. populizem (poudarek na »dogajanjih naroda«, glorificiranju vodje in "antibirokratskemu" razvrednotenju družbenih institucij)
2. antikomunizem (po 1985 "debrozovizacija" in "deboljševizacija")
3. nacionalna »izključnost« (Milivojević, 1996: 666)

Snježana Milivojević (1996: 667, 668) je tako na primeru *Duge* opredelila časovne faze nacionalizacije srbskega medijskega diskurza:

1. prva faza (1985 – 1987): obramba preteklosti, zavračanje zahtev po spremembah, oviranje liberalizacije in pluralizma, »prevajanje« krize z ekonomskega na politični jezik - osrednji problem jugoslovanske krize je Kosovo.
2. druga faza (1987- 1989): redefiniranje preteklosti, romantiziranje in mitologizacija nacionalne preteklosti, »debrozovizacija« - izrazito zanikanje tvorcev komunističnega sistema (Tita in Kardelja) kot predstavnikov antisrbske, vatikansko-kominternovske zarote, mobilizacija podpore za ustavne spremembe, nacionalna enotnost je obramba pred pluralizmom, kanaliziranje nezadovoljstva v sfero nacionalnega.
3. tretja faza (1989 – 1991): popravljjanje preteklosti, redefiniranje nacionalne zgodovine, afirmacija nove ustave, agresivno zavzemanje za ohranitev enotnosti SFRJ in nesoglasje z avnojskimi mejami, »umirjanje« vseh konfliktov znotraj Srbije in »projekcija« istega modela na Jugoslavijo.

3.4.2 NOV NAČIN (DVOSMERNE) KOMUNIKACIJE MED VODSTVOM IN »NARODOM«

Ideološka podlaga "vstopa" naroda na vsa področja državnega delovanja, tudi v medije, je Miloševićev (1989: 175) referat z osme seje septembra 1987: "*Prej kot vse drugo je danes nujno, da članstvo Zveze komunistov, delavski razred, delovni ljudje in državljani stopijo na politično sceno in odločujoče vplivajo na politiko, reševanje težav v družbi in izhod iz krize.*"

To je ključni pogoj, da se ljudje začnejo počutiti kot potrebni in odgovorni pri reševanju osnovnih problemov svoje družbe."

Že v času seje naj bi "narod" Miloševićovo strujo s telegrami podprl, čeprav se je kasneje izkazalo, da so bili telegrami podpore lažni. Ko je zavladal srbskim komunistom, je v iskanju svežega legitimacijskega oporišča pozval k opustitvi dotedanjega »forumskega dela«, ki naj bi posameznike v partiji »odtujil od naroda«. Komunikacija je postala dvosmerna, saj je v svoji novi populistični retoriki vodstvo sebe skromno prikazovalo kot posrednika, ki le artikulira in uresničuje avtentično voljo naroda, spontano aktivno sodelujočega na srbski politični sceni. Plebiscitarna podpora novemu vodstvu je slednjemu služila kot opravičilo za prihajajočo »homogenizacijo«, »dogajanje naroda« in »antibirokratsko revolucijo«. Klasičen primer popolnega "prekrivanja" stališč "naroda" in "njegovega" vodstva je Politikina rubrika "Odjeci i Reagovanja", v kateri se naslovi prispevkov niso razlikovali od parol in zahtev na mitingih: *»Pritisk naroda ne more biti nedemokratičen«, »Narod je spregovoril, ker je molk kot živo blato«, »Zgodil se je narod«, »Kako si mali Janez predstavlja demokracijo«, »Predolgo smo pili alpsko mleko iz ravnice«, Srečno pot, tovariši«, »Zakaj ne verjamem v Markovičev dinar«, »Srbija dela v interesu vseh«, »Srbski narod določa srbske meje«, »Svet ne sme pozabiti pošasten zločin nad srbskim narodom« itd. (Mimica, Vučetić, 2002: 13)*

3.4.3 IZKLJUČITEV OPOZICIJE IZ TISKA

Ker je bila večina pomembnejših tiskanih medijev v Srbiji pod nadzorom oblasti, o kakšnem pluralizmu v tisku ni moglo bilo govora. Naslovnice so bile v naslednjih letih ob načrtni gradnji "voždovega" kulta osebnosti praktično rezervirane za Miloševićovo sliko ali izjavo. Milošević je s premetenimi političnimi potezami opozicijo potisnil na obrobje: svojo kliko, ki naj bi se uprla prejšnjemu »režimskemu« vodstvu, je uspel prikazati kot "očiščeno" v "antibirokratski revoluciji", obenem pa si je "prisvojil" še nacionalistična politična stališča in tako "ukradel" opoziciji, ki ga je v boju proti Stamboliću podprla, njeno ideološko identiteto in program. Kontinuiteto je Milošević uspel s pomočjo medijev prikazati kot diskontinuiteto in tako postal pozicijo in opozicija v eni osebi.

Socialistična stranka Srbije (SPS) je kot naslednica Zveze komunistov in Socialistične zveze delovnega ljudstva nasledila vse njuno premoženje in privilegije, pri tem pa ni pretirano spreminjala Zakona o javnih glasilih, s katerim bi omogočila medijsko enakopravnost zunajparlamentarne opozicije, ki je nemočna lahko le demonstrirala pred, kakšno naključje,

beograjsko televizijo. Zaradi njenega "nasilnega" obnašanja je zato oblast opozicijo v svojih medijih prikazovala kot "rušilen" in "nenaraven pojav", kot "moč kaosa in brezumja". SPS je šele konec leta 1990, ko je popolnoma obvladovala vse vzvode v državi, vključno z mediji, pod vplivom sprememb v vzhodni Evropi razpisala prve parlamentarne volitve (Stojanović, 1996: 502 - 505).

3.4.4 PROSTITUCIJA ZGODOVINE

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v srbskem tisku zaznamuje tudi intenzivno reinterpretiranje zgodovine. Del tiska, predvsem iz časopisno-založniške hiše *Politika*, je prednjačil v »odkrivanju tabujev« in pogrevanju nacionalizma in mitomanije v Srbiji (Veljanovski, 1996: 611). Miti tako postanejo zgodovinska dejstva, poudarjajo se nedokazane ideje znanih in neznanih avtorjev ter »odkritja« s področja nacionalne zgodovine²⁹. Za doseganje trenutnih političnih ciljev člani in pristaši nove elite citirajo verze iz »kosovske« ljudske poezije (Mimica, Vučetić, 2002: 17). Redefiniranje srbske preteklosti skozi romantične zgodbe je postavilo nove naloge tudi sedanjosti: združitev vseh srbskih držav in vseh Srbov v eni državi (Milivojević, 1996: 666).

Zoran M. Marković meni, da je obdobje "*odkrivanja resnic*" v Srbiji trajalo med 1988 in 1990, z namenom psihološko pripraviti ljudi na vojno. V triletnem obdobju so bili "odkriti" "*slovenski separatisti*", "*slovenska eksploatacija*", Kosovo, Kninska Krajina in na koncu še Bosna in Hercegovina (Marković, 1996: 643 - 652).

3.4.5 «USODNE» IN «VEČNE» TEME NA "AGENDI"

Zelo zgodaj so postale v t. i. »bitki za resnico«, ki jo je najbolj nemilostno bila *Politika* v rubriki "Odjeci i reagovanja", znova aktualne »večne« in »usodne« teme, ki na prvi pogled niso imele zveze z aktualnimi političnimi dogodki in so »spontano« postale prepoznavne nadčasovne smernice rubrike. Najbolj aktualni so postali vsi nacionalni mitemi: cirilica,

---

²⁹ *Eno najbolj aktualnih je bila razglasitev legendarnega albanskega borca proti Turkom Skenderbega za Srba, s ciljem zanikanja albanske »slavne« zgodovine (Mimica, Vučetić, 2002: 79).*

pravoslavje, srbstvo in srbski sovražniki. Sodelavci rubrike so se včasih osredotočili tudi na konkretne osebe ali velike »škandale«

Iz analize prispevkov v *Politikini* rubriki pisem bralcev je Aljoša Mimica dokazal, da so avtorje člankov »zelo malo zanimale teme, ki so za vsako družbo v tranziciji najbolj zanimive«. O gospodarstvu je bilo objavljenih le 21 prispevkov, pol odstotka vseh, pet člankov več pa o mednarodnih odnosih, znanosti, šolstvu in kulturi. Tudi v teh prispevkih pa so bila ta področja podrejena »višjim nacionalnim interesom« - trditvam o gospodarskem izkoriščanju srbskega naroda, zahodni zaroti in ogroženosti nacionalnega duha (Mimica, Vučetić, 2002: 18 - 26).

3.4.6 USMERJENOST NAVZVEN - USTVARJANJE MITA O SRBIH KOT ŽRTVAH

Srbski tiskani mediji so neprestano pisali o »ogroženosti, izkoriščanju in trpljenju naroda«, seveda v funkciji nujnosti njegove mobilizacije in homogenizacije, na tem valu plavajoča politična elita pa je tako v popolnosti zasedla politični prostor. Pojavile so se nove skovanke in metafore: »obramba hišnega praga«, »srbofobija«, »stoletno ognjišče«, "goloroki narod", "svete kosti", "desrbizacija", "zibleka srbstva"...Dejstva niso bila pomembna, saj so se vedno poudarjali primeri, ki so dajali prav le eni strani, argumenti nasprotne strani pa so se na agresiven način užaloščeno zanikali (Mimica, Vučetić, 2002: 18 - 26, 61 - 63).

Tisk v Srbiji se je, podobno kot v vseh ostalih republikah, notranje "homogeniziral" - postal je trobilo vladajoče politične elite. Po mnenju Snježane Milivojević je bila prva vojna v SFRJ medijska. Začejala se je že 1986. z občasnimi "izbruhi" revijalnega tiska, razmahnila pa se je v drugi polovici 1987. Na srbski strani je glavno vlogo do začetka prave vojne igral ravno t. i. »resen« tisk, ki je v "hierarhizaciji medijev" od revijalnega tiska prevzel domeno "provokativnosti" v definiranju stvarnosti. Do 1991. je štafetno palico predal tedaj edini obstoječi srbski televiziji, ki je ob izbruhu vojne postala absolutni gospodar srbskega simbolnega sveta. (Milivojević, 1996: 666)

3.4.7 »RETORIKA SOVRAŠTVA«

Začela se je s "humoresko" Vojko i Savle v *Politiki* 1987., prerasla pa v pravo "terminologijo diskreditacije drugega". Največje žrtve novega "jezika" so bili Albanci, ki jih je srbski tisk

začel označevati kot Šiptarje, Arnavte, Arbanase, separatiste, teroriste, divje horde, avtonomaše, iredentiste, kontrarevolucionarje, razbijalce Jugoslavije.... Hrvati so postali ustaši, tuđmanovci, fašisti, genocidni Hrvati, hadezeovci, falangisti, črnosrajčniki ter »žrtve kastracijskega kompleksa«. Slovenci so bili janševci, premeteni Janezi, »dunajski kočijaži« in »deželaški prevaranti«, Miloševići nasprotniki na osmi seji pa "foteljaši" in "birokrati" (Mimica, Vučetić, 2002: 12 - 26, 61 – 63, 81 - 83). V Srbiji so konec osemdesetih let prejšnjega stoletja po »zaslugi« tiskanih medijev živeli še »dresirani papagaji«, defetisti, vohuni, plačanci, izdajalci, agenti tujih obveščevalnih služb, »ljudje, ki odpirajo vrata svetovnemu redu«, »pudlji« in »hijene« (Mimica, Vučetić, 2002: 77).

Začetnik nove terminologije je bila *Politika*, najbolj daleč pa so s "sovražno retoriko" šli pri *Večernjih novostih*, ko so objavili vest o štiridesetih zaklanih srbskih otrocih v Vukovarju³⁰ in retuširano umetniško sliko ob grobu jokajočega otroka s spremljajočim besedilom o siroti - žrtvi ustaškega genocida. V resnici je slikar Uroš Predić svoje delo naslikal že veliko let prej (Mimica, Vučetić, 63, 64).

4. GRADNJA DEJAVNIKOV MILOŠEVIĆEVEGA KULTA OSEBNOSTI V SRBSKEM TISKU

V spodnjem poglavju sem skušal ugotoviti, koliko izmed osmih dejavnikov nastanka in razvoja mita nekega voditelja (Velikonja, 1996: 34 - 49) je bilo poleg učinkovitega razvejanega propagandnega aparata³¹ dejansko uresničenih v Miloševićevem primeru. Skušal sem pojasniti tudi, kako je ta dejavnik pripomogel h krepitvi ostalih dejavnikov. Tako sem z empiričnimi primeri ugotavljal, kako so v Srbiji konec osemdesetih let prejšnjega stoletja srbski tiskani mediji pripomogli k nastanku in razvoju mita Slobodana Miloševića:

---

³⁰ Vest je brez preverjanja prevzel Reuters in na Hrvaškem s tem dvignil veliko prahu.

³¹ S posebnim poudarkom na tiskanih medijih.

4.1 MANJ RAZVITA DEMOKRATIČNA TRADICIJA IN INSTITUCIONALNE STRUKTURE, POMANJKANJE ZAVEZUJOČIH PROCEDURALNIH POSTOPKOV

Večina ozemlja "ožje" Srbije³² je bila od konca 14. stoletja do zmage v drugem srbskem uporu pod vodstvom Miloša Obrenovića in sklenitve "ustnega miru" s turškim sultanom 1816. leta vključena v beograjski pašaluk³³, v katerem sta bila kljub določeni stopnji avtonomije uprava in sodstvo povsem v turških rokah (Granda, Rozman, 1999: 25). Že kratek pregled novejšje srbske zgodovine po "osamosvojitvi" pokaže, da je na tem prostoru v zadnjih dveh stoletjih domala vseskozi prevladovala avtoritarna politična praksa, zato se v srbski družbi niso mogle razviti demokratična tradicija in njej ustrezne institucije.

Obrenović je po uporu postal knez z nasledstveno pravico za svojo dinastijo, leto kasneje pa je tudi dal ubiti svojega edinega tekmeca Karađorđa, ko se je ta vrnil iz izgnanstva. Knezu je pri upravljanju dežele pomagal svet starešin ali senat, na katerega pa se je Obrenović bolj malo oziral in vladal zelo avtokratsko (Granda, Rozman, 1999: 24, 25).

Razmeroma razvit birokratski aparat, sodno oblast in več znanstvenih, kulturnih in prosvetnih institucij³⁴ je 1842. ustvaril šele knez Aleksander Karađorđe, ki pa je zaradi prevelikega vpliva uradništva in naslonitve na Avstrijo moral 1858. abdicirati v korist ostarelega Miloša Obrenovića, ki je v dveh letih na srbskem prestolu znova skušal vpeljati absolutistično oblast. Njegov sin Mihajlo je (...) bil prepričan, da je Srbiji mogoče vladati le strogo in avtoritativno. 1869. sprejeta ustava je bila precej nedemokratična in je dajala knezu mnogo večja pooblastila kot skupščini, knez Milan (1868 – 1889) pa je Srbijo celo razglasil za kraljevino (Granda, Rozman, 1999: 108). Ko je oblast odstopil sinu Aleksandru, je ta samovoljno razveljavil nekaj let prej sprejeto ustavo, ki je vpeljevala parlamentarizem (Mala splošna enciklopedija, 1974: 400). Zaradi njegovih avtokratskih nagnjenj (...) je bila opozicija vedno hujša in mladi kralj je bil žrtva nacionalistične organizacije Črna roka. Do prve svetovne vojne je pod kraljem Petrom I. Karađorđevićem v Srbiji vendarle uradno zaživel parlamentarni sistem (Granda, Rozman, 1999: 108).

Za obdobje Kraljevine SHS (1918 – 1929), v katero je Srbija vstopila s krfsko deklaracijo, je značilna krhka centralistično usmerjena in represivna parlamentarna demokracija, po Pirjevcu (1995: 31) "država norišnica", znotraj katere so se bili boji med srbskim in hrvaškim

³² Ozemlje Socialistične republike Srbije brez obeh avtonomnih pokrajin v času SFRJ.

³³ Evropske velesile so Srbijo uradno priznale šele na Berlinskem kongresu šestdeset let kasneje.

³⁴ Licej, narodno knjižnico, narodni muzej in zametke akademije znanosti.

nacionalizmom poosebljenim v voditeljih parlamentarnih strank. Najpomembnejša institucija v državi je bila vojska, v kateri so prevladovali Srbi. Storila ni ničesar, da bi si pridobila naklonjenost prebivalstva, ampak se je celo bahaško obnašala kot "osvoboditeljica" (Pirjevec, 1995: 14). Z novim imenom države, Jugoslavija, pa je bilo parlamentarizma nepreklicno konec, do druge svetovne vojne pa so si na čelu države sledili avtokratski voditelji kralj Aleksander Karađorđević, knez namestnik Pavel in vodja radikalcev Milan Stojadinović. Po drugi svetovni vojni je kult osebnosti troedinega vodje države, Komunistične partije in vojske Josipa Broza Tita v enostrankarskem političnem sistemu "pometel pod preprogo" zgodovinski spomin na vse dotedanje srbske vladarje.

4.2 TEŽNJA PO KONCENTRACIJI POLITIČNE IN DRUŽBENE MOČI NA VRHU

Zgodovinska tradicija spontanega, med ljudmi miselno avtomatiziranega, poosebljanja oblasti z eno osebo, bodisi kraljem ali knezom bodisi predsednikom ali vladarjem, in "prazen" prestol vodje po Titovi smrti je ob pospešenem demitologiziranjem njegovega kulta "klical" po nasledniku, novem "odrešitelju z Dedinja". Milošević je pravilno ugotovil, da pokojnega vladarja "potrebuje" le v smislu naslanjanja na široko nacionalno podporo.

Srbski mediji so namreč Miloševića večkrat označili za Titovega naslednika. Politika je tako ob osmi seji, ki se je časovno ujemala s petdesetletnico prihoda Josipa Broza na čelo KPJ, poročala, da je »zmagala frakcija, ki se zavzema za nadaljevanje Titove poti« (Milosavljević, 1996: 315). Takšna pojmovanja so bila predvsem pragmatične narave. Javno mnenje je lažje videlo, katera je »prava stran« v spopadu, obenem pa je bil to dokaz kontinuitete politike, ki je bila štiri desetletja za množice simbol stabilnosti, mednarodnega ugleda države in njegovih dobrih posledic za vsakdanje življenje ljudi. Obenem so bile množice zaradi gospodarske krize nezadovoljne s Titovimi nasledniki. Milošević je ugotovil, kako lahko titoizem razvija brez Tita in s tem na svojo stran pridobi tradicionalne stebre titoistične oblasti - vojsko in policijo - ter za krivca propadanja titoizma prek tiska začel razglašati »birokrate« (Mimica, Vučetić, 2002: 29). Prav tako so tudi nacionalistično usmerjene skupine sprejele »novo srbsko oblast«, predvsem zaradi sprememb, ki jih je želela uvesti. Velika večina prebivalstva Srbije pa sploh ni opazila, kdaj se je z retorike »bratstva in enotnosti« prešlo na nacionalistična dejanja (Milosavljević, 1996: 315).

Legitimnost mitingaške revolucije, dogajanja naroda, so tako novi oblastniki (po)iskali v preteklosti. Umrlega karizmatičnega vsejugoslovanskega voditelja Tita je zamenjal “*novi Tito*”, Milošević. Njegovi privrženci so novemu imenu na prestolu spet skandirali in peli³⁵. Imenovali so ga tudi car z Dedinja ali balkanski Napoleon. Novi srbski prvak je bil predstavljen kot odrešenik, začetnik nove ere, tisti, ki bo končno “*naredil red*” (Velikonja, 1998: 295, 296).

4.3 OBDOBJE KRIZE V DRUŽBI

4.3.1 GOSPODARSKA IN POLITIČNA KRIZA

Termin “kriza” je bil v srbski in jugoslovanski politični govorici osemdesetih let prejšnjega stoletja nekaj vsakdanjega³⁶, temeljil pa je na strmo padajočih srbskih (in jugoslovanskih) gospodarskih in socialnih kazalcih ter politično negotovem obdobju po Titovi smrti, v katerem je najrazvitejša republika Slovenija začela zahtevati vedno večjo gospodarsko, množice Albancev na Kosovu pa politično avtonomijo. V Jugoslaviji smo, po prepričanju Raifa Dizdarevića (1999: 135), sredi osemdesetih predsednika predsedstva Jugoslavije in zunanjega ministra, imeli dve vrsti krize, “*politično*” in “*gospodarsko*”.

V začetku osemdesetih let se je po koncu 35-letnega Titovega relativno stabilnega vladanja v jugoslovanski družbi pojavila negotovost, kaj in kako naprej. Že v času Titovega odhajanja je tudi v zahodnem tisku prišlo do številnih ugibanj glede prihodnosti Jugoslavije, o njenih možnostih, da si ohrani neodvisnost, in celo o tem, ali bo sploh preživela. “Po Titu – Tito” - to geslo se je kmalu pojavilo na stenah vojašnic kot zgovorna obljuba, da je kljub maršalovemu odhodu še prisoten vrhovni razsodnik v konfliktih med različnimi narodi in političnimi usmeritvami. Po maršalovi smrti, v občutljivem “prehodnem obdobju”, pa ni bilo treba dolgo čakati, da so prikrite napetosti izbruhnile na površje. 1981. leta so bili krvavo zatrti prvi nemiri na Kosovu. Množica je skandirala geslo “Kosovo – republika” in ga pisala na zastave v prepričanju, da se mora pokrajina rešiti iz dušečega srbskega primeža (Pirjevec, 1995: 357, 358). Stavkajoče mlade intelektualce in učitelje je srbska stran razglasila za nosilce albanskega nacionalizma in vključila v igro dejavnik, ki je postal pomemben med

---

³⁵ Med priljubljenejšimi novimi napevi sta bila med drugim “*Mila braćo, došlo nova doba, rodio se Milošević Sloba*” in “*Srbija se stalno pita, kad će Sloba mjesto Tita*” ter nekoliko preoblikovana nekdanja hvalnica Titu “*Druže Sloba, mi ti se kunemo*” (Čolović, 1994: 30, 31, 102, 103).

³⁶ Podrobneje o tem govori Žanićeva *Mitologija inflacije (19??; založba)*.

nadaljnjim razvojem dogodkov³⁷: strah za obstanek med kosovskimi Srbi in Črnogorci (Meier, 1996: 55).

Medtem je gospodarsko propadanje postajalo vse bolj očitno že dve leti prej, ko je pričel usihati dotok tujega kapitala in je slaba letina prisilila oblasti k uvozu hrane. Ogromna razlika med uvozom in izvozom v trgovini s konvertibilnimi trgi je z enim zamahom razblinila namišljene gospodarske uspehe “dogovorne ekonomije” (Pirjevec, 1995: 356). Jugoslovansko (in s tem srbsko; vstavil P. C.) gospodarstvo so razjedali rastoč primanjkljaj v plačilni bilanci, stagnacija izvoza in neustrezna razporeditev notranjih sredstev, ki je pospešila uvoz in zadolževanje v tujini. 1980. je dolg v konvertibilni valuti znašal četrtnino družbenega bruto proizvoda. V Srbiji ni bilo zaradi pomanjkanja deviz moč nabaviti najnujnejših reprodukcijskih materialov, vlada pa je že nekaj mesecev po Titovi smrti devalvirala dinar. (Pirjevec, 1995: 359). 1982. je bil brez službe že vsak šesti državljani SFRJ, kar je bil takrat največji odstotek brezposelnosti v Evropi. Podivjana inflacija je iz leta v leto podirala rekorde, kljub temu pa nosilci političnega sistema niso bili pripravljeni izvesti reform za liberaliziranje gospodarskega sistema (Meier, 1996: 28).

Naglo so se večale tudi razlike med regijami, Srbija pa se je že od samega začetka s svojimi gospodarskimi “dosežki” uvrščala med nerazvitejše dele države. Na območjih, kjer jih je najbolj pretresala gospodarska kriza, so ljudje prenehali plačevati stanarino, elektriko, plin in vodo, ne da bi se zaradi jeze ljudi oblast upala posredovati. V letu 1985 naj bi bilo po uradnih navedbah v Jugoslaviji 699 stavk, dvakrat več kot leto prej in štirikrat več kot leta 1983 (Pirjevec: 1995: 379).

4.3.2 MITOLOGIJA KRIZE V POLITIKI IN MEDIJIH

Čeprav so gospodarstvenike, sociologe, politologe, pravnike in filozofe, ki so že dolgo bili plat zvona, beograjske oblasti še 1980. ironično poimenovala za “krizologe” in “znanilce pretiranega pesimizma”, (Pirjevec, 1995: 360), je bila že sredi osemdesetih let “kriza” dejansko najpogostejša beseda tako srbskega političnega besednjaka kot medijev. Tako Slobodan Milošević v predgovoru svojih *Godin raspleta* (1989) upa, da je s knjigo “*pripomogel k razumevanju političnih dogodkov v zadnjih letih, ki jih pretresa naraščanje krize jugoslovanske družbe*”. Termin “kriza” je tudi v naslovih dveh izmed petih poglavij omenjene knjige. “*Mala in velika sovraštva ter kriza hranijo drug drugega, obenem pa drug z drugim tudi izginjajo,*” je izjavil 1989. leta. Tudi njegov “mentor” Ivan Stambolić, dolgoletni

---

³⁷ In voda na mlin Miloševiću (poudaril P. C.).

prvi mož srbskih komunistov, je nekaj let pred tem menil, da je bila SFRJ v *“družbeni krizi, ki v svoji vidni obliki traja že šest, sedem let, (...) ne vemo pa še, kako jo razrešiti”* (Stambolić, 1988: 227). Dizdarević (1999: 213 – 226) v svojih spominih na veliko govori o *“eskalaciji krize”, “splošni jugoslovanski krizi”* in *“vse bolj dramatični krizi”*. Srbski član predsedstva SFRJ Borisav Jović (1996: 205 – 207, 316) v svojem dnevniku vseskozi omenja *“krizo vodenja”* in *“ustavno krizo”*, ki je *“v Jugoslaviji prišla do svoje kulminacije (...), saj narašča “ustavno-pravni in politični kaos”*.

Jugoslovanski tisk je »krizno govorico« prevzel šele v drugi polovici osemdesetih let, saj »krize« prej nikoli ni omenjal kot sistemsko, ampak le kot posamezne in omejene aspekte realnosti (»kriza dolgov«, »kriza izobraževanja« itd.) (Milivojević, 1996: 668, 669). Prvi pravi medijski škandal je bila tako jeseni 1987 afera Agrokomerc. Tudi razmere na Kosovu so bile do takrat še predstavljene skozi prizmo posameznih primerov, šele kasneje pa kot enotno »krizno žarišče«. Ko se je »kriza« proti koncu 1987 z »ekonomskega« dokončno prevedla v »političen jezik«, se je splošen položaj v republiki najpogosteje ocenjeval kot »kriza sistemske učinkovitosti«, posledica neenakomernega razvoja: *»Nihče noče razumeti, da so pogoji za današnjo krizo nastajali ravno v 'veselih letih'. (...) Mnogi ne razumejo, da smo danes poleg Albanije in Portugalske najnerazvitejša država v Evropi«*³⁸. Duga je retoriko krize najprej vpeljala v rubriki intervjujev *»Što nas koči?«* (Kaj nas zavira?). Vsi »predlogi« za rešitev krize so se končali na enem naslovu. *»Podpiramo dejanja in predloge vodstva Srbije, ki ima za cilj izhod iz krize,«* je predsednik SAZU izjavil v *Politiki*³⁹.

Srbski tiskani mediji so z domala neomejenim uporabljanjem jugoslovanske politične retorike konca osemdesetih let, z neskončnim razpredanjem o “krizi” in pozivi na enotno delovanje v prehodnem obdobju po mojem mnenju bistveno pripomogli k uveljavitvi vzorčnega primera mitologije prehoda. Ta je Miloševiću nedvomno olajšala začetno delovanje na oblasti, saj je “vožd” znal zajadrati na valovih družbenega nezadovoljstva, spodbujenega s strani medijev pod njegovim nadzorom, ki retorike “krize” tudi po Miloševićevi utrditvi na oblasti niso opustili; nasprotno, dodajali so ji še nove konotacije⁴⁰ ter »povzemali« hitre in praktične rešitve vseh vrst “kriz”, ki jih je za razliko od svojih neučinkovitih predhodnikov ponujal Milošević. Njegovi »recepti«, napisani v njegovih časopisih, so bili razumljivi vsakomur, z iskanjem grešnih kozlov pa je svoje podanike še lažje homogeniziral in obenem pripravljaj na vojno.

---

³⁸ Duga, št. 301.

³⁹ 27. maj 1988.

⁴⁰ Nacionalizem, “antiavtonomizem”, “antibirokratizem”.

Pomen množičnih medijev v kasnejši pripravi vojne je bil velik predvsem zaradi njihovega načina definiranja krize, identifikacije njenih glavnih vidikov in akterjev. Z nadzorom medijev je oblast ohranjala vladavino razlagalne formule, veljavne v prejšnjih petdesetih letih, in branila iluzijo o kontinuiteti. Z zastarelo retoriko in ikonografijo je prepričevala javnost, da kriza ne presega zmogljivostnih sposobnosti socializma in da je izhod iz nje možen z metodami iz obstoječega repertoarja. Tako so bili vsi dogodki interpretirani povsem izven konteksta sprememb v drugih komunističnih državah (Milivojević, 1996: 663).

4.4 NAVEZAVA NA UVELJAVLJENI (OBSTOJEČI) TEREN POLITIČNE KULTURE, PREPRIČANJ, PREDSDOKOV, STRAHOV, UPANJ,...

Milošević se je do maja 1986 še skrival za zmernimi in liberalnimi političnimi stališči, v skladu s tradicionalnim duhom beograjske partijske organizacije. S tem je preslepil mnoge (Meier, 1996: 66). V svojih govorih je še 1985. pozival k “*družbenemu optimizmu*”, “*novi vrsti pameti*” in “*prevladi ekonomije nad politiko*”. Prvič se je kot “volk v ovčji koži” pokazal decembra 1986 v govoru Političnemu aktivu v Kragujevcu (“*Srbija mora postati republika!*”) - le dva meseca potem, ko je Srbska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) delno objavila zloglasni Memorandum o aktualnih družbenih vprašanjih.

Dokument, podprt z dvesto podpisov intelektualcev, akademikov in kulturnikov, je v vrednostnem smislu postal ideološka osnova Miloševićeve politike⁴¹, čeprav do junija 1989, ko so bili njegovi bistveni deli objavljeni v posebni izdaji *Duge*⁴², nihče pravzaprav ni natančno vedel, kaj je v njem. Brez pomislekov pa je bilo mogoče v njem videti srbski nacionalni program (Meier, 1996: 66), ki je, in z njim tudi Milošević v svojih javnih nastopih, obujal “stare demone”,⁴³ ti pa so začeli prižigati vžigalno vrstico vnetljive zmesi politične (ne)kulture, predsodkov in strahov. Med »velikimi« temami, ki so zaznamovale srbski tisk v zgodnjem Miloševićevem obdobju, so bile navznoter usmerjene predvsem reforme in srbska

---

⁴¹ Milošević je 17. februarja 1987 v Politiki o Memorandumu sicer izjavil, da »stališča o dogajanjih v Akademiji niso sporna, da pa so komunisti v Akademiji dobili nalogo spremeniti obstoječe stanje«. Kljub temu po osmi seji srbska oblast Memoranduma ni več obsojala pa je njegova politika do 1992 in do spora s SAZU sovpadala z Memorandumom, eden njegovih idejnih vodij Dobrica Čosić pa je postal prvi predsednik Zvezne republike Jugoslavije.

⁴² Dele Memoranduma so Večernje novosti objavile že 24. septembra 1986, zelo težko pa je verjeti, da so se do njega dokopale brez »pomoči« same SAZU (Milosavljević, 1996: 307).

⁴³ Avtor izraza je Adam Mitchnik (1990).

»sloga«, navzven pa borba za enakopravnost Srbije v SFRJ, ogroženost Srbov v drugih republikah in nanju navezujoč mit o Veliki Srbiji.

4.4.1 “BOJ ZA ENAKOPRAVNOST SRBIJE V JUGOSLOVANSKI FEDERACIJI”

Mit o neenakopravnosti Srbov v jugoslovanski federaciji sovpada z njeno ustanovitvijo 1945. leta⁴⁴. Krivice naj bi se Srbom dogajale že v samem temelju jugoslovanske ideje - Srbija je bila⁴⁵ edina, ki se je pri vstopu v prvo Jugoslavijo morala odpovedati lastni državnosti⁴⁶, Srbi pa naj bi prelili tudi največ krvi v obeh svetovnih vojnah, kjer so se znašli na strani zmagovalcev. Kljub takšnemu zgodovinskemu izhodišču naj bi bili le nekaj desetletij kasneje Srbi izkoriščani ne le v drugih, ampak celo v lastni republici. Podrejenost Srbov, ki je številke in statistike niso potrjevale, prav nasprotno,⁴⁷ naj bi bila večplastna, tako ekonomska kot politična.

4.4.1.1 Mit o ekonomski podrejenosti SR Srbije znotraj SFRJ

Milošević je, v skladu z »ekonomskim« delom Memoranduma, kot “nepravične” poudarjal predvsem razlike v gospodarski razvitosti republik in poglobljanje razrednih razlik znotraj same Srbije. S tem je pihal na dušo množicam po vseh gospodarskih kazalcih vse bolj revnih prebivalcev največje jugoslovanske republike, našel pa je tudi »grešna kozla«. Najbolj naj bi Srbe “ekonomsko izkoriščale” (po zaslugi Kardelja in Tita) »privilegirani« Slovenija in Hrvaška, gospodarsko najrazvitejši republici, kjer je bila povprečna plača precej višja kot v Srbiji, vsako leto pa sta imeli tudi ogromno deviznih dohodkov od turizma in industrije, ki je izvažala tudi na zahodne trge⁴⁸. »Ekonomske« sovraštvo do dveh najrazvitejših, »izkoriščevalskih« in »pohlepni« republik je vrhunec doseglo ob pogajanjih o financiranju Sklada za manj razvite. Slovenija in Hrvaška namreč nista hotela več plačevati ogromnih sredstev v “vrečo brez dna”, zato sta v pogajanjih o novem petletnem planu za obdobje 1986 –

⁴⁴ V srbskem političnem življenju je bila priljubljena krilatica »šibka Srbija – močna Jugoslavija«.

⁴⁵ Poleg Črne gore.

⁴⁶ Izštevsji Črno Goro je bilo ostalo ozemlje prihodnje države SHS do 1918. v Avstro-Ogrski.

⁴⁷ Tvorili so 36 odstotkov prebivalstva SFRJ, skupaj s Črnogorci pa zasedali 80 odstotkov zvezne uprave in tvorili sedem desetih starešinskega kadra JLA.

⁴⁸ Srbska industrija, izvozno domala vsa usmerjena na sovjetski in druge vzhodnoevropske trge je imela npr. 1988 tristo milijonov dolarjev izgube.

1990 plačevanje dosegle tudi od Srbije, kjer je novica izzvenela kot "kapitulacija" (Pirjevec, 1995: 381)⁴⁹.

Kasnejši razvoj dogodkov v vojni na Hrvaškem in Bosni in Hercegovini je pokazal razsežnosti mita o ekonomski podrejenosti - eno najpomembnejših gonil pohoda srbskega nacionalizma je bil po mojem mnenju prav nekakšen »mikroekonomski« interes. Premnoga »osvajanja«, »vojaški premiki« in "bitke" premočnega srbskega sovražnika s takrat še slabo organiziranimi in oboroženimi hrvaškimi in muslimanskimi vojaki so bili v resnici roparski pohodi, katerih cilji niso bili ideološke, nacionalne ali religiozne, ampak povsem materialne narave.⁵⁰ Prav vojno dobičkarstvo, tihotapstvo in prodaja naropanih stvari so ob vrnitvi z »bojišč« mnogim omogočilo nenadno obogatitev in strm vzpon na družbeni lestvici, ki ga je s »petjem slave« vojnim zločincem in dobičkarjem omogočil tudi srbski rumeni tisk.⁵¹ Srbski tiskani mediji so ob izteku desetletja »našli« vzroke za slabe gospodarske razmere v Srbiji. »V borbi za najčvrstejši civilizacijski položaj v Jugoslaviji se zaostali Jug komaj kdaj drzne (vedno sramežljivo in proseče, včasih malce histerično in temperametno kot to pritiče zaostalim južnjakom) ugovarjati razvitejšemu Severu,« je pisala Duga, ki je vseskozi trdila, da je Srbija žrtev »sistematičnega izkoriščanja«: »Zakaj gre Slovencem tako dobro? Odgovor na vprašanje je za tiste izven Slovenije zelo lahek: Slovencem gre dobro, ker gre ostalim slabo! Slovenija pametno izkorišča vse nelogičnosti gospodarskega življenja naše države.«⁵² Slovenski predlog, da bi obsodili gospodarsko blokado Srbije do najrazvitejše jugoslovanske republike, naj bi bil "ob posebno močnem odobravanju"⁵³ odklonjen na 14. kongresu ZKJ.

4.4.1.2 Mit o politični podrejenosti SR Srbije znotraj SFRJ

---

⁴⁹ Dodatnejša pojasnila mita o ekonomski podrejenosti SR Srbije znotraj SFRJ glej še v kasnejšem poglavju *Gospodarske spremembe* (str.68).

⁵⁰ Najbolj znan je primer črnogorskih rezervistov, ki so v začetku vojne na Hrvaškem jeseni 1991 v svojem "pohodu na Dubrovnik" povsem oplenili vasi v njegovi okolici, Cavtat in Konavle. "Od minute, ko smo prečkali hrvaško mejo, je bilo že dobro vidno delo Črnogorcev. Oplenili in požgali so dobesedno vsako hišo, nobeni niso prizanesli s krogli ali granatami (...). V hišah ni ostalo ničesar, saj so vse vzeli plenilci. Ravno to je Črnogorce motiviralo in pripomoglo k tako dramatičnemu preobratu v prid vojne, za katero po prvih padlih vojaki v okolici Osijeka niso bili navdušeni," piše eden redkih novinarjev, ki se je takrat uspel prebiti na skrajni jug Hrvaške, Misha Glenny (1992: 133, 134).

⁵¹ Reportaža s poroke med vojnim zločincem Arkanom in divo turbo-folka Svetlano Veličković Ceco je v Večernjih novostih obsegala kar dve strani.

⁵² Št. 641, 646 in 647.

⁵³ Borba, 23. januar 1990.

Na političnem področju naj bi bila do SR Srbije še posebej krivična ustava iz 1974. leta, ki naj bi z ustanovitvijo dveh socialističnih avtonomnih pokrajin, Kosova in Vojvodine, Beogradu odvzela pristojnosti na lastnem ozemlju. "Mala" Srbija naj bi bila tako v primerjavi z drugimi republikami v "protisrbskem jugoslovanskem režimu" (Velikonja, 1998: 290) v podrejenem položaju, zato si je Milošević že na začetku mandata zadal za cilj "ustavne spremembe": "Srbija nima teženj do ozemlja drugih republik, ima pa jih do lastnega ozemlja" (Milošević, 1989: 264). Obe avtonomni pokrajini je bilo zato treba ukiniti in priključiti matici. "Obstoj avtonomnih pokrajin ne more Srbiji preprečevati nedvomnih političnih in pravnih pravic nad celotnim svojim ozemljem," je dejal na znamenitem govoru v Kragujevcu in napovedal temeljno smernico svoje politike v naslednjih letih – združevanje Srbov v okviru za Srbe "pravičnejše" Jugoslavije; takšne, ki Srbov ne bo ropala duhovne, kulturne in državniške identitete (Pirjevec, 1985: 383). Na pomoč mu je priskočila tudi *Politika*, v kateri je bila od avgusta 1990 rubrika za napade na "reformno politiko" premierja SFRJ Anteja Markovića, v katerem je v mesecu dni svoja mnenja predstavilo sedem vodilnih članov SAZU, trije od teh pa so objavili članke s podobno vsebino še v *NIN*-u (Milosavljević; 1996: 321).

4.4.2 SRBSKA SLOGA

4.4.2.1 »Homogenizacija« z »dogajanjem 'naroda'«

Milošević se je s pomočjo preizkušenih populističnih metod začel predstavljati kot edini zastopnik avtentičnih interesov in nepremagljivi voditelj srbskega naroda, naseljenega po vsej Jugoslaviji (Velikonja, 1998: 290). Postal je prvi glasnik mita srbske sloge in enotnosti – brez "homogenizacije" srbskega ljudstva »skozi pravične, človeške in napredne ideje krize namreč nikoli ne bo konec« (Milošević, 1989: 334). Najpomembnejši simbol "sodobne" srbske ikonografije je postal že poprej kot simbol srbskega pravoslavja prevzet star bizantinski simbol s simetričnimi križi in s štirimi zrcalno preslikanimi C-ji, ki so se v cirilici popularno brali kot "Samo Sloga Srbina Spašava" (Srba lahko reši le sloga). "Skozi vso zgodovino Srbe spremlja nesloga. (...) Naša usoda in prihodnost sta odvisna od sloge" (Milošević, 1989: 233, 234). Idejni pamflet sloge je bil Memorandum SAZU⁵⁴, njena vizualizacija pa so bili "mitingi

---

⁵⁴ Ideje njenih članov so se v času »dogajanj naroda« vsakodnevno pojavljale na straneh srbskih časopisov.

bratstva in enotnosti”, ki so s pomočjo podpihovanj »voždu« »zvestih« srbskih medijev pripeljali do padca “avtonomaških” (Meier, 1996: 120) vodstev v Novem Sadu, Titogradu in Prištini.

4.4.2.2 »Človek sprememb, ki mu neskončno verjamemo«

Po uspešni zamenjavi “separatističnega” vojvodinskega vodstva z metodo “dogajanja naroda” oktobra 1988 je bila za prvega moža Srbije “*sloga, v kateri žive državljani Vojvodine, lahko za vzor vsem Jugoslovanom*” (Milošević, 1989: 321). *Politika* je takrat že aktivno sodelovala pri zamenjavi čelnih mož severne srbske avtonomne pokrajine z zaostrovanjem napetosti in klicanjem k demonstracijam. »*Maske so padle*«, »*Frakcionaštvo dela vojvodinskega vodstva*«, »*Krunić, Stojšič, Matić*⁵⁵ *se pripravljajo, da bodo uničili Jugoslavijo, da bi le obdržali svoje funkcije*« in »*Opogumljenje iredente*« so bili julija 1988 naslovi v *Politiki* (Meier, 1996: 114, 115). Po padcu vojvodinskega vodstva se je po pisanju *Politike* »*na trge in ulice Novega Sada vrnil mir*«.

»Dogajanje naroda« se je kmalu zatem preselilo na ulice največjega črnogorskega mesta, oktobra 1988 pa je po izsiljenem padcu črnogorskega vodstva *Politika* že ugotovila, da so »*zdaj odstranjene ovire za sprejem ustavne reforme*« (Meier, 1996: 120). Na dan velikega mitinga »bratstva in enotnosti« na Ušću⁵⁶ je, kakšno naključje, objavila posebno izdajo z naslovom »*Bitka za istinu*« (boj za resnico); v njej je našel svoje mesto tudi dokument z naslovom »*Mnenje SAZU o spremembah Ustave SR Srbije*«⁵⁷, ki je zahteval »*globoke spremembe*« (Milosavljević, 196: 317). Stališča SAZU je politika objavljala že tri dni pred mitingom, kot zahvalo pa je ob obisku uredništvu *Politike* predsednik SAZU Dušan Kanazir direktorju *Politike* Živoradu Minoviću predal plaketo in značko Akademije. Ob pravoslavnem božiču⁵⁸ je Kanazir spet dobil prostor v *Politiki*: »*Za vse napake (...) v naših medsebojnih odnosih so krivi posamezni deli vodstva, ozkoglede strukture in birokratske garniture na oblasti.*« 1989. se je SAZU v *Politiki* kot homogena organizacija pojavljala skoraj vsako številko v avtorskih besedilih, intervjujih, izjavah, anketah, okroglih mizah, razpravah, javnih tribunah, predstavitev knjig ali sodelovanjem v »odprtem telefonu *Politike*«, najpogosteje v

⁵⁵ *Takrat vodilni vojvodinski politiki*

⁵⁶ *19. november 1988.*

⁵⁷ *Zahteve izražene v »mnenjih« so po Milosavljevićevi le »skrajšana in konkretizirana verzija stališč iz Memoranduma.*

⁵⁸ *7. januar 1989.*

rubrikah »Odjeci i reagovanja« (odmevi in reakcije), »Aktuelne teme« (aktualne teme) in »Jedno pitanje – jedan odgovor« (eno vprašanje - en odgovor); šele naslednji dve leti pa so se oglaševali nekateri njeni drugače misleči posamezniki (Milosavljević, 1996: 334 – 337).

Psihološko dokaj učinkovita taktika mitingov z mobilizacijo množic (Pirjevec, 1995: 386) je postala najmočnejše Miloševićevo orožje, ki se ga je še kako zavedal, svoje pa so dodali tudi mediji z napihovanjem podatkov o številu udeležencev in patetičnimi opisi dogajanja na »mitingih solidarnosti«. Samo 1988. naj bi na vseh mitingih z identičnimi parolami⁵⁹ in istimi zahtevami, ki jih je vedno znova, poleg *Politike*, »prepisoval« tudi ostali "resni" in rumeni tisk, sodelovalo 3.336.000 ljudi.

Ob plenarnih zasedanjih jugoslovanskega CK si je Milošević upal groziti, da bo ob koncu seje pripeljal v Beograd milijon ljudi (Meier, 1996: 121). Vrhunci takratnega srbskega političnega populizma so bili nedvomno zborovanje na Gazimestanu, ob "*proslavi šeststoletnice bitke na Kosovem polju*", in milijonska shoda proti "*albanskemu in slovenskemu separatizmu*" na sotočju Donave in Save ter pred zvezno skupščino.

Najzaslužnejši za homogenizacijo je bil kdo drug kot narodov vodja. Končno stopnjo složnosti naj bi Srbi dosegli na Gazimestanu, za to pa gredo največje zasluge njihovu vodji. *Politika* je tako poročala o nekem Miodragu Joviću iz Niša, ki je prišel na Gazimestan že ob zori, ker se je hotel prebiti v prve vrste: *»Čakal bi tudi 24 ur, ker je danes velik dan za Srbijo. Po šestih stoletjih so Srbi spoznali, da lahko napredujejo le enotni, kar danes, zahvaljujoč Slobodanu Miloševiću, smo. Zdaj je najaktualnejšo posojilo za gospodarski preporod Srbije, ki mora preseči pričakovanja, tako kot jih je današnje število udeležencev tega veličastnega jubileja. Za to se lahko zahvalimo srbskemu vodstvu in še posebej Slobodanu Miloševiću, v katerega narod neskončno verjame«* (Nenadović, 1996: 606). Mila Janković piše 5. septembra 1988 v rubriki »Odjeci i reagovanja«, da *»tovariš Slobodan Milošević govori, česar drugi ne upajo, ker se bojijo izgubiti svoje stolčke in privilegije. Razume trpljenje in nemoč Srbov, Črnogorcev in poštenih Albancev in ve, da se morata prenehati, ne glede na to, komu je to všeč ali ne. Izrazil je narodovo dušo in mnenje, ob svojem narodu stoji in deli njegovo usodo. Velik je zato, ker je pridobil zaupanje naroda«*. (Mimica, Vučetić, 2002: 86)

Miloševića, tedaj že predsednika Srbije in Socialistične stranke Srbije (SPS), sta Aleksander Tijanić v *Nedeljni Dalmaciji* in *Duga* razglasila za osebo leta 1987, s pojasnilom, da *»so bile v skladu z njegovim načrtom izvršene zamenjave (...), apatijo srbskega naroda pa je*

---

⁵⁹ Največjo aklamacijo so doživeli klici "ljubljenemu vodji": "Slobo, slobodo!" (Slobo, svoboda!)

zamenjala zmaga«. Še več, *Duga* je kasneje ostro napadle medije v drugih republikah, ki so takšno razglasitev označili kot škandal (Milivojević, 1996: 678): »*Srbom se hoče vsiliti kompleks krivice.(...) Milošević je predstavil edini pravi program na tržišču političnih idej.(...) Ta narod je spregledal*«⁶⁰. V isti številki *Duge* so bili še prevedena afirmativna besedila o Miloševiću iz svetovnega tiska, že v naslednji, 389. številki, pa je bila analiza vloge Miloševića kot »človeka sprememb« (Milivojević, 1996: 678).

Duga je v obrambi »voždovega« kulta polemizirala tudi z vsemi drugače mislečimi mediji v Sloveniji in na Hrvaškem. »Če je s čim v tej državi treba generalno počistiti, potem je to z neracionalnim strahom pred Slobodanom Miloševićem in pred tem, da postane nov vodja,« je v *Dugi*⁶¹ izjavil režiser Emir Kusturica. Publicist Milorad Vučelić je v 394. številki revije zapisal, da »je novo gibanje v Srbiji globoko demokratično, antiboljševiško in antikonzervativno; to je gibanje naroda, ki mu je dogorelo do nohtov«. Celotna komentatorji *Partizanovega vesnika* in *Zvezdine revije*, časopisov nogometnih klubov Partizana in Crvene Zvezde, so med 1990 in 1991 šovinizma obtoževali domala vse jugoslovanske politike, od Rupla, Tuđmana do Draškovića, razen Miloševića. V njihovih zapisih nikoli ni bilo kritiziranja vladajoče stranke in primerjave med atmosferama na športnih stadionih in političnih mitingih. Prav tako nikoli ni bila zapažena podobnost sloganov, pesmi in transparentov na stadionih in mitingih, v obeh pa je bil glavni junak Slobodan Milošević, ki so mu vsepovsod klicali: "*Slobo, Srbije, Srbija je uz tebe!*" (Slobo, Srb, Srbija je s teabo!) in "*Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala, nije mala, nije mala, Slobodana dala!*" (Kdo govori in laže, da je Srbija majhna; ni majhna, ni majhna, ker je dala Slobodana). Milošević se je iz ponosa naroda⁶² v zavesti ljudi počasi spreminjal v vojskovodjo⁶³ (Čolović, 1996: 423 - 426). Nasprotniki "volje naroda" so bili pod velikim političnim in medijskim pritiskom. Ko partijska oblast v vojvodinskem Titovem Vrbasu ni dovolila izvedbe mitinga, je *Politika* že naslednji dan⁶⁴ objavilo pismo Doma vojnih invalidov iz Sokobanje, v katerem ti "*podpirajo odhod na miting v Titov Vrbas*". Odločitev lokalnega partijskega organa v Vukovarju, da zavrne zahteve prebivalcev štirih srbskih vasi v okolici Vukovarja za organizacijo mitinga v mestu, je *Politika*⁶⁵ pospremila z zaskrbljenostjo, da "*mitinga za 'enotno' Jugoslavijo ne bo*".

---

⁶⁰ *Duga*, št. 388.

⁶¹ Št. 391.

⁶² "*Partizan, Partizan, to je srpski tim. Slobodan Milošević ponosi se s njim.*" (*Partizan, to je srbsko moštvo. Nanj je ponosen Slobodan Milošević.*)

⁶³ "*Manastirka, manastirka, srpska rakija, s njom se greje, Slobodane, srpska armija.*" (*Manastirka, manastirka, srbsko žganje; Greje srbsko vojsko, Slobodan*)

⁶⁴ 26. avgust 1988.

⁶⁵ 18. februar 1990.

Ko Split ni poslal svojih predstavnikov na miting v Kragujevac, se je *Politika* spraševala, če je bila to "napaka"⁶⁶, po prepovedi mitinga v Ljubljani pa je srbska vlada s Slovenijo, tudi na zahtevo *Politike*⁶⁷, prekinila gospodarske stike. "Srbija prekinja odnose s slovenskim režimom," se je glasila naslov v *Politiki*, pod njim pa je pisalo: "Narodi Srbije ne sprejemajo več nadaljnjih poniževanj, zato ne bodo več Slovenije prosili, naj ne zapušča Jugoslavije in ne goji protijugoslovanske, protisrbske in nehumane politike." V prvih dneh decembra 1989 je bila Slovenija vsakodnevno tarča napadov srbskega časopisja, njihova pozornost pa se je že v naslednjih mesecih preselila na položaj »ogroženih« Srbov na Hrvaškem. Kasnejša analiza objavljenih člankov v *Politikini* rubriki »Odjeci i reagovanja« je pokazala, da sta bili Slovenija in Hrvaška, predvsem zaradi zavračanj organizacije mitingov, daleč najbolj izpostavljeni tarči jeze in sovraštva piscev, saj s 13 odstotki vseh člankov zasedata prvo mesto med obravnavanimi temami (Mimica, Vučetić, 2002: 26, 27).

4.4.2.3 Prezrta »dogajanja naroda«

Tiskani mediji poročila z mitingov niso prikrojevali le pri številkah udeležencev – nikoli niso denimo bili objavljeni vzkliki "Hočemo orožje!" (želimo orožje), parola "Hočemo Ruse" (želimo Ruse) z mitinga v Nikšiću pa je bila "zabeležena" kot "Hočemo gusle" (želimo gosli). (Popov, 1996: 357). Druga značilnost pisanja srbskih tiskanih medijev do prvih splošnih demonstracij proti Miloševiću marca 1991 je ob poudarjanju „enotnosti“ in „sloge“ vseh Srbov tudi izključevanje vsakršnih drugačnih pogledov iz prevladujočega diskurza „dogajanja naroda“ in hvaljenja njegovega vodje.

Tudi po neuspešnih študentskih demonstracijah in protestih v 1991 in 1992 se medijsko podprt režim ni pretirano zamajal. Časopisna javnost je bila zelo slabo obveščena o protivojnih in protirežimskih protestih in akcijah. Redno in celovito je te dogodke izmed časopisov pokrivala le *Republika*, delno pa še *Borba* in *Vreme* ter izmed elektronskih medijev NZV, Studio B in Radio B-92. Ko so mnogi Beograjčani konec maja 1992 kot znak protesta ob bombardiranju Sarajeva po ulicah mesta nosili transparent dolg 1300 m, *Politika*⁶⁸ ni zmogla oceniti⁶⁹, koliko je bilo udeležencev, »ker se je kolona neprekinjeno premikala«. *Večernje*

---

⁶⁶ 6. november 1988.

⁶⁷ 1. december 1989.

⁶⁸ 1. junij 1992

⁶⁹ Ob vsakem mitingu so bili navedeni podatki o udeležbi.

novosti in tiskovna agencija Tanjug sta omenjala »nekaj tisoč« ljudi, čeprav so Radio 202, Studio B in *Borba* poročali o več deset tisoč protestnikov (Šušak, 1996: 546, 547).⁷⁰

Nekajkrat se je *Politika* postavila v "bran" državljanov, ki naj bi jih takšne demonstracije motile. »Včerajšnje prve povojne liturgije so potekale mirno in dostojanstveno, le dokler med vernike, ki so se vračali proti cerkvi ni prišel kamion, podoben vojaškemu, z močnim ozvočenjem in pritrjenim zvonom, na njem pa so aktivisti Centra za protivojno akcijo (CAA) pozivali vernike in vse državljane naj se jim v protestu pridružijo. Del vernikov je pozdravil to protivojno potezo, del pa je takšno obliko protesta ocenilo kot neprimerno za cerkvene obrede,» je v drobnem besedilu "Mirotvorci med verniki" pisala *Politika* in obenem v isti številki veliko več prostora namenila »mašnemu obredu v tisti cerkvi, ki je prvič cerkve po petdesetletni ločenosti cerkve in države potekal na prostem«.

V članku "Poslednje zvono za mir" novinar *Politike* očitno ni doumel namena in cilja protesta, ki mu je prisostvoval: „Okoli tri tisoč Beograjčanov se je včeraj zbralo z zvonovi, zvončki, budilkami, šopi ključev in lonci pred Zvezno skupščino in tako sporočilo državljanom Srbije, da je začel zvoniti zadnji zvonec za bujenje.“ 16. julija 1992 je še eni protivojni manifestaciji CAA *Politika* namenila deset vrstic.

Po mnenju Dubravke Stojanović (1996: 503) je ravno *Politika* "prebogata s primeri, ki kažejo na silovitost, s katero je srbska vladajoča partija obračunala z vsakršno alternativno obliko organiziranja, od mirovnih do feminističnih gibanj.“

4.4.3 MIT O OGROŽENOSTI SRBOV V DRUGIH REPUBLIKAH IN POKRAJINAH

"Memorandum" in kasnejša nanj navezana retorika sta poudarjala, da je razkosan srbski narod, "razdeljen na šest republik in pokrajini", ogrožen domala vsepovsod. Pri ustvarjanju takšne psihoze ogroženosti so imeli največjo vlogo ravno srbski tiskani mediji, ki so podpihovali sovraštvo do sosednjih republik in narodov tako v Srbiji kot pri Srbih v drugih republikah, saj so bili njihov edini vir informacij. V redakcijah časopisov in revij so obstajali celo posebni novinarji zadolženi za spremljanje položaja Srbov izven Srbije. Začela se je organizirano, na trenutke celo histerično razglaševanje splošne ogroženosti Srbov.

---

⁷⁰ Associated Press je tedaj poročal o petdeset tisoč udeležencih protesta.

4.4.3.1 Hrvaška

V okviru sistematično propagirane ogroženosti Srbov v sosednjih republikah, ki so kmalu postale tudi mednarodno priznane, samostojne in suverene države, je v srbskem tisku denimo Republika Srbska Krajina postala legitimna tvorba »napadenega« srbskega naroda na Hrvaškem (Mimica, Vučetić, 2002: 38). Srbi na Hrvaškem naj bi bili po Memorandumu izpostavljeni "tihi asimilaciji v najnevarnejšem položaju po drugi svetovni vojni" (Pirjevec, 1995: 382). Temu mitu je vodo na mlin dolivala tudi Tuđmanova⁷¹ politika odpuščanja in izključevanja Srbov iz vseh vzvodov državne oblasti.⁷²

Po doseženih ciljih antibirokratske revolucije vzhodno od Drine so srbski tiskani mediji svojo gonjo usmerili proti Hrvaški. *Politika*⁷³ je že kmalu po prvih demokratičnih volitvah v republiki ocenila, da »Hrvaška že drsi iz enega enopartijskega sistema v drugi«. Nekaj mesecev kasneje je v *Politiki*⁷⁴ SAZU že izrazila »svojo zaskrbljenost zaradi ustaških napadov na srbski narod. Predvsem zato, ker bi morala današnja Ustava SFRJ Srbom na Hrvaškem zagotavljati mirno življenje in kulturno avtonomijo«.

S kosovizacijo Hrvaške v srbskem tisku je prva začela *Duga*, ki je »razkrivala grozodejstva" nad hrvaškimi Srbi v posebni rubriki, ki so jo poimenovali kar "Genocid" (Marković, 1996: 655), njen glavni urednik Ilija Rapačić pa je že sam pojav Tuđmana na hrvaški politični sceni ocenil kot "dokaz vsega, o čemer je naš časopis kontinuirano pisal in zaradi česar so ga zagrebški ideologi obtoževali nacionalizma in tendencioznosti. Pisali pa smo le o nujnosti odkritja mračnih pobud, ki so privedle do NDH-jevskega genocida nad Srbi, Judi in Cigani."⁷⁵ *Ilustrovan politika* je ves čas ponavljala, da so ustaši "predniki današnjih HDZ-jevcev"⁷⁶. *TV Novosti*⁷⁷ so ob postavitvi prvih barikad v Kninu objavile reportažo o "pogumnih srbskih borcih", kjer je eden izmed njih izjavil: "Prišel je čas, da s svojimi petinosemdesetimi leti, tako kot 1941., stojim na straži. Takrat so nam odvzeli orožje, potem pa poklali. Zdaj nam hočejo odvzeti cirilico in izseliti." Zanimivo, da se je borba za srbske pravice na Hrvaškem simbolizirala skozi uporabo cirilice, ki jo po Glennyjevih (1992: 25 - 72) pričevanjih mnogi, niti osebni tajnik predsednika Krajine Milana Babića, sploh niso znali

---

⁷¹ Vreme je hrvaškega predsednika označilo kot »človeka z nasmehom morskega psa«.

⁷² Za dodatna pojasnila glej Glenny: *The Fall of Yugoslavia*, 1992)).

⁷³ 28. april 1990

⁷⁴ 10. oktober 1990.

⁷⁵ št. 418.

⁷⁶ 30. julij 1991.

⁷⁷ 24. avgust 1990.

uporabljati. Pomenljivo je tudi, da so Srbi na Hrvaškem črpali informacije o dogajanju v njihovi okolici iz medijev, ki so izhajali v Beogradu (Malešič, 2000: 27).

Med julijem in septembrom 1991, ko so na Hrvaškem že divjali spopadi, je *Politika* na naslovnici, kjer naj bi po vseh uredniških kriterijih moral biti dogodek dneva, objavila deset (!) neobičajno obširnih intervjujev z akademiki SAZU. V obdobju pred izbruhom vojne so mediji ustvarili "vzorec izključujoče interpretacije", po katerem so popolnoma polarizirali različne vrednote, stališča, ideje in njihove protagoniste. Izginil je prostor za komunikacijo - nastala je psihološka medijska blokada. Mediji so objavljali le informacij, ki so krepile javnomnenjske konstrukte (Malešič, 2000: 26).

4.4.3.2 Bosna in Hercegovina

V Bosni in Hercegovini so že 1989. srbski ideologi strasti vzburljali z nepriznavanjem obstoja Muslimanov kot naroda. Dr. Miroljub Jevtić, avtor knjige "Sodobni džihad kot vojna" je izjavil, da "imajo balkanski muslimani na rokah kri kosovskih mučenikov". Prepričan je bil, da je "islam danes sovražna religija, prav tako, kot je to bila včeraj". Današnji bosanskohercegovski Muslimani so bili po mnenju nekaterih najvidnejših akademikov⁷⁸ "islamizirani Srbi" (Čolović, 1994a: 70), ki naj bi ravno zaradi te nelahke zavesti Srbe tako zelo sovražili (Milinković, 1998: 171, 172). Srbija naj bi bila tudi sodeč po Miloševićevem govoru na Gazimestanu "branilka evropske kulture in krščanstva pred prodirajočim islamom" (Velikonja, 1998: 292)

Politika je že marca 1991, več kot leto dni pred začetkom vojne v Bosni in Hercegovini, poročala »o ovacijah«, s katerimi so navzoči ob ustanovitvi Združenja Srbov v BiH pozdravili predloge Amfilohija Radovića in Radovana Karadžića o »ustanovitvi združenih srbskih držav (Milosavljević, 1996: 326). Predsednik Srbskega sabora je v *Politiki* avgusta 1991 izjavil, da je »Izetbegovićev projekt suverene in nedeljive BiH neizvedljiv«, najuglednejši srbski časopis pa je brez komentarja 9. januarja 1992, tri mesece pred začetkom vojne, objavil Karadžićevo izjavo, da »enotna BiH ne obstaja več«.

---

⁷⁸ Dr. Radoslav Unković, Veselin Djuretić, Momo Kapor itd.

4.4.3.3 Mit o načrtnem preganjanju Srbov s Kosova

Južna srbska avtonomna pokrajina je bila že od samega začetka v Srbiji in njenih tiskanih medijih okrepljeno simbolizirana in izkoriščana za konstrukcijo podobe Miloševića in s tem tudi lastne stvarnosti (Blagojević, 1996: 261). »Kosovsko vprašanje« je bilo v »antibirokratski revoluciji« najpomembnejše.

Srbski živelj naj ne bi bil nikjer tako ogrožen kot na svoji "sveti zemlji" - Kosovu, ki je z Ustavo iz 1974 postalo Socialistična avtonomna pokrajina. Mit o demografski zaroti Albancev, o »devet albanskih otrocih na enega srbskega«, se je opiral na podatke s popisov prebivalstva. Pred nekaj stoletji je bila večina prebivalstva suhega in slabo rodovitnega Kosova Srbov, a so se ti že konec 17. stoletja po avstrijskem udaru proti Turkom skupaj z v Peći nastanjenim patriarhom izselili na rodovitnejše in za življenje prijaznejše ravnice današnje Vojvodine. V 18. stoletju so na Kosovo obsežneje prihajati albanski prišleki, ki so delali predvsem na turških fevdalnih posestvih in so se zvečine poislamili. Še 1939 je bilo razmerje med Srbi in Albanci na Kosovu 40:60, po ljudskem štetju 1981 pa so Albanci sestavljali že 77,5 odstotkov prebivalstva Kosova. Po ocenah za leto 1991 – Albanci se tega ljudskega štetja niso več udeležili – je bil delež Albancev v vsem prebivalstvu Kosova v tistem obdobju že 82,2 odstotka (Meier, 1996: 45). Spričo naglega povečevanja deleža albanskega prebivalstva v južni avtonomni pokrajini se je v Srbiji razvil mit o iredentistični zaroti⁷⁹ – priključitvi Kosova novi »Veliki Albaniji«, ki je pod italijanskim pokroviteljstvom že obstajala v času druge svetovne vojne in obsegala z Albanci naseljena področja Črne Gore, Kosova, južne Srbije, zahodne Makedonije in celo Grčije.

Že v sedemdesetih letih so se s Kosova začeli izseljevati številni tam živeči Srbi in Črnogorci. Najprej predvsem zato, ker je bil njihov delež v aparatu oblasti in policiji zelo visok v t. i. Rankovičevem obdobju⁸⁰, zato so se mnogi med njimi bali, da bodo morali odgovarjati za svoja hudodelstva. Pozneje je imelo odseljevanje več ekonomskih vzrokov, pri čemer sta imela enakovredno vlogo demografski razvoj nasploh in prizadevanje, da bi albanskemu prebivalstvu odmerili ustrežnejši delež v državnih organih in gospodarstvu. Za mnoge mlade

---

⁷⁹ *Izraz ima italijanske korenine, uporabljala pa so ga gibanja za »vrnitev zgodovinskih italijanskih ozemelj« Istre in Dalmacije k matici pred prvo svetovno vojno.*

⁸⁰ *Čas, ko je celotnemu jugoslovanskemu varnostnemu aparatu načeloval Aleksandar Ranković, ki je imel načelno negativno stališče do vsega albanskega. Po protikomunistični vstaji februarja 1945 so od albanskega prebivalstva predvsem v mestih zahtevali, da se opredeli za Turke in prijavi za izselitev v Turčijo. V akcijah »iskanja orožja« aretirali in trpinčili 30.000 ljudi, okoli 100 oseb pa so v zaporih umorili. Do 1966 so organizirali stalinistične procese proti albanskim komunističnim srednjim in nižjim kadrom, intelektualcem in pisateljem (Meier, 1996: 49).*

Srbe na Kosovu je bilo v sedemdesetih letih težko najti zaposlitev, kajti najprej je bilo treba zagotoviti »albansko« kvoto. Odseljevanje Srbov in Črnogorcev je po podatkih Statističnega urada Srbije med 1961 in 1981 zajelo 112.600 ljudi. Seveda so se odselili tudi mnogi Albanci, a o tem ni natančnih podatkov (Meier, 1996: 56).

Po mnenju nesrbskih analitikov⁸¹ so bili vzroki odseljevanja Srbov in Črnogorcev predvsem ekonomske narave. Cene zemljišč na Kosovu so bile bistveno višje kot drugod v SFRJ; Srb, ki je prodal svoje imetje na Kosovu, je lahko drugod v SFRJ za dobljeno kupnino kupil več zemlje in to v civilizacijsko bolj razvitih razmerah. Seveda je sčasoma prišel na vrsto tudi posredni motiv izseljevanja: Albanci so si kupovali sosedstvo Srbov in postajali zvečine muslimanska večina s svojimi navadami. Kmalu so bile težave s srbskimi šolami, iz mest pa se je odseljevala srbska inteligenca. Tisti, ki so ostali, so na vasi ali v mestih občutili ne le fizično, temveč tudi kulturno osamljenost (Meier, 1996: 56).

4.4.3.3.1 Travma v srbski mitološki zavesti

Predvsem na srbsko podeželsko prebivalstvo,⁸² kjer je bila podpora Miloševiću skoraj brezpogojna (Meier, 1996: 230), je »izgubljanje« Kosova travmatično vplivalo. Kosovski mit je namreč še danes eden najtrdnjših v srbski mitološki zavesti, saj sega že v srednji vek, ko sta bila pravo Kosovo in na sever se nadaljujoča Metohija⁸³ upravno središče (»zibelka Srbstva«) takratne srbske države, ki je pod dinastijo Nemanjićev izkoristila slabljenje Bizanca in po osamosvojitvi 1217. leta prerasla v pomembno balkansko državo. Z naslanjanjem na zahod pod kraljem Štefanom in krepitvijo rudarstva in trgovine se je država hitro razvijala, na vrhuncu pa je bila pod vladu Dušana Štefana Silnega.⁸⁴ Drugo, Kosovo je tudi duhovno in versko središče Srbije. Mesto Peć na zahodu Kosova je prestolnica srbske patriarhije, na Kosovu pa že od takrat stoji nekaj najpomembnejših srbskih sakralnih objektov: Peški patriarhat, samostana v Gračanici in Dečanih. Prav tako pa se je na Kosovu, kjer se je srbska

⁸¹ *Ena redkih izjem je Alex N. Dragnich, ki v svoji »Yugoslavia's disintegration and the struggle for truth (1995) govori o 35 letih »pogromov Albancev nad srbskim prebivalstvom, ki je zato moralo bežati iz svoje zibelke«.*

⁸² *V teoriji kult osebnosti vedno cilja na neko širšo socialno bazo. V Miloševićevem primeru je bilo to srbsko kmečko in slabše izobraženo prebivalstvo. Tako naj bi ob balkanskih vojnah prišlo obenem tudi do »zmage ruralnega nad urbanim«.*

⁸³ *Dukaqin v albanskem poimenovanju*

⁸⁴ *1346. samookronani "car Srbov in Grkov" je svoji državi priključil še vsa ozemlja današnje Albanije in vseh treh Makedonij, Tesalijo in Epir, neuspešno pa je oblegal Carigrad. V njegovem času se je, predvsem po zaslugi meniha Save, osamosvojila srbska patriarhija. Družbeno in pravno ureditev svoje fevdalne države, takrat ene najrazvitejših v Evropi, je določil v Dušanovem zakoniku..*

država »rodila«, tudi »umrla« - v zgodovinskem porazu v bitki na Kosovem Polju 1389. leta⁸⁵. »Vožd« je na strune kosovskega mita znal zaigrati. Memorandum o aktualnih družbenih vprašanjih je že 1986. ocenil razmere na Kosovu kot »odkrito in totalno vojno« in »neofašistično agresijo«, kot rešitev pa zahteval »politični obračun z metodo revolucionarnega boja« (Milosavljević, 1996: 309). Kosovski Srbi in Črnogorci so kmalu po Miloševićem prevzemu oblasti v Srbiji postali njegovi »sudetski Nemci«, katerih varnost na Kosovu je bilo treba obraniti »tudi za ceno oboroženih bitk«.⁸⁶ »Voždu« se je ta teren političnega delovanja dejansko ponujal sam po sebi: srbska propaganda je namreč že takoj po Titovi smrti začela razširjati zgodbe o albanskih posilstvih, grožnjah in izgonih Srbov s Kosova.⁸⁷ Srbsko izseljevanje naj bi močno pospešili tudi albanski protesti, predvsem demonstracije 1981, kar pa celo srbske statistike zanikajo.⁸⁸

Miloševiću je tako kmalu uspelo jugoslovansko gospodarsko in politično krizo lokalizirati na srbsko južno avtonomno pokrajino. Konec 1986. je bil ustanovljen Komite za zaščito kosovskih Srbov in Črnogorcev. »Prebivalci Kosova imajo pravico iskati zaščito od svoje države, ker so izpostavljeni takšnemu fizičnemu, gospodarskemu, političnemu in kulturnemu pritisku, ki ga v razviti Evropi že davno ne pomnijo,« je ustanovitev odbora komentiral Milošević (Milošević, 1989: 122).⁸⁹

4.4.3.3.2 Medijski pogromi nad Albanci

Prvi je z »razkrivanjem tragične usode« Kosova že kmalu po Titovi smrti začel cerkveni tisk. Dolgi članki o Kosovu, v obsegu celo do šest celostranskih stolpcev, so v cerkvenih medijih, predvsem v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja, prej pravilo kot izjema (Radić, 1996: 277 - 279), v njih pa je s pljuvanjem po Albancih prednjačil Atanasij Jevtić.

---

⁸⁵ Ozemlje srbske države je začelo hitro kopneti že po smrti Dušana Silnega, ko je srbska država po prvi izgubljeni bitki s Turki na Marici (1371) izgubila vso Makedonijo in Tesalijo.

⁸⁶ Najbolj znan del Miloševićevega govora na Gazimestanu in najbolj "obremenjujoči" stavek v njegovem procesu pred Mednarodnim kazenskim sodiščem v Haagu.

⁸⁷ Meierjeva poizvedovanja po srbskih vaseh na Kosovu so v letih, ki so sledila, »vedno pripeljala do določenega stereotipa: začelo se je z neskončnimi tiradami o posilstvih, ropih, povzročanju škode, nadlegovanju in podobnem.; praviloma tudi proti univerzi v Prištini kot domnevnem zavetju in viru vseh teh dejanj. Na vprašanje, če so se kje v bližini stvari v resnici zgodile, so praviloma odgovorili, da ne, a da naj ne bi bilo mogoče čakati, da bi se v resnici zgodile (Meier, 1996: 57).

⁸⁸ Tako je po navedbah NIN-a po 1983. letu Kosovo zapuščalo manj ljudi kot leta prej (Meier, 1996: 56))

⁸⁹ Njihovo rovarjenje je na Kosovu povzročilo tolikšno napetost, da je predsedstvo SFRJ oktobra 1987 v pokrajino poslalo 3.000 zveznih miličnikov, usposobljenih za boj proti mestni gverili (Meier, 1996: 45 – 58).

Zgovoren primer je članek "S Kosova in ob Kosovu": "*Danes eden, jutri sedem, pojutrišnjem vsi do zadnjega - to je sporočilo albanskih iredentistov Srbom na Kosovu, javno objavljeno šele sedaj, odkriva pa njihov resnični in končni cilj: iztrebiti srbski narod na območju Kosova in Metohije*"⁹⁰. Leto kasneje je Jevtić objavil feljton "Od Kosova do Jadovna", kjer primerja trpljenje srbskega naroda v različnih predelih Jugoslavije, obenem pa podrobno opisuje posilstva, umore in taborišča na Hrvaškem med drugo vojno. 1984. v *Pravoslavljju*, uradnem glasilu Srbske pravoslavne cerkve, izide feljton "Zločini in nasilje v Stari Srbiji", od oktobra 1988 do konca 1989 pa Jevtićeva "Kosovska kronika trpljenja Srbov..." (Radić, 1996: 273 - 279). Kosovo tako postane neizbežna tema v cerkvenih medijih, ki obenem že zahtevajo ukrepe. Dr. Žarko Gavrilović v *Pravoslavljju* zahteva, da "*Cerkev opusti pasivnost in naj bo navzoča v narodu*". *Glas crkve* v uredniškem komentarju zahteva "*aktivizacijo cerkve*". Vsi so zahtevali »ukrepe«, Milošević pa je njihov »glas trpečih« slišal, zato so »*pritisak nad Srbi*« kmalu zaznali tudi ostali srbski časopisi in revije.

Položaj na Kosovu in njegovo zgodovino opisujejo kot "*dramo*", "*tragedijo*", "*zveličano antično tragedijo*"... Za Srbijo je Kosovo "*rak rana*", "*golgota*", "*gordijski voz*", "*eksodus*", "*duhovni prag*", "*center*" (*državnosti, duhovnosti*), "*duša in srce*", "*epopeja srbske duše*". Za Albance se uporabljajo pridevniki "*animalno*" in "*bestialno*", "*monstruozno*" in "*pošastno*". Albanci so "*separatisti*", "*teroristi*", "*nacionalseparatisti*", "*fanatizirani demonstranti*", "*pošteni Albanci*", "*prebežniki z nepoštenimi nameni*", "*kosovske dahije*", "*militantni sigurimovci*" itd. Zgovoren primer sovražnega govora je poročanje *Politike* o incidentu v vojašnici v Paraćinu, ko je vojak Aziz Kelmendi, Albanec s Kosova, med spanjem ustrelil štiri in ranil pet vojakov. Pod naslovom »Dosedaj neprimerljiv umor vojakov je šokiral vso Jugoslavijo« je avtor zapisal, da »*je tragedija na Kosovu izzvala začudenje velike večine poštenih ljudi, ki so zmedeni in se sprašujejo: 'Kam smo prišli?' ... Takoj po pogrebu morilca Kelmendija, so v Mestni skupnosti Dušanovo, ki šteje 7000 prebivalcev, od tega le 208 Srbov, razglasili odločitev o bojkotu družine Kelmendi(...). Ta je ostala osamljena, vrat njihove hiše pa že nekaj dni nihče od meščanov ne odpira.*«⁹¹ Nenadović močno dvomi o razglasitvi neke vrste bojkota, za katerega naj bi se odločili ugledni meščani v mestu z veliko albansko večino in ocenjuje, da je hotel novinar podpihovati protialbansko razpoloženje s pomočjo nesrečne družine vojaka. (Nenadović, 1996: 601, 602).

Da lahko pojasnimo problem Kosova, moramo po mnenju Blagojevićeve (1996: 263) že od začetka razumeti, da je "ustvarjen". Ključna značilnost njegovega "stvarjenja" je

---

⁹⁰ Pravoslavljje, 15. junij 1982

⁹¹ Politika, 8. september 1987.

interpretacija. Tudi Thompson (1995: 53) ugotavlja, da je "kosovska medijska kampanija" postala temeljni kamen "srbske kulturne revolucije" med 1986 in 1989. Medijski jezik je opustil umirajočo socialistično terminologijo in jo nadomestil z jezikom demagogije in vratolomne iracionalnosti, usode, retoričnih vprašanj in vzklikov: "nebeški narod" soočen s "svojim trpljenjem", neomejeno smiljenje samemu sebi ob strašnih obtožbah brez nikakršnih dokazov in preverjanj, pogrevanje zarot, paranoje in sramotno klicanje k nasilju. To je bil, po Thompsonovem mnenju, v bistvu jezik vojne še preden si je bilo to vojno v Jugoslaviji mogoče predstavljati.

O "prvem organizirani protest Srbov in Črnogorcev s Kosova proti albanskemu nacionalizmu in separatizmu" so 15. januarja 1986 pisale *Književne novine*, ki so med prvimi začele odkrito podpirati Miloševića in njegovo "politiko" do Kosova z organizacijo pisateljskih večerov "O Kosovu - za Kosovo" v prvi polovici 1987. Novinarji so začeli obiskovati Albance na pogrebnih obredih, ki so jih »prepoznali« kot »žarišča primarnega izražanja nacionalizma«. Najbolj znani naslovi v *Politiki* so bili: »Ugledni ljudje na pokopu iredentista«, »Albanska za svojo poroko stkala albansko zastavo«, »Bivši ambasador na pogrebu nacionalista«,... (Mimica, Vučetić, 2002: 81) »Voždova« (in s tem prenosorazmerno tudi časopisna) retorika do Kosova se je v začetku 1988. še stopnjevala. »Albanski nacionalizem in separatizem« sta se razvila v »šovinistični teror« in »kontrarevolucijo prištinskega vodstva«, ki sta Srbe pregnala v »zadnji eksodus na evropskih tleh« (Milošević, 1989: 123 – 125; glej tudi Pirjevec, 1995: 392). Pogrebe so zamenjali »poizkusi posilstev« (Mimica, Vučetić, 2002: 81) in »na novo odkrite resnice«. Ilustrovan politika se je osredotočila na »spremljanje« tragične usode posameznih Srbov na Kosovu, *TV novosti* so v vsaki številki Kosovu posvetile najmanj en članek, Duga pa je poročala o »divjanju albanskih nacionalistov zoper vse srbsko« (Marković v Popov, 1996: 645). Največ se je s Kosovom ukvarjal šef dopisništva RTV Beograd Milisav Milić, ki je v *Dugi* na veliko pisal o družinskih in prijateljskih povezavah albanskih prestopnikov in tako blatil povsem nedolžne prebivalce pokrajine. Novinarska poročila se nekaj mesecev kasneje do skrajnosti radikalizirajo; Jovan Antonijević piše v *Ilustrovani politiki*, da je "terorizem danes kosovska stvarnost...Ponoči militantne skupine dvajsetletnikov ustavljajo redke avtomobile, se znašajo nad vozniki in jih pretepajo", Predrag Živančević pa v *TV Novostih*, da se mora »srbsko in črnogorsko prebivalstvo dan in noč braniti pred napadi velikoalbanskih band«. Preštevanje mrtvih postane nacionalni hobi (Marković, 2002: 647, 653,654), Kosovo pa "dokaz", da je srbsko ogroženost mogoče odpraviti le s silo. Vodja je zato moral "pod pritiskom javnosti" hitro reagirati. »Ko so nam čreva raztresli po Kosovu in Metohiji ter se posmehovali nad tem vseljudskim trpljenjem (...),

je bilo Srbom vsega zadosti. Tako, kot je rekel Slobodan Milošević: 'Ponižali so ponosen narod'. Hvala Miloševiću, ker je to med prvimi sprevidel,' je zapisala Duga.⁹² V noči 24. aprila 1987⁹³ se je Milošević na mitingu odbora v Prištini razglasil za zaščitnika rojakov v tej pokrajini. Proti milici, sestavljeni pretežno iz pripadnikov albanske narodnosti, ki je skušala s silo razgnati srbske protestnike, je uperil stavek, s katerim je požel odobravanje vse Srbije: »Nihče ne bo pretepal tega ljudstva.« (Pirjevec, 1995: 386, 387). Kdor je Vodji skušal stopiti na pot, je bil takoj medijsko obsojen. *Politika*⁹⁴ je poročala, da se je "pokrajinsko vodstvo Kosova ugotovilo, da se je Vllasi o Miloševiću izražal preveč bojevito". *Politika*⁹⁵ je protest več kot dvesto albanskih intelektualcev, med njimi mnogih odpuščenih prištinskih univerzitetnih profesorjev, ki so protestirali proti dejanski suspenziji ustave iz 1974, označila za »pamflet«. Obenem je trdila, da je "Srbija zdaj dobila podporo za spremembe v vsej Jugoslaviji".

Politika je že avgusta 1988 poročala o "spontanem zbiranju več sto prebivalcev Prištine in okolice na svečanosti ob 599. obletnici bitke na Kosovu". Milošević je trdil, da »prebivalcem Kosova ni potrebna miloščina, ampak enakopravnost pred Ustavo in zakoni« (Milošević, 1989: 152, 153), s tem pa je upravičil 28. marca 1989 sprejete ustavne spremembe, ki so odpravile avtonomijo pokrajine. Veličastna proslava tri mesece kasneje naj bi bila »druga⁹⁶ in dokončna vrnitev na Kosovo« (Meier, 1996: 142), na katerem po takratnih trditvah NIN-a Srbija »še danes bije bitko za Evropo«.

4.4.3.3.3 »Druga vrnitev na Kosovo« v tiskanih medijih

Že dan pred velikim dogodkom, proslavo šeststote obletnice bitke na Kosovem Polju, so bili naslovi v *Politiki* večji od tistih, s katerimi so največji svetovni časopisi obveščali javnost, da se je začela druga svetovna vojna (Nenadović, 1996: 603). Govorilo se je o dveh milijonih Srbov, čeprav je Reuters poročal o tristotisoč udeležencih proslave. Posebna številka *Politike* posvečena dogodku je po Nenadovičevem mnenju spominjala na bojevniški politični letak, ki kliče k nacionalnemu in vsesrbskemu preporodu s složno vrnitvijo v preteklost. Eden izmed novinarjev je proslavo doživel kot izpolnitev svojih "otročkih mitskih sanj o kosovskih

---

⁹² št. 403.

⁹³ Simbolično na predvečer staroalbanskega novega leta.

⁹⁴ 20. november 1988.

⁹⁵ 18. april 1989.

⁹⁶ Prva naj bi bilo zavzetje Kosova in pregon albanskega in turškega prebivalstva po zmagi v prvi balkanski vojni 1912.

junakih". (Polovina, 1991: 75) Nadnaslov, naslov in podnaslov govorijo sami zase: »Šest stoletij bitk za Kosovo«, »Čas je za Kosovo« in na koncu še politično sporočilo za drugače misleče kot zadnje opozorilo: »Srbski narod je slavil in slavi svoje junake, prepoznavajo pa izdajalce«. Naslovi člankov posvečenih kosovskim manifestacijam na ostalih straneh izražajo ideološko popačenje nacionalne legende za potrebe agresivne nacionalne strategije in dokazovanje »dogajanja ljudstva«: „Šest stoletij je Kosovo čakalo, da se vrnejo njegovi sinovi in rečejo: naše je in vedno bo“ , „Milijoni ljudi so sanjali o takšni svečanosti“, „Kosovo so sanje, ki jih sanjajo generacije“ (Nenadović, 1996: 603 - 605).⁹⁷ Zanimivo je, da so srbski poročevalci v besedilih iz 1989 o Kosovu devetkrat več od besede »bitka« uporabljali »boj« (Polovina, 1991: 75)

Poročilo z Gazimestana je *Politikin* novinar začel z odstavkom: »Danes je 28. junij 1989, eden tistih dni, ko naše misli letijo v preteklost staro šest stoletij in se spustijo na Kosovo polje, med rožljanje mečev, v spopad srbske in turške vojske, 28. junija 1389. Bitka na Kosovu. Srbska vojska na braniku civilizacije brani srbsko slavo in evropski križ. Srbije nismo obranili, Evropo smo«. Zanimivo je, da nihče izmed *Politikinih* urednikov ni grafično poudaril Miloševićeve preroške napovedi »o oboroženih bitkah, ki niso izključene«.

Velik poudarek v poročanju z Gazimestana je *Politika* v skladu z novo »uredniško« politiko dala »glasu ljudstva«, izjavam obiskovalcev proslave, ki se za nepojemljive užitke ob zdravljenju travme niso pozabili zahvaliti vodji. Tako naj bi Miodrag Jović iz Niša prišel na Gazimestan že ob zori, ker se je hotel prebiti v prve vrste: »Čakal bi tudi 24 ur, ker je danes velik dan za Srbijo. Po šestih stoletjih so Srbi spoznali, da lahko napredujejo le enotni, kar danes, zahvaljujoč Slobodanu Miloševiću, smo. Zdaj je najaktualnejšo posojilo za gospodarski preporod Srbije, ki mora preseči pričakovanja, tako kot jih je današnje število udeležencev tega veličastnega jubileja. Za to se lahko zahvalimo srbskemu vodstvu in še posebej Slobodanu Miloševiću, v katerega 'narod' neskončno verjame.« Milošević je "prišel, da bi ukinil ta banalni čas tavorjenja in trpljenja, neenotnosti in brezverja in tudi zato, da nakaže začetek novih časov svobode, blagostanja in sreče". (Čolović, 194: 25-26)

Neodvisna komisija je v poročilu "Kosovski voz: razvezati ali presekat?" leto dni po Gazimestanu (Blagojević, 1996: 264) ugotovila, da so za rubriko Odjeci i reagovanja, ki je v treh letih Kosovu »posvetila« deset odstotkov svojih prispevkov, značilni odsotnost nasproti soočenih mnenj in dialoga, odsotnost dejstev o preganjanju albanskega prebivalstva, odsotnost albanskih avtorjev, večkratno pojavljanje istih avtorjev, elitizem v njihove izboru,

---

⁹⁷ Nenadović dodaja, da če je Kosovo kot zgodovinsko znamenje srbski nacionalni sen, potem je nacionalni ideal poraz.

minimalno število popravkov in zanikanj brez posredovanja redakcije, veliko število stereotipov v besedilih, prevlada ilustracij nad fotografijami, pomanjkanje splošne kulture in zgodovinskih znanj o besedilih, vpeljevanje nove avtoritarnosti in zavračanje opozicije.

Takšen odnos do Kosova in tamkajšnjih Albancev je zagotovo prispeval k skrajno nekritičnemu odnosu do problema in s tem na specifičen način blokiral samo rešitev problema. Aganiju (1989: 119) se zdi, a je bila "kampanja o nasilju in pritiskih, o genocidu in terorju na Kosovu nefunkcionalna in zgrešena. V svojem bistvu namreč nosi »sporočilo o nemogočnosti skupnega življenja z Albanci in pospešuje procese izseljevanja«.

4.4.4 "VELIKA SRBIJA"

4.4.4.1 Zgodovina velikosrbske ideje

V jugoslovanskih vojnah največkrat omenjana zloglasna ideja o "*Srbiji, ki bo velika, ali pa je ne bo*" še zdaleč ni nova, saj se je nekaterim srbskim »mislecem«, ob osamosvojitvi in navdihu v srbski srednjeveški državi, porodila že v devetnajstem stoletju. Prvi takšen dokument so »Načertanije« (1844), ministra za notranje zadeve Kneževine Srbije Ilije Garašanina, po katerem bi »morala Srbija naslediti Turčijo na položaju najpomembnejše balkanske države«. Zato bi se morala tako kot v času Dušana Silnega ozemeljsko močno razširiti in kot pokroviteljica vseh »turških slovanskih narodov« njihova ozemlja združiti⁹⁸ v »zvezo pod vodstvom srbskega kneza« (Grmek, 1993: 44 - 53). Danes največji srbski književnik Vuk Karadžić je na podlagi jezikovnega kriterija⁹⁹ v eseju s pomenljivim imenom »Srbi svi i svuda« (1849) Srbijo videl od »*Trsta do Bojane*« in od »*Slavonije do Bolgarov*« (Grmek, 1993: 27-29). Akademik Nikola Stojanović je še 1902. trdil, da se »Hrvati nahajajo na prehodu med plemenom in narodnostjo in da nimajo upanja, da bodo kdaj tvorili samosvojo narodnost (...), zato morajo sprejeti napredno idejo Srbstva« (Grmek, 1993: 57, 58). Ideolog gibanja Srbski kulturni klub Slobodan Jovanović je zagovarjal idejo, da bi morala biti vsa Jugoslavija z izjemo Slovenije združena v eno administrativno enoto z imenom Srbske dežele z glavnim mestom v Skopju (Žanić, Magaš, 2001: 44). Že pred prvo

⁹⁸ Bosna in Hercegovina, Sandžak, Črna Gora, Makedonija in tudi sever Albanije.

⁹⁹ *Kot osnovo za srbski knjižni jezik je vzel narečje hercegovskih Srbov, v štokavščini in ijekanju zelo podobno hrvaškemu jeziku* (Grmek, 1993: 27, 28).

vojno je ilegalna organizacija »Ujedinjenje ili smrt« z nasiljem želela doseči »narodni ideal: združitev Srbov« (Tartalja, 1928: 36 - 45).

Na začetku druge svetovne vojne na jugoslovanskih tleh je politični svetovalec četniškega voditelja Draže Mihailovića, Stevan Moljević, duhovni oče srbskega etničnega čiščenja, spisal delo z naslovom "Homogena srbska država", čigar temeljna ideja je "vzpostavitev srbske hegemonije na Balkanu". Prvi pogoj zanjo naj bi bila srbska hegemonija v Jugoslaviji, ki ji bomo vcepili naš duh in pečat". Pojem "hegemonije" naj bi pomenil "popolno ločitev Srbov od sosednjih narodov, ki jo lahko dosežemo s ponovnim naseljevanjem in populacijsko izmenjavo" (Magaš, Žanić, 2001: 4, 5). Vodja srbske kolaboracionistične vlade Milan Nedić je želel Srbiji priključiti južno Dalmacijo, Slavonijo in BiH, poveljnik četnikov Draža Mihailović pa je želel ustvariti »veliko Jugoslavijo, z Veliko Srbijo v njej, etnično čisto vseh narodnih manjšin in nesrbskih elementov« (Grmek, 1993: 134 - 141, 144).

Titov ideološko-represivni aparat je po drugi svetovni vojni uspel za skoraj štirideset let idejo Velike Srbije vsaj v javni sferi spraviti v pozabo.

4.4.4.2 Akademija odpre Pandorino skrinjico »starih demonov«

Že 1978. je akademik in pisatelj Dobrica Čosić, kasneje po oceni oporečnika Bogdana Bogdanovića »Miloševićeva siva eminenca in lutkar, ki za kulisami vodi svojega Frankensteina« (Pirjevec, 1995: 386), izjavljal, da »so Srbi vedno dobivali v vojni in izgubljali v miru« (Pirjevec, 1995: 380). Sama po sebi naj bi bila »tragična« že sama esenca srbskega naroda, saj je bil »v štirih vojnah vedno na pravi strani, prelivajoč svojo kri za svobodo drugih južnoslovanskih narodov« (Žanić, Magaš, 2001: 136). Začel se je razvijati mit o »srbskem junaštvu v vojnah, ki ni bilo nikoli nagrajeno z ustanovitvijo srbske nacionalne države, ampak z desrbizirano Jugoslavijo, v kateri je srbski narod moral sprejeti ponižanja, dolgoročno pa ni imel v njej nobenih možnosti za obstoj« (Žanić, Magaš, 2001: 136). Na tem mitu temelji tudi Memorandum SAZU¹⁰⁰, ki je 1986. že postavil konkretne zahteve: »Popolno nacionalno in kulturno celovitost srbskega naroda, neodvisno od pokrajine ali republike, v kateri živi.« (Pirjevec, 1995: 380 – 382)

Zanimivo, da Milošević sam nikoli ni izrecno omenjal »Velike Srbije«, niti v političnem niti teritorialnem smislu, mednarodno skupnost pa je še do konca 1990 uspešno slepil z

---

¹⁰⁰ Čosić je bil eden glavnih piscev dokumenta.

»jugoslovanstvom«¹⁰¹: »Srbija nima teženj po ozemlju drugih republik, ima pa težnje do ozemlja svoje republike« (Milošević, 1989: 264). Še več, idejo o "Veliki Srbiji" je v govoru na sedemnajsti seji CK ZKJ še oktobra 1988 ocenil kot "privlečeno na dnevno svetlobo iz duhovnega naftalina s strani tistih, ki želijo s blokiranjem ustavnih sprememb ohraniti svoje položaje". (Ne)posredni dokazi, ki jih ugotavlja sodišče v Haagu, in njegova politika pa dokazujejo, da je za preslikavo ideje Velike Srbije s papirja v resničnost »vožd« ne le vedel, ampak jo iz ozadja tudi usmerjal.

Tako za Miloševića, ki je v svojih govorih najostreje obsojal albanski teror in nacionalizem, mitingi zaradi »večnacionalne udeležbe niso bili manifestacija srbskega nacionalističnega množičnega gibanja« (Milošević, 1989: 261). Prav tako ni srbski voditelj z ničemer preprečil delovanja skrajnih nacionalističnih političnih strank, gibanj ali politikov znotraj same Srbije, nemoteno pa so se prek Drine in Donave odpravljale tudi vojaške enote.¹⁰² Tudi na objavo Memoranduma praktično ni reagiral; nihče ni bil zamenjan ali odpuščen (Grmek, 1993: 158). Ravno nasprotno, SAZU je do začetka vojne predvsem v *Politiki* redno objavljala svoje prispevke, njeni predstavniki pa v osrednjih intervjujih. Milošević je celo izjavil: »Kar se tiče političnih ambicij SAZU, res ne vidim, zakaj ne bi smela vplivati na politiko v Srbiji.¹⁰³ Kakšna narod in država sta to, ki se sramujeta svoje akademije znanosti!?!« (Grmek, 1993: 158). Manj kot leto kasneje je *Duga* prvič objavila celotno besedilo dokumenta.

4.4.4.3 Jastrebi s peresom in puško

Obstajajo različne interpretacije, katera ozemlja naj bi Velika Srbija obsegala. Maksima »Vsi Srbi v eni državi« naj bi po najbolj radikalnih pojmovanjih zakoličila meje tam, »do koder sežejo srbski grobovi« (Velikonja, 1998: 297) po načelu: »Kjer so Srbi, tam je Srbija.«¹⁰⁴ V Miloševićevem obdobju naj bi nekako obveljala interpretacija, ki jo je prvi predstavil

---

¹⁰¹ Milošević naj bi šele po volilnem uspehu decembra 1990 vsepovsod napovedoval, tudi na internih pogovorih, da Srbi v nobeni državi ne smejo živeti kot »manjšine«; vsepovsod, kjer živijo Srbi, mora biti Srbija, druge narodnosti pa so zelo »dobrodošle« (Meier, 1996: 232).

¹⁰² Milošević je bil po navedbah beograjskega tednika *Vreme* in *NIN-a* (Grmek, 1993: 182) o vseh dogajanjih v BiH zelo dobro obveščen in ga tudi usmerjal, saj je bil vsaj z vodjem bosanskih Srbov Radovanom Karadžićem redno v telefonskih stikih

¹⁰³ Izjava se je Miloševiću kot bumerang vrnila le štiri leta kasneje, ko je SAZU ob prvih vojaških porazih in mednarodnem priznanju Hrvaške zahtevala Miloševićev odstop, kar je izzvalo besno reakcijo enega od vodij socialistov Radoša Smiljkovića: »Člani SAZU nimajo pravice podpisovati zahteve za odstop predsednika republike, saj s tem svojo institucijo postavljajo v položaj, ko v očeh naroda izgublja svoj ugled« (Grmek, 1993: 159).

¹⁰⁴ Eno izmed gesel Srbske demokratske stranke na prvih volitvah na Hrvaškem.

predsednik Srbskega gibanja obnove Vuk Drašković (Magaš, Žanić, 2001: 100, 101). Srbija naj bi obsegala vso ozemlje bivše Jugoslavije z izjemo Slovenije in dela Hrvaške severozahodno od črte Virovitica – Karlovac – Karlobag.¹⁰⁵ O istih mejah so večkrat v tisku spregovorili tudi vodja srbskih radikalcev, »četniški vojvoda« in kasnejši Miloševićev koalicijski partner v vladi Vojislav Šešelj¹⁰⁶, ki je organiziral tudi pošiljanje »prostovoljcev« na bojišča na Hrvaškem in v BiH, zgodovinar Veselin Đuretić, eden vodij Srpske demokratske stranke na Hrvaškem Jovan Opačić, vodja bosanskih Srbov Radovan Karadžić, vodja gibanja narodne obnove Mirko Jović, avtoprevoznik in vojaški poveljnik samooklicane SAO Hercegovine Božidar Vučurević¹⁰⁷ ter mnogi drugi jastrebi s puško ali peresom v roki. Vučurevićeve ambicije so segali do Dubrovnika, katerega padeč v srbske roke naj bi bil le še "vprašanje časa".¹⁰⁸ Pri tem cilj opravičuje vsakršna sredstva: *"Če bo treba, bomo zgradili še lepši in starejši Dubrovnik."*¹⁰⁹ Dubrovnik naj bi bilo po najbolj zvestem Miloševićevem Vojvodincu Mihajlu Kertesu *"glavno mesto velike srbske države od Črne Gore do Neretve"*, na predlog "črnogorske komisije za preimenovanje" pa bi se po novem imenoval *"Nikšič na morju"*.¹¹⁰ Zloglasni vodja paravojaških enot Željko Ražnatović Arkan je 1993 v *Borbi* izjavil, da so *"Zadar, Šibenik, Dubrovnik in Split srbska mesta, ki so jih nasilno naselili katoliki, zato je prišel čas, da jih od tam tudi preženemo"* (Popov, 1996: 151, 152). Velika Srbija naj bi tako segala najmanj do slovenske južne meje, saj lahko *"z ustaško ideologijo Srbi obračunamo le v Zagrebu"*. Za generala in vojnega zločinca Ratka Mladića, ki ga je prav *"ta vojna iz komunista in Jugoslovana prelevila v največjega Srba"*, v istem članku Zagreb ni bil končni cilj: *"Tudi Trst je staro srbsko mesto, ki bo na koncu naše, srbska vojska pa bo tudi to vojno, tako kot predhodni, končala na črti Trst - Dunaj."*

Po mednarodnem priznanju Hrvaške in BiH ter krepitvi njune vojaške moči je bilo upov na srbsko mejo pri Karlovcu vedno manj, zato je moral Milošević začeti pristajati na

---

¹⁰⁵ Tako tajni vojaški načrti kot kasnejše operacije JLA in srbskih enot potrjujejo, da je še vsaj v prvi fazi vojne na Hrvaškem vojaški cilj Srbov bila črta Karlobag – Karlovac - Virovitica. 1990. je v javnost prišel načrt »Bedem 91«, ki je ob »hkratnem državnem udaru v SFRJ in Sovjetski Zvezi predvidel takojšnjo zaščito meja Krajine« (L'Evenement du Jeudi, 4. 7. 1991). Načrt RAM naj bi »z neredi in incidenti izzval medetnične spopade v BiH, ki naj bi z ustanovitvijo petih srbskih avtonomnih območij razpadla, armadne enote pa bi povezale Krajino in Hercegovino ter okupirale hrvaška obmorska mesta« (Grmek, 1993: 199; povzeto po Oslobođenje, 2. 10. 1991; Z. Odić). Dejansko so že v naslednjih mesecih po BiH nastale srbske paratvorbe Bosanska Krajina, Semberija, Romanija in Vzhodna Hercegovina.

¹⁰⁶ Avtor mnogih hujskaških izjav npr. »Hrvaške bo toliko, kolikor se jo vidi s stolpa zagrebske katedrale (Grmek, 1993: 201).

¹⁰⁷ »Preganjali jih bomo vse do Zagreba!« (Grmek, 1993: 210)

¹⁰⁸ Borba, 5-6. oktober 1991.

¹⁰⁹ Vreme, 16. december 1991.

¹¹⁰ Vreme, 13. september 1993.

kompromise. V začetku decembra 1991 je dejal, da “*verjame v soobstoj Srbov in Muslimanov v Bosni in Hercegovini*” (Magaš, Žanić, 2001: 92), izvzetje Hrvatov iz »soobstoja v BiH« pa so mnogi, vključno s hrvaškim predsednikom Tuđmanom, razumeli kot zeleno luč Hrvaški za priključitev Hercegovine.¹¹¹

Ko je *de iure* samostojno zaživela tudi Makedonija, ko je Milošević po osebnem sporu z vodjem Srbske Krajine Milanom Babićem¹¹² pod diktatom ZDA na etnični šahovnici moral žrtvovati Srbe na Hrvaškem za 49 odstotkov ozemlja BiH v Daytonu in predvsem, ko je *de facto* samostojnost z NATO-vo pomočjo dobilo »sveto« Kosovo, je postalo jasno, da bo Velika Srbija tudi dobrih stopetdeset let po njenem uradnem rojstvu na papirju tam tudi ostala.

4.5 VODITELJEV AFIRMATIVNI ODNOS DO PRETEKLOSTI

Kljub temu, da se veliki voditelji pogosto skušajo distancirati od preteklosti, še vedno do nje gojijo nek afirmativni odnos. V nasprotju z nekaterimi drugimi sodobnimi miti vodje Miloševićeva vezanost na preteklost in zgodovino ni bila vizualno reprezentirana z atributi arhaičnosti, upodabljanjem v svetlečih uniformah in srednjeveških pozah¹¹³ ter povratkom v tradicijo. »Vožd« je v svojih sivih oblekah z rdečo kravato dajal videz »strokovnjaka«, prav tako pa si nikoli ni utrjeval karizme z navezavama na šport¹¹⁴ in tehniko.

Vez sedanjosti s preteklostjo je vidna predvsem iz njegovih govorov na začetku svojega vladanja: »*Oborožena borba, kot je bila naša med 1941 in 1945 (...), je le prvi del revolucije. Drugi, ki traja dlje, se zdi le na prvi pogled lažji; treba bo mnogo vedenja, sposobnosti in vztrajnosti, da bomo lahko ustvarili ekonomsko, politično in kulturno razvito, svobodno in pravično družbo.*« (Milošević, 1989: 99); »*Že več kot pol stoletja ti streli¹¹⁵ odmevajo v nas, ki neprekinjeno občudujemo junaštvo njegovega srca.*«. Sodeč po govoru s proslave obletnice kosovske bitke na Gazimestanu naj bi se tako Srbi po »*šeststo letih znova vrnili na Kosovo*«. Čeprav je v intervjuju za revijo *NIN* junija 1988 priznal, da na “*zgodovinska vprašanja ne more dajati kompetentnih odgovorov, ker ni niti zgodovinar niti znanstvenik*”, je skoraj preroška izjava iz intervjuja za *Večernje novosti* pol leta kasneje: “*Srbi niso nikoli nikogar*

---

¹¹¹ Tuđman je izjavo komentiral, da “*se je z voljo do sprememb meja moč izogniti vojni.(...) in da »lahko dosežemo še ugodnejši sporazum kot 1939«.* (Žanaš, Magić, 2001: 32)

¹¹² »Milošević ga je večkrat imenoval budala (bedak),« je po operaciji Nevihta izjavil krajinski general Milisav Sekulić.

¹¹³ Zunanji blišč je bil veliko bolj izrazit pri hrvaškemu predsedniku Franju Tuđmanu.

¹¹⁴ Ravno nasprotno, po pričevanju njegovih sošolcev iz osnovne šole športa, celo nogometa, ni maral.

¹¹⁵ ...ki so končali življenje narodnih herojev Miše Pantića in Žikice Jovanovića; Milošević je govoril na odkritju njunega spomenika.

osvajali ali tlačili, so pa dolgo imeli nagnjenje k prenašanju krivic. Na srečo jih to nagnjenje zdaj zapušča. Srbski narod si ne bo več dopustil, da bo zaseden in tlačен, zato se nekaterim zdi, da je agresiven, primitiven in nevaren.”

Večkrat je poudaril navezavo na Titovo pot in mit o junaški srbski zgodovini: *»Vsi 'teoretiki', ki Srbe identificirajo z balkanizmom in primitivizmom imajo kompleks zaradi naroda, ki je velik in pogumen, ima junaško zgodovino in nedvomljivo zgodovinsko perspektivo. Ravno ta kompleks pa dejansko izraža primitivizem in podrejenost, saj ni zasnovan na izkustvu.»¹¹⁶*

4.6 NAVEZAVA NA EPOHALNE, VELIKE STRATEŠKE PROJEKTE V DRUŽBI

Pomemben dejavnik mita vodje je tudi vzpodbujanje nestrpnega pričakovanja uresničitve dolgoročnih ciljev, ki jih bo država na čelu z vodjo, edinim sposobnim za njihovo izpolnitev¹¹⁷ dosegla po dolgem in težavnem obdobju *“prehoda”*. Bistveno je njihovo uresničevanje, ne uresničitve; tudi Miloševićeve vladanje ni bilo nič drugačno. *“Mislím, da je to čas, v katerem moramo, in tudi zmoremo, zbrati dele tega razpadlega jugoslovanskega srca, poguma, pameti in tudi trme, da se upremo malomeščanskemu duhu, neslogi in revščini. Ko bomo to naredili skupaj in vsi, potem - tako nas uči zgodovina - se bo to tudi uresničilo,”* (Milošević, 1989: 7) je *“voždova”* misel iz predgovora zbirke njegovih govorov.

4.6.1 NEOMEJENE ORGANIZACIJSKE IN DUHOVNE SPOSOBNOSTI VODJE KOT POGOJ ZA URESNIČEVANJE¹¹⁸ PROJEKTOV

Voditelj naj bi v javnosti izpostavljaj različne funkcije, ki jih obvlada. Pri Miloševiću so se ob njegovem prihodu na oblast in kasnejšem vladanju njemu podrejeni mediji neprestano poudarjali mladost, deloholičnost, poštenje, odločnost, strokovno podkovanost, svetovljanskost in tudi zunanji zgled.

---

¹¹⁶ isti intervju.

¹¹⁷ V poglavju sem se nekaj prostora namenil opisu reform, ki se jih je Milošević lotil, vseeno pa sem osredotočil predvsem na pisanje srbskega tiska o *»kompetentnemu vodji«*. Menim, da prav tu vloga tiska v Srbiji pri gradnji Miloševićevega kulta pride najbolj do izraza.

¹¹⁸ Gre za sijajen primer mitologije prehoda, nikoli končanega prehajanja na boljše (Velikonja, 1996: 69 - 87)

4.6.1.1 Strokovnjak, domoljub, lepotec in »čovjek od akcije«

Nasploh se je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja Milošević prikazoval, v skladu s podobo sodobnega voditelja, navezanega na znanost, kot eden od mlajših, deloma gospodarsko mislečih,¹¹⁹ deloma političnih menedžerjev, ki so bili po mnenju mnogih zahodnih diplomatov v Beogradu pravi ljudje, ki bi bili lahko modernizirali Jugoslavijo (Meier, 1996: 63). Dotedanji predsednik partije, sorazmerno zmerni Ivan Stambolić, ki je moral po načelu rotacije maja 1986 na partijskem kongresu srbskih komunistov odstopiti s položaja, je Miloševića priporočil srbskemu centralnemu komiteju z besedami, da potrebujejo ljudi, *“ki znajo organizirati in izvajati akcije, ne pa imeti dolgih govorov”*¹²⁰. *“Vaše (...) govore odlikuje kratka, jasna, lapidarna beseda,”* mu v 1989 v intervjuju laska glavni in odgovorni urednik *Večernjih novosti* Radislav Rado Brajović (Milošević, 1989: 312). Avtor gospodarskega dela Memoranduma Kosta Mihailović je zanj nekoč dejal, da *“ima razvit kritični način mišljenja, ne uporablja pa odvečnih fraz, floskul ali tujk”*. *“S svojimi govori je v mnogih ljudeh prebudil željo po borbi in uspavano domoljubje,”* je bila nad *“voždom”* navdušena Desanka Maksimović. *“On s svojo dušo želi, da našega naroda ne bodo peljali žejnega čez vodo”*¹²¹.

V zgoraj omenjenem intervjuju je Milošević razložil, da *“kdor ni pošten v osebnem življenju in poklicu, tudi v politiki ne more biti in obratno”*: *“Le stabilne osebnosti so lahko tudi v politiki poštene, kot so bile prej. Osebnostno verjamem, da prihajamo v čase, ko lahko v politiki uspejo le takšni ljudje.”* Na poti v lepšo prihodnost je nujna odločnost, ki jo drugi politiki, še stare okorele komunistične retorične šole, takrat niso znali pokazati. Še več, *“najprej so peli žalostinke, sčasoma pa zapadli v defetizem, ki ga v svojem političnem delovanju ne zmorejo preseči”*. Sam se je *“s tem defetizmom spoprijel že na začetku svojega dela v vodstvu srbskih komunistov”* (Milošević, 1989: 226).

“Sloba” je človek, ki *“dela tudi po dvajset ur dnevno tudi ob sobotah in nedeljah”* (Velikonja, 1998: 296). Svoje delo v banki je imel rad in ga še nekaj let po prihodu na oblast zaradi njegove *“resnosti, odgovornosti, učinkovitosti in korektnosti v komuniciranju”* pogreša (Milošević, 1989: 239). Tuje diplomate je navduševal z brezhibno angleščino, razumevanjem,

¹¹⁹ Po diplomi beograjske pravne fakultete je bil gospodarski svetovalec beograjskega župana, nato direktor podjetja Tehnogas in do 1983 še predsednik Beograjske banke.

¹²⁰ Politika, 27. februar 1986.

¹²¹ Mihailović in Maksimovićeva sta svoja »opazanja« opisala na hrbtni strani platnic Miloševićeve knjige.

kajenjem dragih cigar in njihovem kombiniranju z izbranim viskijem.¹²² Po tej mitski logiki je močan, lep, odločen, človek novega, združitelj, zaščitnik in odrešenik, brat, oče in mati... Po Pirjevcu (1995: 272) je njegov krog poudarjal tudi "lepoto" novega vodje iz "mladega vala", ki je zamenjal generacijo pred drugo svetovno vojno rojenih politikov. Na vrhuncu politične moči, 1989. leta, je bil v Srbiji izbran za "moškega leta". O njegovem zunanem zgledu govorijo celo verzi: "(...) *Pred tvojom će ljepotom proljeće / da sakrije Sunce i cvijeće*" (pred tvojo lepoto bo poletje skrilo Sonce in cvetje) (Čolović, 1994a: 23).

Srbski tisk je v tem obdobju tekmoval v objavljanju voditelju najbolj slavospevnih izjav. „*Ne morem obsojati človeka, ki je nedavno prišel v politiko in zahvaljujoč čustvenemu nastopu na Kosovu pridobil simpatije ljudskih množic.(...) Tedaj sem prvič v življenju videl jugoslovanskega politika, ki je prebledi in mu drhti glas; torej se ta človek resnično čustveno prazni med svojim delom in si tako zasluži svojo plačo,*” je izjavil režiser Emir Kusturica v *Dugi*.¹²³ V isti reviji¹²⁴ se Biljana Plavšić spominja: “*Srbi tukaj smo ga takoj spontano vzljubili, kasneje pa smo se vanj zaljubili.(...) Ne morem vam opisati, kako smo ga ljubili. Bali smo se, da bi se mu zgodilo kaj groznega. Ko smo se pogovarjali med sabo, smo si rekli: ‘Molimo k Bogu, da se mu nič ne zgodi!’ Za njegovo zdravje in Boga, da ga zaščiti, smo prižigali sveče.*“

»Voždu« so pripisovali tudi preroške sposobnosti, saj naj bi bil miselno daleč pred vsemi. »*Ko so nam čreva raztresli po Kosovu in Metohiji ter se posmehovali nad tem vseljudskim trpljenjem (...), je bilo Srbom vsega zadosti. Tako, kot je rekel Slobodan Milošević: ‘Ponižali so ponosen narod’. Hvala Miloševiću, ker je to med prvimi sprevidel,*« je v intervjuju novinarju *Duge*¹²⁵ odgovarjal avtor knjige „Od Kosova do Jadovna“ Atanasije Jevtić. O tem, komu gre pripisati zasluge za »izboljšanje stanja« v Srbiji, z razglasom v *Politiki*¹²⁶ ni dvomila tudi Srbska akademija znanosti in umetnosti (SAZU). »*Srbija si je zahvaljujoč enotnosti in boju svojega naroda, drznimi in poštenimi stališči ter enotnosti partijskega in državnega vodstva s Slobodanom Miloševićem na čelu, spet priborila svojo suverenost, državnost, enotnost in postala enakopravna članica naše (...) večnacionalne skupnosti. Akademija je trud in program novega srbskega vodstva podpirala in ga še danes podpira.*«

---

¹²² Ameriškemu mirovnemu posredniku Richardu Holbrooku je nekoč svetovljansko priznal, da »obožuje zrak v New Yorku«.

¹²³ št. 391.

¹²⁴ št. 473.

¹²⁵ št. 403.

¹²⁶ 26. maj 1989.

4.6.1.2 „Čudežno“ otroštvo

Ena pomembnejših značilnosti sodobnega mita o voditelju je njegovo zatiranje in mučenje že v ranem otroštvu in kasnejša »samorešitev« iz »pekla«. Milošević, rojen 1941. v Požarevcu, je skupaj s starejšim bratom Borom¹²⁷ odrasel ob materi samohranilki Stanislavi,¹²⁸ ki naj bi kljub težkemu gmotnemu položaju¹²⁹ in mnogim družbenim dolžnostim, kakršne so posebej v letih po vojni imeli mnogi javni delavci Komunistične partije Jugoslavije, poizkušala svoje otroke vzgojiti v duhu humanih in naprednih vrednot. V tem smislu je bila, če gre verjeti Miloševićevem življenjepisu priloženem zbirki njegovih govorov, tudi sama vzoren zgled. (Milošević, 1989: 345). Oba Miloševićeva starša sta naredila samomor - Svetozar Milošević se je po samomoru enega svojih učencev zaradi slabe ocene pri njegovem predmetu 1962. ustrelil s pištolo v glavo, Stanislava Milošević pa se je obesila 1974. Prav tako je sam sebi življenje odvzel njen brat in Slobodanov stric, general Milisav Koljenšić. Slobodan se očetovega pogreba zaradi ekskurzije v Rusijo ni udeležil, prav tako pa ga je po ločitvi manj obiskoval kot brat Bora.

Tudi na gimnaziji v rodnem Požarevcu in Pravni fakulteti (PF) v Beogradu je bil najstnik Slobodan "družbeno zelo aktiven". Bil je glavni urednik gimnazijskega časopisa, sekretar Fakultetnega komiteja Zveze komunistov na PF v Beogradu, podpredsednik Študentske organizacije Beograjske univerze in sekretar Univerzitetnega komiteja Zveze komunistov pri isti univerzi (Milošević, 1989: 345).

4.6.1.3 Prizemljena mitska podoba vodje – človeka iz ljudstva

Sodobni voditelj ni nekdo, ki izstopa, ampak povprečnež. Ni več absolutna avtoriteta ("nad nami"), ampak eden izmed nas. Na eni strani ga obdaja sijaj, po drugi strani pa je prvi med enakimi, zao goji dvojni imidž v stilu: "Poglejte me, prav takšen sem kot vi!" Sodobni voditelj je razcepljen – enak je z drugimi in obenem boljši, o čemer se Milošević izpoveduje v intervjuju *Večernjim novostim*:

---

¹²⁷ Bora se je za razliko od svojega brata vseskozi opredeljeval za Črnogorca, kar sta oba njuna starša dejansko bila. Bil je eden izmed Titovih svetovalcev, mu pisal govore, ga spremljal na obiskih v tujini in bil med drugim tudi veleposlanik SFRJ v Alžiriji.

¹²⁸ Oče Svetozar Milošević je družino zapustil takoj po drugi svetovni vojni, med drugim tudi zaradi soprogine fanatične predanosti komunistični partiji in ideologiji.

¹²⁹ Družino je preživljala le mati s svojo učiteljsko plačo.

Vprašanje: „Ali zaradi težkega zgodovinskega trenutka, v katerem ste prvi človek srbske ZK, čutite breme zgodovinske odgovornosti?“

Milošević: „Delam vse kar lahko, da pripomorem k pozitivnim premikom v Srbiji in naši družbi nasploh. Večina mojih tovarišev počne isto. Prepričan sem, da bo naslednja generacija mladih ljudi, izobraženih in mogoče pogumnejših, naredila veliko več.“ (Milošević, 1989: 226)

“Vožd” naj bi zaradi vseh svojih lastnosti med svojim ljudstvom užival brezmejno zaupanje. Na trenutke naj bi celo komaj prenašal pritisk, ki naj bi ga imel nosilec statusa “izvoljenega”. “Včasih me moti, ko v to zaupanje spada tudi pretirana skrb povsem dobronamernih ljudi zame. S svojimi skrbmi včasih celo vznemirjajo mojo družino in mene samega ter tako povzročajo več škode kot koristi,” je “samokritično” izjavil v zgoraj omenjenem intervjuju.

“Vožd” naj bi bil že po naravi od rane mladosti zelo ljubeč in topel človek. O mladostni ljubezni s kasnejšo ženo in “eminenco iz ozadja” Miro Marković, vrstniki naj bi ju celo klicali Romeo in Julija, so *Večernje novosti* zapisale spomine njune nekdanje sosede: “Vedno sta se dobivala v Jug Bogdanovi ulici. Njega so klicali *Coba*, njo pa *Baca*. Še zdaj jo vidim, kako v širokem plašču in hlačah na zvonec teče proti njemu, on pa jo čaka z nasmehom”. Vse njegove ”kvalitete” so razlog za pohvalno oceno prvega predsednika ZR Jugoslavije in akademika Dobrice Čosića v *Borbi*¹³⁰ : »Slobodan Milošević je najpopularnejša osebnost in najpomembnejši politik, kar so jih imeli Srbi v 20. stoletju«

4.6.2 REFORME

Sam je večkrat dejal, “da lahko jugoslovanska družba najde izhod iz faze stagnacije le ob določenih pogojih” (Milošević, 1989: 307). Najpomembnejši izmed njih so reforme, ob katerih uresničevanju naj bi “vsi složno zavihali rokave”. Sklope reform je razdelil na medsebojno soodvisne “kadrovske” in “družbene” spremembe, ki jih je Milošević razdelil na gospodarske, politične in kulturne.

---

¹³⁰ 7. 9. 1989

4.6.2.1 Kadrovska reforma

Prva iz sklopa reform je rodila zloglasen pojem “antibirokratska revolucija”, ki je zaznamoval prvo obdobje Miloševićevega vladanja. “Vožd” je prvič “antibirokratsko revolucijo” javno omenil novembra 1988 na konferenci Zveze komunistov Srbije. Njeno temeljno poslanstvo je bila odprava birokracije, “ki se je razpasla do točke, ko onemogoča vsakršen ekonomski in kulturni razvoj”. “Velika kadrovska obnova”¹³¹ bi se morala “začeti na vrhu, zajeti pa bi morala vso družbo”, saj neskončno število uslužbencev in institucij nima nikakršne družbene funkcije!” Nova oblast naj bi začela tudi preganjati vse oblike korupcije, saj “ne bo dovolila več večerij in glasbe na državne ali partijske stroške” (Milošević, 1989: 228 - 230, 307). “Antibirokratska revolucija” naj bi bila torej “demokratska preobrazba družbe (...), nujna za njen obstanek”.

Nekakšna mitologija “birokratov” (“foteljašev”), krivcev za slab gospodarski in politični položaj Srbije, ki je v začetku 1989 prevladovala v srbskem tisku, je bila v resnici le stigma za vse Miloševićeve politične nasprotnike. Dizdarević (1999: 172 - 176) je takrat »v *Politiki opazil neverjeten porast števila člankov, ki so na vse načine blatili vojvodinsko vodstvo*«. Po z mitingi izsiljenim padcem vojvodinskega vodstva, v katerem so poleg “birokratov” sedeli še “avtonomaši”, je Milošević dotedaj še avtonomno pokrajino postavil kot primer “odprave birokratsko-velikaškega obroča v zadnjem trenutku, saj si je vse manjši krog posameznikov prisvajal vso ekonomsko in politično moč” (Milošević, 1989: 307). S podobno metodo so njemu podrejena vodstva dobili tudi prebivalci Črne gore in Kosova.

4.6.2.2 Gospodarske spremembe

Gospodarske spremembe bi po Miloševićevem načrtu morale zagotoviti “večjo produktivnost dela” in “višji standard”. Srbsko vodstvo z Miloševićem na čelu je zato zahtevalo centralizacijo jugoslovanskega trga. Rodil se je mit o “gospodarski integraciji države”,¹³² ki so ga institucionalizirala srbska ustavna dopolnila. Srbija se je z njimi dejansko odločila ne slediti evropskim gospodarskim trendom ob razpadu vzhodnega bloka in odpirati vrat tujemu kapitalu. Tista, ki so govorila o tržnem gospodarstvu, so bila zastrta za celo vrsto norm in

---

¹³¹ Njenega podrobnejšega strateškega načrta Milošević nikoli ni javno predstavil.

¹³² Takšno pojmovanje se je ujemalo z znano mislijo takratnega premierja SFRJ Anteja Markovića: »Lokomotiva ne sme voziti hitreje od najpočasnejšega vagona (Pirjevec, 1995: 400).

predpisov (Pirjevec, 1995: 391), prednost nad zasebno pa je še vedno imela državna lastnina. Ob očitni centralizaciji gospodarstva, zaradi katere sta se iz SFRJ najrazvitejši republiki Slovenija in Hrvaška dokončno odločili zbežati, je Milošević še vedno združeval nezdržljivo, da je bistvo njegove gospodarske reforme *“tržna logika, ki bo okrepila tako položaj gospodarskih subjektov v družbi kot tudi realno materialno osnovo za razvoj samoupravljanja”* (Milošević, 1989: 238).

Zanimivo je, da si je Milošević še v začetku 1989. *“Srbijo v prihodnosti zamišljal kot državo z deset tisoč dolarjev velikim brutodružbenim proizvodom (BDP) na prebivalca”* (Milošević, 1989: 316), njegove dejanske poteze pa so Srbijo vsak dan bolj oddaljevale od države blaginje in ciljev reforme. *“Združeno jugoslovansko tržišče”* je srbski politični vrh na čelu z *“voždom”* sam razbil decembra 1989 z razglasitvijo ekonomske blokade slovenskega blaga kot povračilni ukrep Sloveniji za prepoved *“mitinga resnice”* v Ljubljani. Stagflacija, premosorazmerno naraščanje inflacije in brezposelnosti, se je v Miloševićevem obdobju strmo povečevala, edini pravi protiinflacijski program v Jugoslaviji, ki ga je na zvezni ravni skušal uveljaviti Ante Marković, pa je prav tako sesula ravno Srbija z vdorom v monetarni sistem. Milošević prav tako ni uspel *“odpraviti administrativne blokade podjetij”*, *“zvišal njihove produktivnosti”*, *“zvišati standarda”* (Milošević, 1989: 240) in *“zaustaviti socialnega razslojevanja”*, kot je obljubljal (Milošević, 1989: 206). V resnici je propad SFRJ zmanjšal realno vrednost plač in kupno moč veliki večini Srbov, obenem pa so s sumljivimi privatizacijami in z vojnim dobičkarstvom nastale elite novih bogatašev; ogromno velikih podjetij je odšlo v stečaj že pred začetkom jugoslovanskih vojn, dokončno pa je bilo vseh iluzij o *“višjem standardu”* v Srbiji za nekaj let konec z uvedbo mednarodnih sankcij, čeprav je Milošević še 1988 izjavil, da si *“nihče razumen ne bo dovolil ostati izven orbite evropskega ekonomskega povezovanja”* (Milošević, 1989: 202).

Milošević se je, po Pirjevcu *»nesposoben izdelati konkretni načrt gospodarske ozdravitve«* Srbije (Pirjevec, 1995: 398), zaradi slabšanja gospodarskega položaja ponesrečenih poizkusov njegovega izboljšanja¹³³ moral s pomočjo tiska zaigrati na nacionalistične strune.

---

¹³³ Neuspel projekt razpisa javnega posojila, brezglavo tiskanje denarja, vdor v zvezni monetarni sistem, ekonomska blokada Slovenije itd.

4.6.2.3 Politične in kulturne spremembe

Država bi v Miloševićevi "viziji" morala biti moderna, učinkovita, socialistična, kompetentna in demokratična, zato bi bilo treba *"redefinirati tudi sam program Zveze komunistov, zmanjšati strokovni aparat in deprofesionalizirati funkcije"*: *"Ukiniti je treba odvečne predpise, aktivnosti, službe in institucije, a ne na škodo ljudi, ki delajo v njih in za to najmanj krivi."* (Milošević, 1989: 208). Zaradi konstruiranja Srbije kot Republike naj bi bile nujne ustavne spremembe, ker *"Srbija kot republika z najdaljšo državno tradicijo med jugoslovanskimi narodi, edina na svojem ozemlju nima osnovnih državniških pooblastil"* (1989: 232).

Zadnji sklop v družbeni reformi bi moral po Miloševićevem mnenju omogočiti *"pogoje za nemoten razvoj znanosti, izobraževanja in umetnosti, ki bi vsi morali spremljati in tudi pripomoči k humanem in naprednem razvoju naše družbe in sodobnega sveta nasploh"*. Več sredstev za te dejavnosti naj bi dobili z zmanjšanjem oblastnega aparata in z *"deprofesionalizacijo mnogih družbeno-političnih položajev"*, saj se *"srbsko zdravstvo in visokošolsko izobraževanje, ključni področji družbenega življenja, glede na proračun lahko primerjata kvečjemu z nerazvitimi državami"*: *"Delavci nočejo živeti v državi, v kateri se ne morejo zdraviti, kupovati cenovno dostopnih knjig, šolati otrok, kjer se ne razvija znanost, v gledališčih odpada omet in razpadajo avtobusi."* (Milošević, 1989: 208)

4.7 NAVEZAVA NA OBSTOJEČO RELIGIJSKO TRADICIJO, STRUKTURO IN DINAMIKO

Ena najpomembnejših značilnosti sodobnega mita o voditelju je njegova navezava na religijo. Vodja predstavlja božjega miljenca, svečenika ali celo boga, od koder naj bi njegova oblast izhajala (Velikonja, 1996: 35 – 37). Pri vzponu in podpiranju "vožda", čigar oče je končal beograjsko teološko fakulteto, a nikoli ni postal duhovnik, je v njegovih srečnejših časih veliko vlogo imela tudi prevladujoča verska skupnost v Srbiji, Srbska pravoslavna cerkev (SPC), ki se je v osemdesetih letih s štirideset let trajajočega obrobja vrnila na politično sceno (Radić, 1996: 267).

4.7.1 SIMBIOZA VODJE IN CERKVE

Sožitje je bilo obojestransko - vodstvo SPC si je z Miloševićem delilo skupna stališča, predvsem maksimo o "vseh Srbih, ki morajo živeti v eni državi", zato mu je kot novemu "odrešeniku" predalo prestol nepremagljivega voditelja in "edinega" zastopnika avtentičnih interesov srbskega naroda po vsej Jugoslaviji (Velikonja, 1998: 290), Milošević pa je svojo religiozno dokazano "posvečenost" kazal ob vsakem trenutku. Ob proslavi na Gazimestanu je v "zibelki srbstva" govoril o Srbiji kot branilki evropske kulture in vere pred prodirajočim islamom, v ozadju pa so druga ob drugi stale slike Kristusa, kneza Lazarja (razglašenega za svetnika) in Miloševića. "Voždove" slike so se prodajale na stojnicah pred mnogimi pravoslavni cerkvami v Jugoslaviji (Jović, 1996: 44). SPC se nikoli ni javno distancirala od zlorab verskih simbolov v vojaške namene, političnega mobiliziranja množic okoli verskih idej in motivov ter »verskih« izjav vojnih zločincev (Velikonja, 1999a: 97).

SPC se ni zadovoljila le z ikonografsko stransko vlogo, ampak se je v politiko tudi aktivno vključevala. Proslava na Gazimestanu je tako poleg "posvetnega" imela še svoj "cerkveni" del, ki so ga vodili zahodnoevropski škof Lavrentij in patriarh German z vsemi nadškofi, pridigali pa so še nadškofi Vladislav, Pavle in Simeon (Velikonja, 1998: 292). V času evforije ob šeststoletnici bitke so o nebeškosti Srbov in podobnih mitih pisali in govorili mnogi srbski teologi in cerkveni dostojanstveniki. Ob sprejetju nove ustave je Miloševiću med prvimi čestital prav patriarh SPC (Pirjevec, 1995: 395). V Beogradu so po več kot polstoletni gradnji posvetili nov hram sv. Save, utemeljitelja srbske cerkve in kulture, ki so ga s ponosom razglasili za največjega v vsem pravoslavnem svetu.

SPC je podpihovala tudi vojne strasti in sovraštva ter s tem »voždu« pomagala pri mobilizaciji množic. Patriarh Pavle je na Veliko noč 1991. »vso leto posvetil spominu in oživljanju trpljenja srbskega naroda in njegove cerkve v zadnjih petdesetih letih«, saj je »zločin pozabiti zločin«. »Tudi danes se, petdeset let po 700.000 žrtvah v taborišču v Jasenovcu,¹³⁴ na istem mestu dogajajo iste stvari z istimi storilci.« (Grmek, 1993: 184, 185) Pavlov predhodnik Jovan je v skupni izjavi po srečanju z Miloševićem leto prej ugotovil, »da manifestacije antikomunistične opozicije postavljajo pod vprašaj enotnost srbskega naroda in napadajo njegovo dostojanstvo«. Obstajajo celo primeri, ko so posvečeni možje odkrito pozivali k pokolom ali v njih celo sodelovali. Pravoslavni episkop Slavonije Lukijan je razglašal, da »moramo čimprej osvoboditi Vukovar, ker bo naše novo upravno, kulturno in

---

¹³⁴ Številka je po nepristranskih ocenah močno pretirana.

duhovno središče, v čiščenju pa moramo sodelovati vsi«. Srbski menih Filaret se je pred kamerami kazal celo s strojnico in trdil, »da mu je žal, ker ne obstaja še več Šešljev in Arkanov, pravih srbskih vitezov« (Grmek, 1993: 187).

4.7.2 SRBSKI CERKVENI TISK IN MILOŠEVIĆEV KULT VODJE

SPC je v prvih letih Miloševićeve vladavine prek svojih časopisov krepko pripomogla k povzdigovanju »reševalca kosovskega problema«, njihova podpora pa je začela usihati šele v drugi polovici 1990. Uredništvo *Glasa crkve*, glasila šabačko-valjevske eparhije, se je že v prvi številki 1989 odločilo, da "*srbskim voditeljem brez zadržkov verjame*", ob Vidovdanu istega leta pa so izdali tudi svoj "predlog srbskega cerkvenonacionalnega programa". Uradno glasilo Srbske patriarhije *Pravoslavlje*¹³⁵ še junija 1990 piše o "*sestanku med prvim človekom nove Srbije in člani Svete Arhijerejske Sinode kot koncu težkega in neprijetnega obdobja za SPC*".

Ob prelomu desetletja je med Miloševićem in SPC že prišlo do razkola zaradi razlik v ciljih; na Gazimestanu Milošević tako ni prisostvoval cerkvenemu delu proslave v samostanu Gračanica. SPC je bila razočarana, ker ni bila pripuščena k oblasti, obenem pa ni dosegla svojih programskih ciljev, ki naj bi ju »vožd« obljubil: uvedbo verouka v šole in priznanje Božiča kot državnega praznika. Milošević, ki ga je Patriarh Pavle novembra 1991 v *Pravoslavlju*¹³⁶ pozval, naj "*ne dovoli za narod najbolj tragične rešitve srbskega vprašanja*", pravic in privilegijev, ki naj bi jih ponujal, ni izpolnil. Uradni politiki SPC so sledili tudi njeni mediji, hkrati pa je SPC sčasoma prenehala "gostovati" na straneh *Politike*. Avgusta 1990 je SPC bila vsaj omenjena v 71 člankih, tri mesece kasneje le še v petnajstih. Pozornost *Politike* se je do 1991. preselila na ogroženost SPC izven Srbije in skrb srbskih oblasti za obnovo in zaščito cerkva in samostanov (Radić, 1996: 286).

Srbskemu vodstvu je SPC priznavala, da je v zadnjih letih uvedlo velike spremembe v pojmovanje in vrednotenje cerkvene tradicije med srbskimi državnimi strukturami, a *Pravoslavlje*¹³⁷ je že 1990. zahtevalo "*temeljito revizijo državne politike do cerkve*". Cerkveni krogi so bili razočarani, ker "*nova komunistična oblast*", ki naj bi "*znala pravilno izkoristiti veliko narodovo demokratično energijo*", ni upravičila pričakovanj (Radić, 1996: 285). Največja zabloda in razočaranje za Srbe naj bi bil ravno prej tako hvaljeni Milošević, od

---

¹³⁵ št. 559.

¹³⁶ št. 592.

¹³⁷ št. 555.

katerega je SPC pričakovala veliko, saj se ji je »zdelo, da izraža srbske interese«. ¹³⁸ Ker ni zanj naredil ničesar, kar se je od njega pričakovalo, je SPC začela spoznavati, da jo je čez vodo peljal žejno. To je začel »ugotavljati« tudi cerkveni tisk. Konec 1990. je bilo idile konec: *Pravoslavljje* ¹³⁹ piše o "zahvaljujoč srbskemu vodstvu že dolgo ne tako onesnaženi atmosferi v Srbiji", Jevtić pa je Miloševića ocenil kot "neprenašajoče arogantnega" in ga ob študentskih demonstracijah v *Glasu crkve* ¹⁴⁰ obtožil "terorja nad srbskimi otroki".

SPC je pred volitvami 1992 pozvala k "neglasovanju za komuniste" in odkrito podprla Srbsko gibanje obnove. Njen tisk je velikosrbskim razpravam Vuka Draškovića namenjal ogromno prostora (Radić, 1996: 286), Patriarh Pavle pa je v *Pravoslavljju* ¹⁴¹ zanikal v Politiki objavljeno vest, da je Miloševiću čestital ob zmagi na volitvah. SPC je začela z začetkom jugoslovanskih vojn vse bolj goreče "opozarjati" na položaj "novomučenikov", ogroženih Srbov v drugih republikah ¹⁴², svoje upe za izpolnitev cilja, "združenih srbskih držav" ¹⁴³, pa so polagali v Arkanove paravojaške enote (Radić, 1996: 292, 293). SPC je še naprej prek svojih časnikov razpihovala sovraštva. Vrhunec hujskaštva je bil komentar urednika *Pravoslavlja* Dragana Terzića z mislijo, da "Srbi v BiH ne bodo živeli v džamahiriji podobni Libiji (...), kjer bi bili sužnji tako kot kristjani v drugih islamskih državah" (Radić, 1996: 294). ¹⁴⁴

Iz pisanja srbskega cerkvenega tiska ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja si lahko ustvarimo sliko o spremenljivi naravi odnosov med SPC in Miloševićem. Prvotno zavezništvo, ki je temeljilo na obojestranskih legitimacijskih interesih, je zamenjalo cerkveno razočaranje nad Miloševićevim pragmatizmom. SPC je v začetku devetdesetih let tako začela podpirati radikalnejšo nacionalistično opozicijo, njen tisk pa je postal eden najpomembnejših vojnih hujskačev.

---

¹³⁸ *Pravoslavljje*, št. 539.

¹³⁹ št. 567.

¹⁴⁰ 1991, št. 2.

¹⁴¹ št. 572.

¹⁴² V *Pravoslavljju* sta se pojavila feljton o trpljenju Srbov v NDH in nova rubrika "Novice z bojišča".

¹⁴³ Trditev metropolita Amfilohija (Radić, 1996: 292).

¹⁴⁴ Prav zaradi objavljanja najradikalnejših stališč v svojem uradnem tisku in mobiliziranja že v izhodišču homogenega bralstva je SPC po mojem mnenju ena najodgovornejših institucij, (ne)posredno odgovornih za kasnejše vojne zločine.

ZAKLJUČEK

»Državlјanska vojna na tleh nekdanje Jugoslavije ima tri vzroke – poleg avtoritarnih politikov in postkomunističnega človeka še nadzorovane medije z napadalno vojno propagando.«

Mikloš Biro (1994: 38)

Že večina med danes priznanimi štirimi »očeti« komunikologije kot moderne znanosti je vedela, da prek medijev posredovano sporočilo ni le »kos opeke«, ki pade v sprejemnikovo naročje. Ljudje namreč v svojem odnosu do medijev nismo le sprejemniki, ampak si znamo sporočila tudi kritično izbirati in sporočati povratno informacijo. Te možnosti nam niso omogočene le v totalitarnih medijskih sistemih, ko nas iz vseh zvočnikov in listov papirja »napada« propaganda, ki počasi in učinkovito duši človekovo sposobnost samosvojega razmišljanja.

Srbski tiskani mediji so celih trinajst let, nekje od osme seje Zveze komunistov Srbije do »bagske« revolucije, del brežhibno delujočega in strahotno učinkovitega propagandnega aparata, ki se je kot kakšna požrešna tropska ameba razlezel v vse pore svojega biotopa, pri tem pa nemilostno pojedel ali pregnal vse konkurenčne organizme. Mislim, da mi je uspelo v nalogi dokazati, da Miloševićev tisk ni bil le najpomembnejši dejavnik pri gradnji njegovega mita, ampak je pomembno sodeloval tudi pri gradnji ostalih mitskih dejavnikov. Navidez različni časopisi in revije so usklajeno delovali kot nikoli pokvarljivi stroj, ki je glavnilo svoje funkcije opravil do 1991. leta, ko so na območju nekdanje Jugoslavije prek televizijskih zaslonov spregovorili »kalašnikovci«.

Prav ta neomejena, na trenutke Goebbelsovska, učinkovitost je tista, ki me je pri preučevanju takratnega srbskega tiska najbolj fascinirala. Dobil sem vtis, da se je vsak članek, feljton, komentar, fotografija, intervju, naslovnica, priloga ali celo pismo bralcev na papirju pojavil namenoma, ob točno določenemu času. Kako si drugače razlagati dejstvo, da so ravno v času Miloševićevega menjavanja uredništva *Duge* proti slednjemu v *Politiki* začeli medijsko gonjo? Zakaj v *Politiki* pred osmo sejo bralci niso pisali pisem podpore tudi Stambolićevi struji? Zakaj je vsa »svinjarija« o vojvodinskem vodstvu prišla na plano le nekaj dni pred novosadskimi mitingi resnice? Si mar proslava obletnice neke bitke bolj zasluži posebno prilogo v največjem nacionalnem časopisu kot konstantno večanje brezposelnosti v republiki? Zakaj so neomejen dostop do javne sfere prek tiska imeli le »nacionalistični« akademiki? Se s Kosova niso izseljevali tudi Albanci? Mar se res nihče izmed novinarjev v srbskem tisku nikoli ni vprašal, zakaj so le Srbi od vseh jugoslovanskih narodov upravičeni do meja na

svojih najoddaljenejših grobovih, in zakaj je »žametna« revolucija izmed vseh nekaj »rdečih« evropskih prestolnic obšla le dvomilijonsko mesto ob izlivu Save v Donavo? In nenazadnje, zakaj je vedno in vsepovsod obstajala le »srbska« Resnica?

Ne, naključij je preveč, da bi verjeli, da so časopisi in revije pisali le, kar zanima ljudi. Za vsem, kar se je v srbskem časopisju koncem osemdesetih let zgodilo, ni stal narod, ampak »narod«, vseobsegajoč, abstrakten in do skrajnosti zlorabljen državno oglaševan pojem, ki je za svojo izmuzljivostjo skrival veliki načrt zla ozkega političnega vrha z Miloševićem na čelu. Temeljno vprašanje srbskega tiska danes je, kako mu lahko po trinajstletni »zatemnitvi« spet verjamemo. Težko. *Politika* je ceno okrilja naveze Milošević – Minović plačala z velikim padcem prodaje že nekaj dni po vdoru demonstrantov v zvezno skupščino. Ponoven položaj »nosilca resnice« si bo, kljub temu, da bo letos upihnila že svojo stoto svečko, zelo težko vrnila. Prejšnjo resnico je namreč pod isto grafično podobo prodajalo tudi nekaj še danes tam zaposlenih.

Rešitev za srbske tiskane medije vidim le v njihovi lastni katarzi, popolnem samoočiščenju. Veliko vprašanje je, če so zanj finančno, idejno in kadrovske sposobni. So sploh zreli za pogled v ogledalo ali pa bodo ob prvi naslednji priložnosti že videno in s krvjo plačano spet ponovili?

POVZETEK

V diplomski nalogi z naslovom „Mit vodje Slobodana Miloševića v srbskem tisku“ sem skušal prikazati vlogo tiskane medijev pri vzponu partijskega funkcionarja in kasneje „politika novega kova“ Slobodana Miloševića na položaj prvega človeka v Srbiji konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Naloga obravnava obdobje med 1987, ko je Milošević še kot predsednik beograjskega odbora Zveze komunistov Srbije na čelo uredništev pomembnejših srbskih časopisov začel postavljati svoje, zaupanja vredne in preverjene kadre in tako tudi z „medijsko gonjo“ v boju za oblast v Srbiji uspel poraziti frakcijo svojega dotedanjega mentorja Ivana Stambolića, in 1991, ko na območju takrat že nekdanje Jugoslavije začne „govoriti“ orožje, pobudo v „medijski vojni“ pa prevzamej elektronski mediji.

V nalogi skušam analizirati potek in vzroke Miloševićevega sistematičnega prevzemanja srbskega tiska in jih postaviti v kontekst takratnih splošnih družbenih in političnih razmer. Miloševićevi nomenklaturi so vladavino nad tiskanimi mediji od 1987. naprej omogočila naslednja dejstva:

- enostrankarski politični sistem
- šibak (post)socialistični komunikacijski sistem
- odsotnost medijske avtonomije
- državno lastništvo in politični nadzor medijev
- nedodelanost novinarske stroke
- nezadostna domača proizvodnja rotopapirja in določen režim uvoza
- nerazvito tržišče
- nizka kupna moč prebivalstva
- skromni dohodki medijev z oglaševalsko dejavnostjo

Posledice procesa „rekonstrukcije redakcij“, kot je ob menjavanju glavnega urednika NIN-a celoten proces prevzemov hladno poimenoval Milošević, so vidne predvsem v medijskih vsebinah. Od 1987. naprej lahko tako v srbskem tisku opazimo naslednje značilnosti:

- sistematično nacionalizacijo in populizacijo medijskega diskurza
- nov način (dvosmerne) komunikacije med vodstvom in narodom
- izključitev opozicije iz tiska
- prostitucijo zgodovine

- usodne in večne teme na agendi
- usmerjenost navzven in ustvarjanje mita o Srbih kot žrtvah
- retoriko sovraštva
- grajenje dejavnikov mita vodje

V nalogi sem s primerjavo s teoretičnimi koncepti propagande dokazal, da so imeli tiskani mediji po Miloševićevem prihodu na čelo srbskih komunistov funkcijo dejavnika propagandnega aparata, čigar najpomembnejša naloga je bila graditi in vzdrževati „voždov“ kult vodje. Obenem je ta propagandni dejavnik spodbujal in krepil še ostale dejavnike, ki so v teoriji mita vodje pogoj za njegov nastanek v praksi.

VIRI IN LITERATURA:

LITERATURA:

- Bandur, Simona (2001): *Discipliniranje medijev in novinarjev v Zvezni republiki Jugoslaviji, diplomsko delo*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Barthes, Roland (1987): *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, Beograd.
- Berzelak, Stane (2002): *Zgodovina 2, srednji in novi vek*, Modrijan, Ljubljana.
- Blagojević, Marina (1996): *Iseljivanje sa Kosova*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 232 – 266.
- Cassirer, Ernst (1967): *The myth of the State*, Yale University Press, New Haven in London.
- Čolović, Ivan (1994): *Bordel ratnika*, Beograd.
- Čolović, Ivan (1996): *Fudbal, huligani i rat*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 419 – 446.
- De la Broose, Renaud (2003): *Political Propaganda and the Plan to Create a "State for all Serbs": Consequences of Using the Media for Ultra-Nationalist Ends*, University of Reims; Reims.
- Dizdarević, Raif (1999): *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja*, OKO, Sarajevo.
- Dragnich, Alex N. (1995): *Yugoslavia's disintegration and the struggle for truth*, University of Michigan.
- Dugandžija, Nikola (1980): *Svjetovna religija*, Mala edicija ideja, Beograd.
- Frye, Northrop (1991): *Mit i struktura*, Svjetlost, Sarajevo.
- Girardet, Raoul (1986): *Mythes et mythologies politiques*, Seuil, Paris.
- Glenny, Misha (1992): *The Fall of Yugoslavia*, Penguin, London.
- Granda, Stane; Rozman, Franc (1999): *Zgodovina 3*, DZS, Ljubljana.
- Grmek, Mirko (1993): *Etničko čišćenje, povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Globus, Zagreb.
- Horkheimer, Max; Adorno, Theodor (1989): *Dijalektika prosvetiteljstva*, Veselin Masleša in Svjetlost, Sarajevo.
- Jović, Borisav (1996): *Zadnji dnevi SFRJ: odlomki iz dnevnika*, Slovenska knjiga, Ljubljana.
- Jowett, Garth; O'Donnell, Victoria (1992). *Propaganda and Persuasion*, 2nd Edition, Sage Publications, Newbury park, London, New Delhi.
- Keane, John (1992). *Mediji in demokracija*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

- Leksikon Cankarjeve založbe* (1993), CZ, Ljubljana.
- Luthar, Breda (1996): Analiza medijskega vpliva v semiotski družbi. *Teorija in praksa*, Fakulteta za družbene vede, letnik XXXIII, št. 2, Ljubljana, str. 181 - 193
- Magaš, Branka; Žanić, Ivo: *War in Croatia and Bosnia and Herzegovina 1991 – 1995*, Cass, London.
- Mala splošna enciklopedija*, DZS, 1976.
- Malešič, Marjan (1993): *The Role of Massmedia in the Serbian – Croatian Conflict (Avgust 1st 1991 to January 31st 1992)*, SPF, Stockholm.
- Malešič, Marjan: *Propaganda in war*, 1997, SPF, Stockholm.
- Marković, Zoran M. (1996): *Nacija – žrtva i osveta*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 637 – 661.
- McQuail, Denis (1994). *Mass Communication Theory*, Third Edition, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah* (1995). V: Društvo za ZN za Republiko Slovenijo: Človekove pravice - Zbirka mednarodnih dokumentov (I. del), Ljubljana.
- Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*; 1996; Sophia; Ljubljana
- Meletinski, E. M. (1985): *Poetika mita*, Nolit, Beograd.
- Milivojević, Snježana: *Nacionalizacija svakidašnjice*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 662 – 686.
- Mill, John Stuart (1994): *O svobodi*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana.
- Milošević, Slobodan: *Godine raspleta*; 1989; BIGZ; Beograd
- Mimica, Aljoša; Vučetić, Radina (2001): *Odjeci i reagovanja (Tako je govorio narod)*, Fond za humanitarno pravo, Beograd.
- Nenadović, Aleksandar (1996): »Politika« u nacionalističkoj oluji. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 583 – 609.
- Obradović, Marija (1996): *Vladajuća stranka*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 472 – 500.
- Pavićević, Đorđe (1999): *Politički diskurz: mediji i komunikacija*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd, str. 87 – 108.
- Pečjak, Vid (1994): *Psihologija množice*, Samozaložba, Ljubljana.
- Perović, Latinka (1996): *Beg od modernizacije*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 119 – 131.

- Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918-1992 Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Založba Lipa; Koper, 1995.
- Popov, Nebojša (1996): *Traumatologija partijske države*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 89 – 118.
- Popov, Nebojša (1999): *Medijski šok i njegovo odgonetanje*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd.
- Puhovski, Žarko (1999): *Tišina mržnje*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd.
- Salecl, Renata (1991): *Disciplina kot pogoj svobode*, KRT, Ljubljana.
- Soulé, Veronique (1996): *»Serbie: la difficile survie de la presse indépendante*. V: *Libération* 10. 6. 1996.
- Splichal, Slavko (1992): *Izgubljene utopije?*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Splošna deklaracija človekovih pravic* (1995). V: Društvo za ZN za Republiko Slovenijo: *Človekove pravice - Zbirka mednarodnih dokumentov (I. del)*, Ljubljana.
- Stambolić, Ivan (1987): *Rasprave o SR Srbiji*, Politika, Beograd.
- Stojanović, Dubravka (1996): *Traumatični krug srpske opozicije*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 501 – 530.
- Šušak, Bojana (1996): *Alternativa ratu*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd str. 531 – 557.
- Thompson, Mark (1994): *Forging War*, Article 19, International Centre Against Censorship, London.
- Velikonja, Mitja (1998): *Bosanski religijski mozaiki*, Sophia, Ljubljana.
- Velikonja, Mitja (1996): *Dvojna vpetost*. V: Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, letnik XXXIII, št. 5., Ljubljana, str. 808-816.
- Velikonja, Mitja (1996): *Masade duha, razpotja sodobnih mitologij*, Sophia, Ljubljana.
- Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*, Založba Ivan Hvala, Ljubljana.
- Zirojević Olga (1996): *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. V: Popov, Nebojša (ur.) : *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 201 – 231.

VIRI:

SPLETNI VIRI:

<http://www.nuns.org.yu>. (15. februar 2003)

<http://www.nin.co.yu/arhiva/2378/2378.html>. (7. april 2003)

<http://www.nin.co.yu/2001-02/15/16650.html>. (7. april 2003)

<http://www.mediacenter.org.yu> (11. februar 2003)

ČASOPISNI IN REVIJALNI VIRI:

- *Borba* (7. 9. 1989; 23. 1. 1990; 5.-6. 10. 1991)

- *Duga* (št. 301, 388 - 395, 403 - 420; 473, 641 - 647)

- *Glas Crkve* (št. 2 / 1991)

- *Ilustrovana politika* (30. 7. 1991)

- *Književne novine* (15. 1. 1986)

- *Politika* (18. 1. 1987; 28. 3. 1987; 24. 4. 1987; 27. 5. 1988; 5. 8. 1988; 26. 8. 1988; 26. 8. 1988; 5. 9. 1988; 6. 11. 1988; 19. 11. 1988; 20. 11. 1988; 7. 1. 1989; 18. 4. 1989; 28. 6. 1989; 29. 6. 1989; 1.12. 1989; 18. 2. 1990; 28. 4. 1990; 10. 10. 1990; 9. 1. 1992; 1. 6. 1992; 16. 7. 1992)

- *Pravoslavlje* (št. 539, 555 - 567, 572, 592)

- *TV novosti* (24. 8. 1990)

- *Vreme* (16. 12. 1991, 13. 9. 1993)